

# ГЕНДЕР У ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК



Київ-2015

міжнародний фонд  
**Відродження**  
INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION

 AIDS Foundation East West  
СНІД Фонд Схід Захід

УДК 378.6:[351.74:316.62 + [159.923:343.914]

ББК 60.54я73

0-75

**Авторський колектив:**

**Шевченко Л.О.** – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПМК ХНУВС, керівник Центру ґендерної освіти ХНУВС (підрозділи 1.2., 2.1., 2.2., 2.3., розділ 2 у співавторстві).

**Кобікова Ю.В.** – викладач кафедри загальної та практичної психології ННІ ПМК ХНУВС, практичний психолог, тренер, координатор проєктів Центру ґендерної освіти ХНУВС (підрозділ 2.4. у співавторстві).

**Ламаш І.В.** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПМК ХНУВС (підрозділ 1.1. у співавторстві).

**Форотинська О.В.** – старший викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПМК ХНУВС (підрозділ 3.2. у співавторстві).

**Чепіга Л.П.** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПМК ХНУВС (підрозділ 1.3. у співавторстві).

**Штриголь Д.В.** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІ ПМК ХНУВС (підрозділ 3.1. у співавторстві).

**0-75** Ґендер у психологічних та соціологічних дослідженнях: навч. посіб. / Л. О. Шевченко, Ю. В. Кобікова та ін. – К.: 2015. – 148 с.

Навчальний посібник підготовлено з метою висвітлення ключових аспектів ґендеру у професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ та сприяння впровадженню комплексного ґендерного підходу у процесі викладання психологічних і соціологічних дисциплін у вищих навчальних закладах МВС України. Посібник містить аналіз ґендерних проблем як предмету міждисциплінарних досліджень, а також їх специфіки у різних суспільних сферах.

Для курсантів та слухачів вищих навчальних закладів МВС України, а також для студентів вищих навчальних закладів юридичного і психологічного спрямування.

© Л.О. Шевченко, Ю.В. Кобікова, І.В. Ламаш, О.В. Форотинська, Л.П. Чепіга, Д.В. Штриголь, 2015

© Міжнародний благодійний фонд «СНІД Фонд Схід-Захід»

(AIDS Foundation East- West — AFEW-Україна), 2015

# ЗМІСТ

Список скорочень.....	2
Вступ .....	3
<b>Розділ 1. Гендер та професійна діяльність .....</b>	<b>5</b>
1.1. Гендерні відмінності у професійній діяльності .....	6
1.2. Професійне становлення особистості жінок-правоохоронців .....	22
1.3. Гендер та кар'єра .....	33
<b>Розділ 2. Злочинність крізь призму гендеру .....</b>	<b>43</b>
2.1. Мотивація жіночої злочинності .....	44
2.2. Гендерні моделі поведінки злочинців .....	57
2.3. Гендерні детермінанти насильницької поведінки в сім'ї .....	72
2.4. Гендерна складова у політиці протидії ВІЛ-інфекції в Україні .....	84
<b>Розділ 3. Гендер та сім'я .....</b>	<b>113</b>
3.1. Шлюбно-рольові уявлення юнаків та дівчат .....	114
3.2. Феномен «чайлдфрі» у сучасному суспільстві .....	138
<b>Диск із додатковими матеріалами</b>	

# СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

<b>АРТ</b>	антиретровірусна терапія
<b>ВІЛ</b>	вірус імунодефіциту людини
<b>ВНЗ</b>	вищі навчальні заклади
<b>ВООЗ</b>	Всесвітня організація охорони здоров'я
<b>ЗПТ</b>	замісна підтримувальна терапія
<b>ІПСШ</b>	інфекції, які передаються статевим шляхом
<b>МВС</b>	Міністерство внутрішніх справ України
<b>МОЗ</b>	Міністерство охорони здоров'я України
<b>НВК</b>	навчально-виховний комплекс
<b>ОВС</b>	органи внутрішніх справ
<b>ООН</b>	Організація Об'єднаних Націй
<b>ПАР</b>	психоактивна речовина
<b>СІН</b>	споживач ін'єкційних наркотиків
<b>СНІД</b>	синдром набутого імунодефіциту
<b>ЦСССДМ</b>	Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
<b>ЮНЕЙДС</b>	Об'єднана Програма ООН з ВІЛ/СНІДу
<b>ЮНІФЕМ</b>	Фонд ООН для розвитку в інтересах жінок

# ВСТУП

У сучасному світі все частіше постає питання про рівність між чоловіком та жінкою як фундамент побудови стабільного громадянського суспільства. Не випадково початок XXI ст. у міжнародній та вітчизняній науці характеризується підвищеною зацікавленістю до поняття «ґендер» та активізацією ґендерних досліджень. Метою сучасних ґендерних досліджень є розгляд та порівняльний аналіз моделей ґендерних взаємовідносин, що трансформуються в межах глобальних змін. Сучасні міжнародні ґендерні дослідження спрямовані на такі сфери суспільного життя індивіда, як: професійна діяльність та кар'єра, сім'я та міжстатеві стосунки, ґендерні стереотипи та подолання дискримінації. Здійснюються пошуки шляхів поглибленого розуміння того, як ґендер взаємодіє з іншими поняттями, як змінюються ґендерні форми у взаємозв'язку з соціальними та економічними трансформаціями, як ґендерні стосунки відтворюються і трансформуються в історичній ретроспективі в різних регіонах світу. Таким чином, дослідження ґендерних відносин поступово стає невід'ємною частиною більшості соціальних та гуманітарних наук, зокрема, соціології та психології.

І хоча все ще нерідко поняття «ґендерних досліджень» науковці асоціюють із процесом «дослідження жіночих проблем» та явищем «фемінізму», проте, насправді, об'єктом ґендерних досліджень виступає не жінка, а весь спектр соціальних взаємодій між статями, що ґрунтується на міжстатевій стратифікації соціуму. Центральне місце у сфері ґендерних досліджень займає вивчення розбіжностей і подібності у соціальній поведінці представників різних статей. Предметом ґендерного аналізу є обидві статі, їх стосунки між собою, їх взаємозв'язки і взаємодетермінації з соціальними системами різних рівнів, соціальні, психологічні та економічні чинники взаємовідносин.

Питання ґендеру є особливо актуальним і у контексті професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ. Жінки, які працюють в органах внутрішніх справ України, значно частіше, ніж чоловіки відчувають прояви дискримінації через належність до жіночої статі. Водночас

чоловіки частіше за жінок при виконанні службових завдань ризикують життям і здоров'ям, підлягають підвищеній загрозі зараження інфекційними хворобами, частіше отримують фізичні травми та відчувають на собі протизаконне фізичне насильство; тривалість робочого дня та робочого тижня у чоловіків більша, ніж у жінок тощо. Так, чоловіки-правоохоронці «оберігають» жінок, беручи на себе більш складні та ризиковані завдання. Але жінкам за це доводиться «платити» тим, що вони не мають широких можливостей кар'єрному зростанні; їм частіше доводиться бути об'єктом знущань, протизаконного психічного насильства з боку інших працівників міліції; вони набагато частіше скаржаться на факти втручання у їх приватне та сімейне життя з боку керівництва або інших працівників органів внутрішніх справ; мають менше прав щодо прийняття на службу, забезпечення форменим одягом, якісного медичного ззабезпечення. Проведення ґендерних досліджень серед працівників ОВС МВС України, можуть стати цінним матеріалом для подальшого розвитку ґендерної та юридичної психології.

Навчальний посібник складається із трьох розділів і відповідних підрозділів, які висвітлюють міжнародні та вітчизняні дослідження ґендеру за трьома ключовими напрямками: дослідження ґендеру у професійній сфері, у сфері злочинності та сфері сім'ї. Особливістю посібника є те, що його матеріали містять такі вузькоспеціалізовані та найбільш актуальні для України теми досліджень, як: ґендерні відмінності у професійній діяльності правоохоронців, ґендері моделі поведінки злочинців та ґендерна складова у політиці протидії ВІЛ-інфекції в Україні. Крім теоретичного матеріалу, він містить статистичну інформацію, практичні приклади щодо роботи над конкретними, реальними випадками, контрольні запитання та завдання до кожного з розділів, а також список рекомендованої літератури. Також у змісті посібника наявні додаткові матеріали із посиланнями на ключові наукові джерела, які надаються в електронному вигляді на диску.

# РОЗДІЛ 1.

## ҐЕНДЕР ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

**Ключові слова:**

*професія, професійна діяльність, професійна ідентичність, органи внутрішніх справ, професіоналізм особистості, жінки-правоохоронці, продуктивна «Я-концепція», кар'єра, суб'єктивне благополуччя.*

# 1.1. Гендерні відмінності у професійній діяльності

Гендерні студії у сучасній науці мають досить широкий спектр проблематики, зокрема, у психології ряд дослідників акцентують увагу на гендерних відмінностях у професійній діяльності. На нашу думку, в цьому контексті насамперед необхідно окреслити сутність об'єкта означених досліджень щодо професійної діяльності.

Не будь-яка людська праця може бути професійною. Трудова діяльність людини є професійною, якщо вона детермінована двома умовами. По-перше, професія характеризується наявністю певного рівня кваліфікації, майстерності, умінь, професійної підготовки, спеціально отриманих знань та сформованих навичок, які часто підтверджуються спеціальними документами про професійну освіту: дипломом, свідоцтвом, атестатом, сертифікатом. По-друге, професія є своєрідним товаром, який людина може «продавати» на ринку праці. Причому товаром, який користується попитом, за який інші люди готові платити. Тобто професійна діяльність переважно є джерелом доходів людини.

Основними характеристиками професії є:

- 1) це обмежений вид трудової діяльності (внаслідок історичного поділу праці);
- 2) це суспільно корисна діяльність;
- 3) це діяльність, що передбачає спеціальну підготовку;
- 4) це діяльність, яка виконується за певну винагороду ;
- 5) це діяльність, що надає людині певний соціальний і суспільний статус (те, чим людина займається, справа, робота – головна «візитна картка»);
- 6) за С. Богословським, «професія – діяльність, за допомогою якої особа бере участь в житті суспільства і яка служить йому головним



джерелом матеріальних засобів до існування», але за умови, що ця діяльність «визнається за професію особистістю». Остання обставина дозволяє усвідомити найважливішу психологічну характеристику професії – ставлення до певного виду діяльності як до професійної.

**Професійна діяльність** – діяльність людини за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

Для виявлення змістових характеристик професійної діяльності необхідно передусім визначити сутність понять: «спеціаліст», «професіонал» та «професіоналізація».

**Спеціаліст** – це підготовлена людина, яка володіє визначеними професійними знаннями, уміннями та навичками. Процес підготовки представляє собою становлення комплексу професійно важливих якостей. Ця дефініція зумовлює структуру дій фахівця у процесі реалізації набутих умінь, навичок та способів виконання діяльності у будь-яких ситуаціях.

**Професіонал** – характеристика людини, яка виявляється в її здатності виходити за межі власної діяльності для аналізу, оцінки та пошуку шляхів вирішення певних завдань. Професіоналізм є результатом самоактивності людини.

**Професіоналізація** як психологічна категорія відображає процес саморозвитку людини упродовж життя, в результаті чого відбувається становлення специфічних видів суб'єктивної активності особистості на основі розвитку та структурування сукупності професійно значущих її характеристик, які забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування і регуляції у конкретних видах діяльності та на всіх етапах професійного шляху.

Спостереження у процесі професійного становлення професіонала, розвитку його індивідуальних еталонних моделей дозволяє визначити показники і критерії ставлення особистості до себе як до суб'єкта професійної діяльності. Зіставлення образу «Я» і образу професіонала, оцінка особистих прагнень і вироблення стратегій наближення до еталонної поведінки, безперечно, сприяє формуванню професійних установок і удосконаленню психологічних структур особистості. Процес професіоналізації передбачає не лише розвиток особистісних структур,

але й специфічну інтеграцію властивостей і якостей особистості, формування її як цілісної системи.

Таким чином, дослідники ґендерних проблем у професійній діяльності мають керуватися об'єктивною сутністю означених понять, спрямовуючи аналітичні оцінки у контекст аналізу саме професійної, а не будь-якої трудової діяльності.

На нашу думку, доцільно звернутися до психологічних досліджень англomовних країн, у яких аналізуються такі поняття, як «occupation» як певне заняття та «profession» як професія, яка передбачає володіння певним рівнем кваліфікації.

У контексті аналізу ґендерної специфіки професійної діяльності ключовим є зіставлення психологічних особливостей чоловіків та жінок, які мають однакову фахову підготовку, подібний соціальний статус та займаються обмеженим видом трудової діяльності, що є головним джерелом матеріальних засобів існування.

Користуючись означеними дескрипторами, виникає усвідомлення того, що сучасні ґендерні дослідження професійної діяльності включають багатопроблемні праці, які переважно не стосуються саме професійної специфіки, а певною мірою розглядають різні аспекти соціальної і вікової психології, а також соціології та культурології.

Зокрема, результати дослідження Kohen et al. (1998), де досліджуваними були 211 жінок-різноробочих, які працювали у будівельній індустрії (тобто тих, які займаються діяльністю, яку традиційно вважають чоловічою), свідчать про позитивну кореляції таких стресорів, як сексуальні домагання і дискримінація за статевою ознакою, з психологічними і фізичними проявами нездоров'я [25]. Однак виникає питання: чи відбивають отримані дані ґендерну специфіку цього виду трудової діяльності, чи, можливо, є наслідком ґендерних стереотипів поведінки чоловіків з невисоким культурним та освітнім рівнем, які належать до певного соціального прошарку?

Не можна обійти увагою і ті праці, у яких досліджується професійна спрямованість у дитячому або підлітковому віці. На нашу думку, дослідники найчастіше виявляють особливості ґендерних стереотипів щодо уявлень про навколишній світ дітей та підлітків, однак не розглядають їх у контексті

проблем професійної діяльності.

Наприклад, охарактеризуємо деякі з численних досліджень такого типу.

В. К. Кузьменков (1989) виявив відмінності у схильності хлопчиків та дівчаток до певних занять вже у початковій школі. Хлопчики в усіх вікових групах випереджають дівчаток у виявленні цікавості до техніки. У 10 % хлопчиків виявлено яскраво виражений потяг до майстрування і конструювання, а у 80 % дівчат – схильність до рукоділля та кулінарії. Подібні дані отримані М. О. Ях'яровим (1989) серед учнів 4-6 класів [4, с. 95].

За даними І. М. Вакулової [2], С. П. Крягжде [5] та Д. П. Барама [1], юнаки віддають перевагу техномічним професіям, а дівчата – соціономічним.

І. В. Тельнюк з'ясувала, що дівчата полюбляють малювати квіти, жіночі образи з казок, зображують атмосферу сім'ї, побуту, а у малюнках хлопчиків переважно відображена військова техніка та техніка взагалі, персонажі комп'ютерних ігор. Щодо трудової діяльності дівчата (55 %) зацікавлені господарсько-побутовою працею хлопці схильні до конструкторської діяльності [7].

Психологічні дослідження В. Носкова та А. Котельник щодо спрямованості особистості залежно від статі свідчать, що ціннісні орієнтації підлітків перебувають під впливом їх характерних ґендерних ролей. Серед термінальних цінностей хлопці обирають здоров'я, матеріальне забезпечення, цікаву роботу, кохання, вірних друзів, що підтверджує традиційно життєве призначення чоловіків як справжніх працівників.

Для дівчат важливими є кохання, здоров'я, матеріально забезпечене життя, вірні друзі, активність. Необхідно звернути увагу на цінність «цікавої роботи» і «здоров'я» у представників чоловічої статі. Дівчата переважно акцентують увагу на такій цінності, як кохання, що пояснюється більш ранньою статевою зрілістю, а також вихованням у них зорієнтованості на сім'ю [6].

Психологічні дослідження професійної проблематики, де досліджуваними виступали студенти, також не повною мірою відповідають вимогам вивчення ґендерних особливостей професійної діяльності, бо навчання не гарантує подальшої професіоналізації та сталого виконання

професійних обов'язків.

Серед наявних ґендерних досліджень певна частина присвячена проблемі розподілу праці між чоловіками та жінками. Слушною є думка Є. П. Ільїна стосовно цієї проблеми: розподіл чоловіків та жінок за різними професіями переважно визначається тими традиціями та економічним станом, які склалися у певній країні [4].

Paul E. Gabriel and Susanne Schmitz у праці «Gender differences in occupational distributions among workers» зауважують, що аналіз ґендерної структури зайнятості дозволяє стверджувати, що професійні відмінностей між чоловіками й жінками в США на ринку праці зберігаються. Емпіричні дані свідчать, що ґендерні відмінності у професійному розподілі залишались стабільними упродовж 1990-х рр. на різних рівнях, порівняно з 1980-и рр. Хоча ґендерні відмінності зберігаються, професійні досягнення, ймовірно, є результатом добровільного вибору чоловіків і жінок [11].

Серед традиційних професій «синіх комірців», як і раніше, домінують чоловіки, а жінки сконцентровані у сфері послуг та канцелярських професій. Серед інших професій (управлінських, технічних, сфери продажу) працівники практично рівномірно розподілені за статевою ознакою. Для жінок найбільш популярними професіями є канцелярські («жіночі»), а також технічні, для чоловіків – виробничі, технічні та управлінські види діяльності.

В. Гупаловська зауважила, що моделі поведінки, вибір пріоритетних занять серед чоловіків і жінок зумовлений глобальними проблемами розподілу праці між статями. Навіть вважаючи загалом, що професія однаково важлива, молодь здійснює переважно стереотипний вибір. Крім того, ключовою проблемою є соціальне позиціонування, за яким престиж професії, що пов'язаний з кар'єрною перспективою, визначається за ґендерною ознакою. Так, стереотип науковця як особистості логічної, передбачуваної, зосередженої, вочевидь, більше відповідає «чоловічій» професії, а не жіночій. Крім того, дівчата не впевнені у власній компетентності щодо «чоловічих» професій. Цікаво спостерігати, як молодь виправдовує свій вибір. Можливість неповного робочого дня або гнучкі умови праці – аргументи, що переконують дівчину зробити компромісний вибір і відмовитись від престижної професії, яка потребує значного часу, зайнятості, всепоглинаючого кар'єрного зростання [3].

Привертають увагу міркування дослідників про те, що і жінки, і чоловіки схильні оцінювати чоловіків як більш компетентних професіоналів. Жінки схильні сприймати себе як неспроможних швидко приймати рішення, нібито вони не вміють діяти в умовах конкуренції, відповідно не можуть досягти успіху. Учені визначили тенденцію: у суспільстві про чоловіків сформувалося уявлення як більш здатних до професійної діяльності, а жінки сприймають себе як менш здатних до професійної діяльності порівняно з чоловіками. На жаль, у багатьох дослідженнях відсутній детальний аналіз вибіркового відомостей, що не дозволяє співвіднести ці дані з результатами наших досліджень, які свідчать, що рівень оцінювання компетентності ідеальних та реальних фахівців різної статі пов'язаний з рівнем професійної компетентності досліджуваних [4, с. 105].

Критичні зауваження можна висловити з приводу досліджень, метою яких було вивчення різноманітних аспектів жіночої кар'єри. На нашу думку, необхідним є визначення генези кар'єри досліджуваних, тобто ключовою проблемою має бути: чи кар'єрне зростання відбувається за власним бажанням жінки, чи є життєвою необхідністю. Важливо з'ясувати, що спонукає жінку досягати кар'єрного зростання: схильність до конкуренції, демонстративність, потреба у впливі, компенсації чи інші мотиви.

Вважаємо за доцільне проаналізувати найвагоміші зарубіжні дослідження з ґендерних питань, які представлені у формі наукових звітів, що дозволяє ознайомитись з процедурою планування і проведення дослідження та оцінити ці праці з позиції психології професійної діяльності.

У роботі «From Scarcity to Visibility: Gender Differences in the Careers of Doctoral Scientists and Engineers» розглянуто особливості діяльності жінок, які отримали науковий ступінь і працюють у науковій та інженерній сферах. У цьому дослідженні (National Academy of Sciences – National Research Council, Washington, DC.) проаналізовано зміни, що відбулися серед жінок у галузі науки і техніки, зокрема, жінок-учених та інженерів. Відомості з двох баз даних Національного наукового фонду інформують про показники в освітній галузі, демографічні характеристики докторів наук за останні три десятиліття, а також специфіку особистісного кар'єрного зростання. Упродовж 1970 – 1995 рр. відбувалися суттєві зміни щодо професійного становлення жінок у галузі науки і техніки. Серед нових докторів в 1995 р. жінок було на 35 % більше, ніж у 1973 р.

Водночас жінки нерівномірно представлені у всіх науково-технічних галузях. В 1995 р. жінки становили 50 % докторів в галузі біологічних наук, але лише 12 % – докторів технічних наук. Виникають проблеми фінансування освіти чоловіків і жінок. Дослідники визначають, що частка жінок у галузі науки і техніки зростає, але розбіжності залишаються у розподілі чоловіків і жінок серед вчених та інженерів. У праці подається інформація про специфіку академічної кар'єри чоловіків і жінок серед учених та інженерів [20].

Judith S. Bridges (University of Connecticut at Hartford) у роботі «Sex differences in occupational values» з метою вивчення статевих відмінностей у професійних цінностях серед викладачів коледжів запропонувала жінкам і чоловікам оцінити значення 18 робочих характеристик для вибору їхньої кар'єри. Також респондентам потрібно було зазначити по три найбільш і найменш важливі. Отримані результати показали, що порівняно з чоловіками жінки надають особливого значення більшій кількості характеристик, і ці результати позначаються на подальшому кар'єрному виборі [8].

Дослідники Daniele Gouthier, Federica Manzoli, Donato Ramani у праці «Scientific careers and gender differences. A qualitative study» відзначають, що у Європі значна увага приділяється вивченню причин зниження кількості зарахованих в університети студентів і виявленню ґендерних відмінностей у виборі подальшої наукової діяльності. Ця проблема поширюється і на реалізацію кар'єрних планів у сфері науки з урахуванням професійних очікувань та позиції при виборі кар'єри. Крім традиційних стереотипів щодо ролі жінок у науці, які знижують вірогідність їхньої наукової кар'єри, автори зазначають, що зацікавленість жінок у науковій діяльності пов'язана із зниженням взагалі інтересу до наукових професій сучасної молоді, а не лише у жінок [14].

Матеріали канадського дослідження P. E. Garfinkel et al. «Gender Differences in the Practice Characteristics and Career Satisfaction of Psychiatrists in Ontario» свідчать про те, що серед психіатрів жінки частіше спеціалізуються на дитячих проблемах, психічному здоров'ї жінок та геріатрії, тоді як чоловіки виявляють професіоналізм у галузях судово-медичної експертизи та психосоматики. Жінки-психіатри рідше призначають пацієнтам фармакотерапію та витрачають більше часу на сесії зі своїми пацієнтами, ніж чоловіки. Жінки нечасто досліджують проблеми

впливу фармацевтичних засобів на особистість, їхні праці упродовж останніх 5 років публікуються рідше, ніж матеріали досліджень чоловіків. Жінки-психіатри характеризують власну кар'єру як менш успішну, ніж чоловіки, однак вони більше задоволені вибором професійної діяльності [13].

Результати дослідження Kathryn A. Atchison et al. «Gender Differences in Career and Practice Patterns of PGD-Trained Dentists» підтверджують відмінності в особливостях професійної діяльності чоловіків і жінок-стоматологів. Водночас у праці недостатньо доказів на підтвердження того, що так звана «фемінізація стоматології» негативно позначається на якості «стоматологічної робочої сили». Наприклад, лише 1,1 % опитаних жінок повідомили про безробітність. Необхідно відзначити, що дослідники не виключають певної упередженості, адже опитування не охоплювало значну частину тих осіб, які припинили працювати у галузі стоматології.

Жінки рідше обирають приватну практику або працюють як власники-стоматологи. Навпаки, жінки частіше працюють викладачами на відповідних факультетах навчальних закладів або обіймають державні посади. Щодо факту про те, що жінки мають менше чистого доходу, ніж чоловіки-стоматологи, необхідно відмітити, що жінки нечасто направляють пацієнтів до інших фахівців, а також виконують меншу кількість хірургічних процедур. Автори припускають, що значна відмінність доходів (22 %) може свідчити також про те, що жінки більше часу проводять з кожним пацієнтом [12].

Дослідження Serge Lecours, Marc-Andre Bouchard and Lina Normandin «Countertransference as the Therapist's Mental Activity: Experience and Gender Differences Among Psychoanalytically Oriented Psychologists» доводять, що стосовно ґендерних відмінностей жінки-терапевти виявили більшою мірою здатність до рефлексії, а представники чоловічої статі були більш об'єктивними/раціональними [17].

Manuel J. Carvajal та Patrick Hardigan у статті «Pharmacists' Inter-Gender Differences in Behavior and Opinions: Is work Input an Important Mediator?» характеризують ґендерні відмінності поведінки фармацевтів. Було проаналізовано анкети майже 5000 зареєстрованих фармацевтів на території США у 2004 р. З'ясовано, що, порівняно з колегами-чоловіками, жінки-фармацевти молодші, мають менший досвід роботи, а також нижчий рівень доходів і заробітної плати. Відмінності у професійній

поведінці чоловіків більш поширені, ніж у жінок. Практичні працівники позитивно орієнтовані на здобуття конкретного робочого місця, ніж на кар'єрне зростання. Ця тенденція спостерігається частіше у чоловіків, ніж у жінок. Жінки більш позитивно, ніж чоловіки, оцінюють фармацевтику як професійну галузь. Фармацевти-чоловіки зауважують, що професійна діяльність приносить їм менше задоволення, користуються більшою повагою, мають більше обсягів роботи, стресових ситуацій, менше можливостей виявляти самостійність, перспектив покращення робочих місць, тоді як жінки відзначають складність роботи та наявність стресових ситуацій [10].

J. A. Small у роботі «Sex Differences in Personality Characteristics of Workers in Selected Occupations» зазначає, що психологічні потреби та професійні цінності у чоловіків і жінок відрізняються. У ході дослідження впливу ґендерних особливостей на професійну діяльність було проведено зіставлення чоловіків і жінок однієї професії за шкалою вимірювання психологічних потреб, професійних цінностей, а також занепокоєння з приводу робочих характеристик. Чоловікам (N = 148) і жінкам (N = 245), зайнятим у сфері соціальної роботи, радіологічних технологій і викладання соціальних дисциплін, було запропоновано опитувальник професійних орієнтацій Холла. Аналіз здійснювався за кожною змінною ознакою з метою визначення взаємозв'язків між професією, статтю і расою. Результати дослідження показали, що стурбованість з приводу адекватної фізичної можливості виконання роботи була значно вищою у жінок. Жінки продемонстрували меншу потребу у ризику, більшу потребу в безпеці та менш значну орієнтацію на людей, ніж чоловіки. Значущі взаємозв'язки між ґендером та професією були визначені за п'ятьма шкалами потреб особистості (творчість – незалежність, оцінка, особистісна задоволеність, усталена практика – залежність та орієнтація на людей), тоді як ситуаційні змінні не засвідчили жодних відмінностей [23].

Alexandra Niessen та Stefan Ruenzi у дослідженні «Sex Matters: Gender Differences in a Professional Setting» інформують, що ґендерні відмінності спостерігаються у професійних установках, коли керівники мають аналогічну освіту та досвід роботи. Жінки-менеджери інвестиційних компаній менш схильні до ризику та крайнощів, послідовніші в інвестиційних стилях і менше сперечаються щодо ціни, ніж чоловіки-менеджери. Хоча жінки і чоловіки у цій професійній сфері не відрізняються



рівнем середньої продуктивності, жінки-менеджери отримують значно нижчий прибуток. Крім того, вони працюють в основному у великих, ефективно організованих компаніях, які розташовані в менш консервативних регіонах США [22].

Waverly W. Ding, Fiona Murray, Toby E. Stuart у статті «Gender Differences in Patenting in the Academic Life Sciences» звертаються до визначення ґендерної специфіки професійної діяльності у такій достатньо своєрідній сфері, як патентування. Автори проаналізували дані щодо здобуття академічної кар'єри з метою визначення масштабів і причин ґендерного розриву в галузі патентування. Вибірка склала 4227 учених упродовж 30-річного періоду. Результати свідчать про те, що кількість жінок-викладачів, які патентують власні винаходи, складає близько 40% від чоловіків. Дослідники з'ясували, що ґендерний розрив у галузі патентування зменшився, але ще залишається достатньо значним [16].

У праці «Commercial Science: A New Arena for Gender Stratification in Scientific Careers?» Waverly W. Ding, Fiona Murray, Toby E. Stuart розглядають ґендерні відмінності щодо професійної діяльності науковців природничих факультетів, що стало можливим завдяки появі комерційної науки. Дослідники проаналізували більше 6000 спостережень та встановили значний ґендерний розрив щодо участі університетських викладачів у комерційній науці, де жінки-науковці мають набагато менше шансів на отримання виплат за здійснення консультативних функцій для біотехнологічних компаній [15].

Vivien K. G. Lim, Thompson S. H. Teo у статті «Gender differences in occupational stress and coping strategies among IT personnel» презентують результати вивчення ґендерних відмінностей щодо переживання професійного стресу і копінг-стратегій фахівців з інформаційних технологій (IT) в Сингапурі. Дані були зібрані за допомогою комбінації поштових обстежень та напівструктурованого інтерв'ю. Аналіз результатів дослідження проводився за допомогою коваріаційних процедур. Жінки отримали значно вище балів згідно з джерелами стресу за такими факторами, як: «завдання», «управлінські ролі», «кар'єра і досягнення», «організаційна структура і клімат» і «стосунки з іншими». На відміну від початкових прогнозів, жодних суттєвих ґендерних відмінностей у реагуванні на стрес не було виявлено щодо фактору «дім – робота». Що

стосується копінг-стратегій, жіночий ІТ-персонал потребує соціальної підтримки, схильний до спілкування, коли потрапляє у стресові ситуації, водночас чоловіки схильні зовні не виявляти власні емоції, вирішувати проблеми безпристрасно, логічно [18].

Дослідження Mari W. Buche «Influence of gender on IT professional work identity: outcomes from a PLS study» присвячене аналізу ґендерних відмінностей серед працівників ІТ-галузі. У цій роботі аналізується вплив ґендерного фактору на професійну ідентичність ІТ-фахівців. Професійна ідентичність прямо і опосередковано впливає на задоволеність роботою і намір звільнитися. Спектр даних був зібраний на основі дослідження 240 ІТ-фахівців за допомогою онлайн-розповсюдження. Отримані результати свідчать про те, що професійна ідентичність жінки у цій професійній галузі помітно відрізняється від професійної ідентичності їхніх колег-чоловіків. Жінки яскраво демонструють задоволеність роботою, найчастіше не мають наміру звільнитися порівняно з чоловіками, що працюють у галузі ІТ [ 9].

Специфіка професійної діяльності у галузі інформаційних технологій визначається у праці M. R. Lind «The gender impact of temporary virtual work groups», де аналізуються умови успішної командної роботи. Найчастіше ці команди є віртуальними. Автор розглядає ґендерні особливості віртуальної діяльності у робочій групі. Доведено, що жінки у віртуальній групі краще розуміють, коли необхідно вирішувати проблеми, знайти правильне рішення і найчастіше допомагають одна одній, ніж чоловіки. Крім того, жінки більш задоволені працею у віртуальній групі, ніж чоловіки, і вважають, що групові конфлікти легко вирішити. При зіставленні досвіду жінок, які працюють у віртуальній групі, з досвідом жінок, які працюють у стаціонарних, реальних групах, виявлено, що при безпосередній взаємодії жінки були менш задоволені групою, ніж їх віртуальні колеги, що відрізняє їх від ставлення чоловіків до такого виду роботи [19].

Martin Loosemore and Tom Waters у роботі «Gender Differences in Occupational Stress Among Professionals in the Construction Industry» виявили, що рівень стресостійкості серед професіоналів сфери будівництва зростає, що виявляється у застосуванні небезпечних методів роботи, зниженні морального духу і продуктивності. Автори акцентують увагу на тому, що, незважаючи на нагальну потребу аналізу означених

проблем, на жаль, не досліджуються проблеми впливу ґендерного фактору на рівень стресостійкості у будівельній галузі. З метою подолання цієї проблеми дослідники зосередились на виявленні відмінностей рівнів стресостійкості чоловіків та жінок у будівельній галузі. Отримані результати засвідчили, що в цілому чоловіки мають вищий рівень стресу, ніж жінки. Наявні загальні джерела стресових станів у чоловіків і жінок, однак є також певні відмінності. Зокрема, чоловіки більше страждають від стресу у зв'язку з ризиком, дисциплінарними питаннями, наслідками помилок у процесі кар'єрного зростання. Факторами, які викликають стрес у більшості жінок, є неможливість особистісного розвитку, заробітна плата, робота з новими ідеями, ділові поїздки, а також негативна накопичувальна сила другорядних завдань [21].

Аналіз праць зарубіжних дослідників стосовно ґендерних відмінностей професійної діяльності дозволяє зробити такі висновки.

Дослідження ґендерних відмінностей професійної діяльності у сучасній психології є достатньо обмеженими. Значна кількість публікацій базується на результатах опитування та аналізі документів, що не дозволяє здійснити повноцінну психологічну інтерпретацію отриманих даних.

Розподіл праці між чоловіками та жінками залишається популярною темою ґендерних студій, незважаючи на певну поверхневість висновків, які пропонуються на основі результатів подібних досліджень.

У змісті більшості наявних робіт з ґендерної проблематики, зокрема, стосовно питань професійної діяльності, виявляються особливості інтелектуальної праці переважно науковців і викладачів університетів та коледжів, тоді як ґендерна специфіка виробничих професій достатньо рідко привертає увагу дослідників.

На жаль, найчастіше дослідники обмежуються вузьким діапазоном психологічних показників, які визначаються у контексті ґендерних особливостей професійної діяльності. На нашу думку, така звуженість предмету дослідження нівелює сутність ґендерної проблеми як соціально важливої.

Перспективними є наступні напрями ґендерних досліджень професійної діяльності: вивчення психологічних особливостей спеціалістів певного фаху різної статі, які реалізували себе як успішні професіонали, аналіз

ґендерних особливостей професійного неуспіху; виявлення психологічної специфіки фахівців – чоловіків та жінок, які проходять стажування з інших професій; з'ясування ґендерної специфіки професійної майстерності у межах певної професії.

# Література:

1. Барам Д. П. Учебные и профессиональные интересы восьмиклассников с различными особенностями познавательных процессов / Д. П. Барам // Вопросы психологии. – 1984. – № 2. – С. 60-66.
2. Вакулова И. Н. Возрастная динамика профессиональных интересов учащихся старших классов / И. Н. Вакулова // Вопросы становления профессиональных планов учащихся. – Л.: ВНИИпрофтехобразования, 1979. – С. 21-34.
3. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / В. А. Гупаловська; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 25 с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.
5. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов / С. П. Крягжде. – Вильнюс: Мокслас, 1981. – 196 с.
6. Носков В. І. Гендерні основи андрогінних виборів у процесі соціалізації сучасної молоді / В. І. Носков, А. С. Котельник // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Т. ІХ, ч. 5. – К.: Гнозис, 2007. – С. 255-265.
7. Тельнюк И. В. Индивидуально-дифференцированный подход к организации самостоятельной деятельности девочек и мальчиков 5-6 лет в детском саду: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / И. В. Тельнюк; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 1999. – 18 с.
8. Bridges J. S. Sex differences in occupational values J. Sex Roles / J. S. Bridges // Journal of Research. – 1989. – Vol. 20. – № 3-4. – P. 205.
9. Buche M. W. Influence of gender on IT professional work identity: outcomes from a PLS study / M. W. Buche // ACM SIGMIS CPR : Conference on Computer Personnel Doctoral Consortium and Research (Charlottesville, VA, USA, April 2008). – Charlottesville, ACM Press. – P. 134-140.

10. Carvajal M. Pharmacists' inter-gender differences in behavior and opinion: Is work input an important mediator? / M. Carvajal, P. Hardigan // *The Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice*. – 2008. – Vol. 6. – № 2. – Available at: <http://ijahsp.nova.edu/articles/vol6num2/pdf/Hardigan.pdf>.
11. Gabriel P. E. Gender differences in occupational distributions among workers/ P. E. Gabriel, S. Schmitz // *Monthly Labor Review Online*. – 2007. – Vol. 130. – Iss. 6. Available at: [www.bls.gov/opub/mlr/2007/06/art2abs.htm](http://www.bls.gov/opub/mlr/2007/06/art2abs.htm).
12. Gender differences in career and practice patterns of PGD-trained dentists/ K. A. Atchison, C. A. Bibb, K. H. Lefever [et al.] // *Journal Dent. Education*. – 2002. – Iss. 66. – P. 1358-1367.
13. Gender differences in the practice characteristics and career satisfaction of psychiatrists in Ontario // Garfinkel P, Bagby M, Schuller D [et al.]. – *Acad. Psychiatry*. – 2004. – № 28. – P. 310–320.
14. Gouthier D. Scientific careers and gender differences. A qualitative study / D. Gouthier, F. Manzoli, D. Ramani // *Journal of Science Communication*. – 2008. – Vol. 7. – № 1. – Available at: [www.jcom.sissa.it/archive/07/01/Jcom0701\[2008\]L01/Jcom0701\[2008\]L01.pdf](http://www.jcom.sissa.it/archive/07/01/Jcom0701[2008]L01/Jcom0701[2008]L01.pdf).
15. Ding W. W. Commercial Science: A New Arena for Gender Stratification in Scientific Careers?/ Ding W. W., Murray F. E. , Stuart T. E. // *Annual meeting of the American Sociological Association (Montreal Convention Center, Montreal, Quebec, Canada, Oct. 8, 2006)*. – Available at: [http://www.allacademic.com/meta/p103971\\_index.html](http://www.allacademic.com/meta/p103971_index.html).
16. Ding W. W. Gender Differences in Patenting in the Academic Life Sciences / W. W. Ding, F. Murray, T. E. Stuart // *Science*. – 2006. – Vol. 313. – № 5787. – P. 665-667.
17. Lecours S. Countertransference as the Therapist's Mental Activity: Experience and Gender Differences Among Psychoanalytically Oriented Psychologists S. Lecours, M.-A. Bouchard, L. Normandin // *Psychoanalytic Psychology*. – 1995. – № 12. – P. 259-279.
18. Lim Vivien K. G. Gender differences in occupational stress and coping strategies among IT personnel / Vivien K. G. Lim, Thompson S. H. Teo // *Women in Management Review*. – 1996. – Vol. 11. – Iss. 1. – P. 20-28.

19. Lind M. R. The Gender Impact of Temporary Virtual Work Groups // IEEE Transactions on Professional Communication / M. R. Lind. – 1999. – Vol. 42(4). – P. 1-10.
20. Long J. S. From Scarcity to Visibility: Gender Differences in the Careers of Doctoral Scientists and Engineer / J. S. Long. – Washington D. C., National Academies Press, 2001. – 340 p.
21. Loosemore M. Gender Differences in Occupational Stress Among Professionals in the Construction Industry / M. Loosemore, T. Waters // Journal of Management in Engineering. – 2004. – Vol. 20. – № 3. – P. 126-132.
22. Niessen A. Sex Matters: Gender Differences in a Professional Setting / A. Niessen, S. Ruenzi // Social Science Research Network. – 2007. – Iss. 2. – Available at: [www.ssrn.com/abstract=966243](http://www.ssrn.com/abstract=966243).
23. Small J. A. Sex Differences in Personality Characteristics of Workers in Selected Occupations / J. A. Small // 26th Annual Convention of the Southwestern Psychological Association (Oklahoma City, OK, April 10-12, 1980). – Available at: [www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?\\_nfpb=true&\\_ERICExtSearch\\_SearchValue\\_0=ED200857&ERICExtSearch\\_SearchType\\_0=no&accno=ED200857](http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED200857&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=ED200857).
24. Types of stressors that increase susceptibility to the common cold in healthy adults / S. Cohen, E. Frank, W. J. Doyle [et al.] // Health Psychology. – 1998. – № 1. – P. 214-223.

## 1.2. Професійне становлення особистості жінок-правоохоронців

Залучення жінок до певного виду професійної діяльності, зокрема, до правоохоронної, є позитивним фактором підвищення ефективності роботи поліції (міліції) у світовому співтоваристві. У поліції Австралії жінки становлять 16,5 % від загальної кількості поліцейських, питома вага жінок у поліції Швеції складає 22,8 %. У Франції жінки обіймають 30 % посад комісарів поліції. В Україні серед атестованих працівників – 10,6 % жінок. У Великій Британії 52% керівних посад у поліції обіймають жінки. В Ізраїлі жінки-поліцейські становлять 24 % усього особового складу, у США жінок поліцейських майже 19 % [1, с. 39]. Отже, фемінізація правоохоронної сфери спонукає до вивчення особливостей професіоналізації жінок-працівників органів внутрішніх справ, оскільки жінки працюють у найрізноманітніших підрозділах ОВС, де раніше працювали переважно чоловіки.

У процесі професійної діяльності відбувається самореалізації жінки, що відповідає її потребам і можливостям. Сучасний статевий поділ праці втратив нормативність, зменшилась кількість винятково чоловічих та жіночих занять. Спільна трудова діяльність і навчання значною мірою нівелюють традиційні відмінності у нормах поведінки чоловіків та жінок. Для жінок стає все більш звичайною відносно безперервна залученість у зовнішню зайнятість (робота, освіта). Упродовж останніх десятиліть спостерігаються зміни щодо посилення професійних ролей жінок і меншої їх причетності до сімейного життя і ролі матері. Поява жінок, спрямованих на освіту і кар'єру, розглядається як позитивна тенденція. Трудова діяльність, що формує професійно значущі якості особистості, впливає на формування позитивної «Я-концепції» і стосується окремих аспектів ґендерної ідентичності. Психічні властивості, здібності та риси оцінюються з позиції їх реалізації у професійній сфері. У результаті особистісного і професійного розвитку відбувається самоусвідомлення, яке характеризується цілісною «Я-концепцією».



Результати дослідження американських психологів свідчать, що жінки отримують задоволення від роботи з таких причин: робота дає відчуття осмисленості намірів і стабільності, спільності з колегами, співробітниками, приносить дохід, що є основою власної захищеності; створює можливість виконувати обов'язки дорослої, зрілої особистості; допомагати іншим людям. Окрім цього, робота повинна приносити задоволення, радість спілкування, також у процесі виконання професійних ролей формується професіоналізм, який дає змогу розвиватись, реалізувати потенціал, підвищити соціальний статус. Жінки-спеціалісти, незважаючи на високу відповідальність, отримують користь від праці, тому що мають високий рівень самоповаги, задоволені життям, оцінюють себе досить високо.

Коли жінки виконують традиційно «чоловічі» види діяльності, їхній успіх часто приписуються не їм, а незвичайним зусиллям або успіху. Жінки починають свою кар'єру на однаковому або трохи вищому професійному рівні, ніж чоловіки, але потім різко відстають у своїй кваліфікації. Незважаючи на активні зусилля жінок щодо зменшення негативного впливу зовнішніх і внутрішніх бар'єрів кар'єрного зростання, що заважають реалізації можливостей, зменшення негативних тенденцій щодо відносно специфічних сфер самореалізації, освітні і професійні досягнення обдарованих жінок свідчать про їхній значний нерозкритий потенціал.

У процесі аналізу «Я-концепції» жінок-працівників ОВС виявлено різні особливості особистості, які формуються внаслідок професійної діяльності. В основному до таких особливостей належать складові образу «Я», найчастіше – самооцінка [2, с. 190]. У деяких дослідженнях проаналізовано зв'язок самооцінки з опануванням професійної діяльності жінки-правоохоронця. На самооцінку співробітника ОВС впливає специфіка правоохоронної діяльності, що характеризується істотними ознаками: така діяльність реалізується через дії, які повинні відповідати чинному законодавству, що передбачає наявність високих моральних якостей; трудова діяльність співробітника ОВС має публічний характер, що потребує високого рівня виконання специфічних обов'язків.

Психологічними особливостями професії правоохоронця є: права регламентація; наявність владних повноважень; збереження службової таємниці; творчий характер; специфічний зв'язок колегіального й

індивідуального; недостатність вільного часу, особливі зовнішні умови та перевантаження; виховний вплив; підвищена відповідальність за прийняті рішення; процесуальна самостійність. Складність діяльності правоохоронця зумовлює високі вимоги до професійної готовності кожного працівника. Діяльність впливає на працівників, розвиваючи їхні знання, навички, уміння, здібності, формуючи певні особистісні якості [3, с. 10].

Виходячи з особливостей професії, можна визначити важливі якості, якими повинен бути наділений працівник органів внутрішніх справ: підвищена нервово-психічна чутливість до зовнішніх подразників; оптимальне співвідношення реактивності і активності; емоційна стійкість; пластичність психічних процесів; поміркована емоційна збудженість у небезпечних ситуаціях; вміння чинити опір зовнішнім і внутрішнім перешкодам у процесі діяльності; толерантність, стійкість до нервово-психічних перевантажень; працьовитість, хороша пам'ять, увага, рішучість, мужність, вміння ризикувати, витримка, стійкість, цілеспрямованість, об'єктивність, справедливість [4, с. 77].

Самооцінка працівників ОВС є достатньо високою, що свідчить про впевненість у собі, у своєму статусі. Самоцінка курсантів дещо занижена, що вказує на те, що курсант ще не може реально оцінити свої можливості роботи в обраній сфері, не має певного статусу і досвіду роботи, тому не впевнений у власних силах. Самоцінка жінок-працівників правоохоронних органів може підвищитися, якщо жінка керується позитивним ставленням до її професійної діяльності з боку найближчого оточення. Крім того, підвищення самооцінки зумовлене тим, що жінки зі стажем роботи в органах внутрішніх справ мають певний досвід, постійну роботу, соціальний статус, стійке ставлення до професії [5]. В. І. Шмиков стверджує: професія правоохоронця накладає чималий відбиток на особистість співробітника цієї сфери. Внаслідок цього відбуваються зміни в особистості. У жінок вони виражаються у підвищеній нервово-психічній напрузі, при цьому жінки стають наполегливішими, комунікативними, спостерігається виражена саморегуляція, активний пошук стратегій вирішення завдань, зростає прямотинійність.

Трудова діяльність, що формує професійно значущі якості особистості, впливає на розвиток «Я-концепції», що стосується окремих аспектів ґендерної ідентичності. Погляди психологів на взаємозв'язок між

професійною діяльністю і формуванням особистості коливаються від уявлення про негативний вплив праці до уявлення про нього як про чинник вдосконалення і розвитку. Професійна діяльність є значущим чинником формування базових характеристик особи – самооцінка, образ «Я», який включає і гендерний компонент. У процесі розвитку професіоналізму професійна самосвідомість змінюється в результаті набуття нових якостей у професії, що включає нові вимоги до людини, насамперед змінюються критерії оцінювання себе як професіонала. Розвиток професійної самосвідомості передбачає формування спектру професійних якостей, що відбиваються у свідомості фахівця, у подоланні стереотипів образу професіонала, виражаються у цілісному сприйманні себе у контексті професійної діяльності.

Реалізація жінки у професійній діяльності передбачає розвиток таких якостей, як: впевненість, емоційна врівноваженість, прагнення до досягнень, відповідальність, незалежність, самостійність, гнучкість поведінки. Позитивними характеристиками в результаті впливу професійної діяльності на особистість жінки є такі: у них підвищується соціальний статус, задовільняється потреба у самореалізації, стимулюється необхідність підтримки професійної придатності, зовнішнього вигляду. Все це додає жінкам впевненості у собі і позитивно впливає на їхню активність [6].

Реалії сучасності свідчать про активне включення жінок в діяльність силових структур. Цей процес закономірний і має загальносоціальний характер, однак передбачає ряд проблем. Починаючи трудове життя, жінки не обов'язково дотримуються нормативних моделей чоловічої кар'єри. При цьому більшість жінок обирає традиційну чоловічу модель безперервної зайнятості. Жінки, орієнтовані на кар'єру, розглядають постійне підвищення професійної компетентності як найважливішу умову професійного і службового зростання, вони приймають чоловічу модель поведінки, розвиваючи у собі такі якості, як: професіоналізм, ініціативність, відповідальність, активність. Поширеним є переконання, пов'язане з психологією професійної діяльності жінок, яке полягає в тому, що теорії, які характеризують кар'єрне зростання чоловіків, автоматично застосовуються до аналізу процесу здобуття кар'єри жінками. Патерни жіночої кар'єри іноді не вписуються в «чоловічі» моделі побудови професійної діяльності [7, с. 276].

У цілому психологію здобуття жіночої кар'єри можна прогнозувати, виходячи не з особистих характеристик, а зі статевої приналежності, що вказує на наявність ґендерних стереотипів у суспільстві. У цьому контексті можна зробити висновок: традиційна чоловіча культура створила суттєві бар'єри на шляху рівності між чоловіками та жінками. Вважається, що жінки відповідальніші, більш точні, наполегливіші у виконанні завдань. Але, незважаючи на їхній переважно високий освітній рівень, жінок хочуть бачити залежними, корисними, обачливими, скромними виконавцями. Жінки, як правило, спочатку повинні продемонструвати реальну компетентність. Отже, основна проблема прихована у свідомості самих жінок: вони самі знецінюють свої успіхи, тим самим підтверджуючи упередження і сталі стереотипи щодо професійної діяльності. Причиною цього є неусвідомленість уявлень людей про жіночність і мужність. Саме тому досягнення чоловіків і невдачі жінок приписуються їх особистим рисам, а невдачі чоловіків і досягнення жінок – чинникам оточуючого середовища. Жінкам потрібно бути особливо незалежними і виробляти власний стиль спілкування, відстоювати свої інтереси, ставити цілі і прагнути успіху, якщо вони хочуть досягти високого професійного статусу.

Таким чином, основними проблемними питаннями, які виникають у роботі жінки-правоохоронця і впливають на її «Я-концепцію», є:

- проблема представленості жінок в органах внутрішніх справ, тобто у свідомості багатьох людей правоохоронна діяльність є «чоловічою» сферою роботи, що породжує у суспільстві сумніви щодо «жіночності» тих жінок, які обрали цю сферу діяльності;

- поєднання жінками професійних і сімейних ролей. З цієї причини в правоохоронній сфері дуже мало представлено жінок на високих посадах, що вимагає повної віддачі сил і часу;

- більшість жінок працюють у режимі подвійного навантаження. Це призводить до постійного емоційного та фізичного перенапруження і перевтоми. Такий стан може часто супроводжуватися психологічним, емоційним, іноді фізичним відстороненням від активності, незадоволеністю в результаті постійних стресових ситуацій;

- керівництво переважно негативно ставиться до жінок в репродуктивному віці, побоюючись можливої вагітності і подальшого

виходу у відпустку, пов'язану з материнством;

- якщо жінка-правоохоронець досягла високих результатів, обіймає гарну посаду, то часто це сприймається не як її власне досягнення, а як випадкове, незаслужене просування службовими сходами;

- під час прийняття на роботу в правоохоронні органи перевага надається тим жінкам, які володіють такими якостями, як: висока старанність, висока відповідальність, висока дисциплінованість;

- жінка-правоохоронець проходить складний шлях подолання стереотипів, перш ніж досягти бажаного. У професійній діяльності в органах внутрішніх справ жінка постійно повинна долати стереотипи;

- проблема поєднання жінкою двох значущих сфер життя – сімейної і професійної – часто розглядається крізь призму «рольового конфлікту», підкреслюючи наявність у внутрішньому світі жінки цілого комплексу негативних відчуттів, переживань, сумнівів, викликаних як об'єктивними труднощами такого поєднання, так і суб'єктивними;

- значна частина жінок погоджується з наявною системою ролей у соціумі, в якому домінують чоловіки. Через це жінки самі перешкоджають власній реалізації у професії, допускаючи і приймаючи дію стереотипу, існування традиційно «чоловічих» спеціальностей. Часто цим пояснюється невисока презентативність жінок в ОВС;

- напруженість у правоохоронній діяльності та її вплив на інші сфери життя жінки [8, с. 96].

Окрему групу становлять проблеми, які мають місце у професійному середовищі правоохоронців. Передусім це службові взаємовідносини по «вертикалі» і «горизонталі». Найбільш поширеними є стосунки «керівник-чоловік – жінка-підлеглий». Це традиційний тип побудови ділових стосунків, які характеризуються певними труднощами: визначення «меж дозволеного» для обох сторін, вироблення стратегії поведінки жінки в умовах суворой службової дисципліни. Якщо керівник – жінка, то в даному випадку їй постійно необхідно доводити свою професійну спроможність, а іноді це призводить до зайвої маскулінізації жінки. В стресогенних умовах діяльності жінки зобов'язані виконувати нарівні з чоловіками професійні обов'язки. Жінка повинна переконати колег-чоловіків в тому,

що вона може виконувати роботу не гірше за них, не втрачаючи своєї жіночої ідентичності. Жінкам складніше досягти професійного успіху, вони в основному роблять кар'єру пізніше за чоловіків й залишаються «новачками» на професійному шляху аж до досягнення ними середнього віку. Це пов'язано з постійним інтересом до особистого життя, родини, важливістю для них сімейних стосунків. Відповідно кар'єрне зростання жінок в органах внутрішніх справ відбувається повільніше, ніж у чоловіків.

Другою проблемою є конкуренція жінок і чоловіків у традиційно чоловічій сфері професійної діяльності, якою є правоохоронна. Жінки – об'єктивно менш конкурентна категорія, оскільки виконання водночас професійних і сімейних обов'язків забирає у них багато сил і часу, тому жінки часто відмовляються від професійного зростання і відповідно конкуренції [9, с. 50]. Отже, виникають питання щодо можливостей їх самореалізації у професійній сфері. Зростає кількість жінок, які прагнуть досягнення високого соціального статусу, професійних вершин. У зв'язку з цим, жінки, що обрали правоохоронну сферу діяльності, не мають достатньо часу на створення сім'ї, піклування, збереження сімейних стосунків. У контексті цієї проблеми наявний факт неформальної взаємодії з колегами як наслідок професійної самореалізації. Спостерігається небезпека перенесення стилю службових взаємин на неформальні контакти з колегами, близькими, членами родини.

Третьою проблемою є криза ідентичності, яка може виникнути внаслідок пристосування жінки до «чоловічої» системи управління. Аналіз інформаційних джерел свідчить, що жінці пропонується розвивати в собі суто чоловічі якості: жорсткість, наполегливість, авторитарність, схильність до знеособленого управління, емоційний аскетизм. У такій ситуації перед жінкою постає вибір: або прийняти таку модель поведінки, або витратити зусилля для ствердження у колективі свого права на жіночий стиль поведінки. Проблема полягає в тому, що професійно підготовлена жінка погано пристосовується до стереотипу управління згідно з «чоловічою» моделлю. Успішна реалізація жінки у професійній сфері породжує проблеми з ідентичністю. Жінка, яка прагне до професійного зростання, знаходиться і соціально, і психологічно в складному становищі [10].

Щодо виконання професійних обов'язків чоловіками і жінками у сучасній літературі набуло поширення уявлення, що жінка-працівник

ОВС не схильна до швидких і необдуманих рішень, вона більш ґрунтовно і детально підходить до виконання завдань. У результаті приписування чоловіками жінкам наперед визначених рис, які, на їхню думку, відповідають статевим особливостям, жінок часто обмежують у виконанні різноманітних службових завдань, що перешкоджає здобуттю професійного практичного досвіду.

Важливою проблемою є відсутність теоретичних праць, у яких досліджувалася б специфіка розвитку професійної кар'єри жінки у правоохоронній сфері. На практиці застосовуються традиційні моделі побудови чоловічої кар'єри до кар'єри жінок. Тому більшість жінок обирають традиційну «чоловічу» модель безперервної зайнятості. Іншої частини жінок, які переривають професійну діяльність на деякий час з метою створення сім'ї та народження дитини, доводиться докладати багато зусиль, щоб відповідати моделі професійної діяльності за «чоловічим» типом. Жінки-правоохоронці мають будувати свої професійні плани, узгоджуючи їх із традиційними моделями, часто нехтуючи будь-якою іншою сферою життя або обмежуючи її прояви. Втім до жінок професійне співтовариство висуває підвищені вимоги у роботі. У даному випадку спрацьовує феномен «скляної стелі» – невидимі бар'єри, що заважають жінкам досягти вищих щаблів у професійній діяльності, штучно створені, не дозволяють кваліфікованим співробітникам просуватися службовими сходами. У такому випадку навіть кваліфіковані жінки-працівники фактично не мають можливості професійно зростати. Цей феномен можна пояснити тим, що, незважаючи на формально рівні можливості для обох статей у професійній реалізації, існує безліч невидимих бар'єрів, що перешкоджають просуванню жінок сходами посадової ієрархії. Феномен «скляної стелі» зумовлений існуванням стереотипів: жінки здійснюють значно менший внесок у спільну справу; жінка не може професійно керувати; жінок вважають непридатними для ролі лідера і керівної роботи; жінки не набувають у процесі роботи відповідного досвіду, необхідного для просування службовою драбиною; побутові обов'язки жінок у родині заважають їм професійно зростати.

Отже, часто якості особистості жінки трансформуються під впливом професійної діяльності, наближаючись до маскулітної моделі поведінки. «Я-концепція» особистості змінюється під впливом життєвих обставин, тому що це утворення є досить пластичним, на розвиток якого впливають

життєві, професійні обставини. Однак необхідно враховувати рівневу структуру «Я-концепції», яка передбачає динамічність окремих самооцінок та стійкість фундаментального рівня. Для того, щоб зміни відбулися, вони мають бути суб'єктивно значущими, пов'язаними з важливими сферами життя жінки, однією з яких є професійна. Для жінки у професійній діяльності найбільш важливими є: робота у дружній атмосфері, можливість залишатися на даному робочому місці тривалий час, наявність гідних умов праці, хороші стосунки з керівництвом і колегами. Проблема плинності кадрів у правоохоронній сфері надзвичайно гостра, її вирішенню сприятиме залучення професійно підготовлених жінок-службовців.



# Література:

1. Андросюк В. Г. Професійна психологія в ОВС / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, В. С. Медведєв. – К.: УАВС, 1995. – 111 с.
2. Онищенко Н. В. Самооценка как один из факторов, определяющих успешность профессиональной деятельности следователя / Н. В. Онищенко // Право і безпека. – 2005. – № 4-5. – С. 189-191.
3. Когут Я. М. Професійна психологічна підготовка працівників ОВС: конспект лекцій / Я. М. Когут. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 184 с.
4. Бандурка О. М. Слідчий – моя професія / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 216 с.
5. Шевченко Л. О. Психологічні складові професійної самореалізації жінок-правоохоронців / Л. О. Шевченко // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки ВНЗ МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 листопада 2011 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2011. – С. 368-371.
6. Рудяк І. В. Особливості професійної самосвідомості жінок-правоохоронців на різних етапах професіогенезу / І. В. Рудяк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1065. – С. 113-117.
7. Палуди М. Психология женщины / М. Палуди. — СПб.: Прайм-Евронек, 2003. – 384 с.
8. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація та суб'єктивне благополуччя жінки / В. А. Гупаловська // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2005. – Т. 7. – № 1. – С. 90-97.

9. Єрьоменко Т. Є. Щодо проблеми самореалізації жінки як особистості професіонала / Т. Є. Єрьоменко, О. М. Трубіцина // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – С. 49-52.
10. Дорошенко Н. М. Гендерні відмінності як поведінковий патерн / Н. М. Дорошенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки. – 2001. – № 2. – С. 50-54.

# 1.3. Гендер та кар'єра

Соціально-психологічні дослідження засвідчили, що жінки не менше чоловіків зацікавлені у кар'єрному зростанні, підвищенні власного освітнього рівня, орієнтовані на престижну роботу, високу заробітну платню; володіють не меншим почуттям відповідальності. Реалізації кар'єри жінки об'єктивно заважає її природна біологічна роль, пов'язана з необхідністю суміщення службових, подружніх і батьківських функцій. Специфіка жіночої кар'єри полягає в тому, що жінка поєднує професійний розвиток з активним виконанням ролей матері, дружини, домогосподарки, а це служить джерелом «рольового напруги», стресу, так як професійні і сімейні ролі є однаково значущими, що особливо виражено у молодих жінок. Кар'єрне зростання часто супроводжується негативними емоційними переживаннями, пов'язаними з недостатньою увагою до близьких, особливо дітей. Тому не викликає подиву той факт, що жінки, яким вдається зробити кар'єру, відчувають сильне фізичне й емоційне навантаження.

У професійній сфері відзначаються такі «сильні» якості жінок-керівників, як: прагнення до нового, радикалізм, висока чутливість, турбота про людей, спрямованість на взаємодію з підлеглими, тобто ті якості, які необхідні для моделі сучасного ефективного менеджменту. Стиль жіночого управління часто називають «перетворювальним» або «м'яким примусом». Його основними характеристиками є:

- 1) активна взаємодія з підлеглими;
- 2) підтримка у співробітника самоповаги;
- 3) підтримка співробітників у стресовій ситуації;
- 4) прагнення до створення оптимального психологічного клімату в організації, профілактика конфліктів;
- 5) підтримка здоров'я, організація спільного дозвілля;
- 6) «фінансова кмітливість», детальне планування;
- 7) «інстинкт виживання», розумний ризик, прагнення утримати придбане і завоювати нове;

- 8) інтуїція;
- 9) почуття гумору, оптимізм, віра в себе.

У дослідженнях проблеми жіночої кар'єри виокремлюються культурні, освітні, юридичні та психологічні бар'єри.

Відзначаються наступні соціально-психологічні фактори, які стримують жіночу кар'єру:

- 1) тендерний поділ у професійній орієнтації та кар'єрних сферах;
- 2) надзвичайно висока мотивованість;
- 3) підвищена емоційність, вразливість, загострене переживання невдач;
- 4) страх успіху і невпевненість у собі, що заважає ризику і творчому вирішенню ділових та управлінських завдань.

Більшість факторів, що стримують кар'єрне зростання жінок, стосуються організаційної професійної поведінки: жінки більш пасивні у плануванні кар'єри, менш орієнтовані на змагання і конкуренцію, що зумовлено характером соціалізації. Показово, що жінки, які зробили успішну кар'єру, проходять у процесі соціалізації такий шлях, який робить їх більшою мірою подібними до «середніх» чоловіків, ніж до «середніх» жінок.

Д. В. Паюсова, яка досліджувала професійні статево-рольові стереотипи в Україні, з'ясувала, що такі види діяльності, як лісництво, міліція, транспорт, математика, будівництво, наука, політика, сприймаються як «чоловічі», а мистецтво, освіта, дизайн, сфера обслуговування, легка промисловість – як «жіночі». Причому поняття «чоловіча» професія передбачає професіоналізм, труднощі, наявність вищої освіти і оцінюється більш значуще порівняно з «жіночою». Поняття «жіноча професія» включає категорії другорядності, біологічної зумовленості, необов'язковості вищої освіти. У процесі зіставлення статистичних даних, які свідчать про реальний розподіл працівників у різних професійних сферах, можна зробити висновок про тенденцію зниження частки чоловіків, зайнятих у некваліфікованих та низькостатусних сферах, а також про зниження частки жінок, які працюють у технічних галузях.

Наявність «чоловічих» і «жіночих» галузей діяльності пов'язано зі статево-рольовими стереотипами. Чоловіків частіше розглядають як компетентних працівників, водночас стереотип «ідеальної жінки» не передбачає вживання категорії «працівник». Чоловікам в цілому приписуються більше таких здібностей, що служать основою професійної діяльності та кар'єри, ніж жінкам. Цікаво, що і жінки, і чоловіки схильні оцінювати чоловіків як більш компетентних, що, ймовірно, пов'язано зі статево-рольовою соціалізацією, яка спрямовує жінок переважно на сім'ю, ніж на професійну сферу. Статево-рольові стереотипи у професійній діяльності на сучасному етапі достатньо стійкі і не мають тенденцій до змін.

Дослідження М. В. Сафонові засвідчило, що важливий чинник успішної кар'єри жінок – практика сімейного виховання у батьківській сім'ї. Переважно кар'єрно успішні жінки – це старші діти в повних одно-дводітних сім'ях, де батьки мають високий освітній і соціально-професійний статус. Сформовані в батьківській сім'ї високі життєві стандарти, прагнення до успіху і незалежності пов'язані з успішною побудовою кар'єри. При цьому особливо важливими є установки матері щодо ролі жінки в суспільстві, а також підтримуюча поведінка батька.

М. В. Сафонова визначає п'ять типів кар'єрно успішних жінок, які зустрічаються найбільш часто:

- «кандидати в майстри» (молоді жінки, що розпочинають кар'єру і прагнуть зробити її якомога швидше);
- «успішні керівники» (жінки зрілого віку, які піднялися на найвищі щаблі службової драбини);
- «вільні художники» (жінки, схильні до творчості, виклику, підприємництва);
- «сестри милосердя» (жінки з орієнтацією на служіння);
- «жриці науки» (жінки, які реалізують себе в академічній сфері).

Таким чином, існують відмінності в особистісних особливостях і характері поведінки жінок, зайнятих у традиційно «жіночих» і традиційно «чоловічих» сферах, тобто сфера професійної зайнятості та характер організаційної культури актуалізують певні особистісні риси й особливості

поведінки жінок, успішних у кар'єрі. Отже, реалії сьогодення свідчать, що існують кар'єрно-орієнтовані та сімейно-орієнтовані жінки. За результатами проведеного нами дослідження виявлено, що кар'єрно-орієнтовані жінки характеризуються достовірно більш позитивним самостваленням, ніж сімейно-орієнтовані.

Таблиця 1

### Показники самоствалення кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок ( $\bar{X} \pm \delta$ )

	У групі кар'єрно-орієнтованих жінок	У групі сімейно-орієнтованих жінок	t	p
S (глобальне самоствалення)	91,17±5,49	86,83±5,79	2,35	<0,05
Самоповага	82,64±10,47	71,14±13,45	2,89	<0,01
Аутосимпатія	80,43±12,92	85,90±9,15	2,28	<0,05
Очікування позитивного ставлення інших	67,58±19,56	83,48±10,96	3,17	<0,01
Самоінтерес	92,17±10,56	96,64±3,85	2,00	<0,05
Самовпевненість	62,18±15,01	42,12±21,61	3,24	<0,01
Очікуване ставлення інших	56,89±19,20	74,21±18,25	2,84	<0,01
Самоприйняття	71,28±19,63	82,59±14,08	2,26	<0,05
Самокерівництво	75,55±14,86	53,97±20,77	3,60	<0,01
Самозвинувачення	4,94±4,03	6,22±5,19	0,83	-
Інтерес до власної особистості	92,17±10,56	96,64±3,85	2,00	<0,05
Саморозуміння	88,08±10,81	69,77±15,73	4,08	<0,01

Кар'єрно-орієнтовані жінки достовірно більше вірять у власні сили, здібності, самостійність, можливості контролювати своє життя, здатні відкидати сумніви; володіють чіткими уявленнями про свої позитивні якості і недоліки, їх образ «Я» більш структурований, вони схильні до самоаналізу, краще розуміють себе і те, що відбувається в їхньому внутрішньому світі. Кар'єрно-орієнтовані жінки чутливіше реагують на те, що робота на них «тисне», втомлюються від спілкування з іншими людьми; частіше відчувають занепокоєння, труднощі зі зосередженням уваги, надмірно реагують на незначні невдачі; рідше мають підтримку і схвалення з боку родини. Кар'єрно-орієнтовані жінки відчувають додаткові фізичні і психологічні навантаження, пов'язані з суміщенням ролей професіонала, дружини і матері, що призводить до того, що вони частіше, ніж сімейно-орієнтовані жінки, відчувають себе помірно-благополучними.

Сімейно-орієнтовані жінки, як правило, найчастіше сприймають себе безоцінно такими, які вони є, схвалюють себе, цікавляться власним внутрішнім світом і впевнені у своїй цікавості для інших, орієнтуються в оцінці власної особистості на думки оточуючих їх людей. Сімейно-орієнтовані жінки частіше, ніж кар'єрно-орієнтовані, відчувають себе високоблагополучними. Зазначимо, що визначення суб'єктивного благополуччя зводиться до поняття задоволеності життям і пов'язане зі стандартами щодо уявлень про гарне життям. Поняття суб'єктивного благополуччя тісно пов'язане з повсякденним розумінням щастя як переваги позитивних емоцій над негативними. Це визначення підкреслює приємні емоційні переживання, які або об'єктивно переважають у житті людини, або людина суб'єктивно схильна до них.

Результати дослідження рівня суб'єктивного благополуччя кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок представлені в таблиці.

Таблиця 2

### Рівень суб'єктивного благополуччя кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок (у %)

	У групі кар'єрно-орієнтованих жінок	У групі сімейно-орієнтованих жінок	Ф	р
Високий рівень суб'єктивного благополуччя	35,3	65,3	3,23	0,001
Середній рівень суб'єктивного благополуччя	64,7	34,7	3,22	0,001
Низький рівень суб'єктивного благополуччя	0	0	-	-

Згідно з методикою «сирі бали» (стени) було виявлено осіб з високим рівнем суб'єктивного неблагополуччя (8-10 стенив), середнім рівнем суб'єктивного благополуччя (4-7 стенив) і високим рівнем суб'єктивного благополуччя (1-3 стенив).

Дані, представлені у таблиці, дозволяють відзначити, що 65,3 % сімейно-орієнтованих і 35,3 % кар'єрно-орієнтованих жінок оцінюють себе як цілком благополучних. Важливо акцентувати увагу на тому, що були виявлені достовірні відмінності в жінок з високим рівнем суб'єктивного благополуччя в групах кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок. Так, сімейно-орієнтовані жінки частіше, ніж кар'єрно-орієнтовані, оцінюють себе як високоблагополучних. 64,7 % кар'єрно-орієнтованих і 34,7 % сімейно-орієнтованих жінок вважають себе помірно благополучними, тобто серйозні проблеми у них відсутні, але про повний емоційний комфорт говорити не можна. Були виявлені достовірні відмінності у жінок із середнім рівнем суб'єктивного благополуччя в групах кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок. Так, кар'єрно-орієнтовані жінки частіше, ніж сімейно-орієнтовані, оцінюють себе як помірно благополучних.



Результати дослідження конкретних показників суб'єктивного неблагополуччя кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок представлені у таблиці.

Таблиця 3

### Показники суб'єктивного неблагополуччя кар'єрно- і сімейно-орієнтованих жінок ( $X \pm \sigma$ )

	У групі кар'єрно-орієнтованих жінок	У групі сімейно-орієнтованих жінок	t	p
Напруженість і чутливість	11,35±2,76	9,33±2,65	2,29	<0,05
Психоемоційна симптоматика	12,18±2,83	10,33±3,31	1,82	<0,10
Зміни настрою	5,41±1,18	5,29±1,49	0,28	-
Незадоволеність соціальним оточенням	7,47±3,16	4,14±1,59	4,22	<0,01
Самооцінка здоров'я	5,76±1,68	5,81±1,69	0,08	-
Незадоволеність повсякденною діяльністю	7,41±3,34	6,48±2,94	0,92	-

Таким чином, наявні такі відмінності між кар'єрно- і сімейно-орієнтованими жінками за таким показником суб'єктивного неблагополуччя, як напруженість і чутливість. Тобто кар'єрно-орієнтовані жінки більше, ніж сімейно-орієнтовані, втомлюються від спілкування з іншими людьми і мають потребу побути насамоті, надмірно реагують на незначні перешкоди і невдачі. Кар'єрно-орієнтовані жінки менше, ніж сімейно-орієнтовані, відчувають підтримку з боку родини, більше потребують соціальної підтримки. Отже, кар'єрно-орієнтовані жінки характеризуються більш позитивним самоставленням, ніж сімейно-

орієнтовані, більше вірять у власні сили, здібності, можливості контролювати власне життя, здатні відкидати сумніви; володіють чіткими уявленнями про свої позитивні якості і недоліки.

Натомість сімейно-орієнтовані жінки найчастіше схвалюють себе, свої вчинки, цікавляться власним внутрішнім світом і впевнені у тому, що вони цікаві оточуючим людям, орієнтуються в оцінці власної особистості на думки інших людей.

## Контрольні запитання до розділу 1:

1. Як проявляється статевий диморфізм у професійній діяльності?
2. Які чинники впливають на вибір жінками професійної діяльності?
3. З чим пов'язано існування «чоловічих» і «жіночих» галузей професійної діяльності?
4. У чому полягає специфіка жіночої кар'єри?
5. Які бар'єри виділяють учені у дослідженнях жіночої кар'єри?
6. У чому виявляються особливості професійних якостей, необхідних жінкам-правоохоронцям для ефективного здійснення професійної діяльності?
7. Які риси властиві кар'єрно-орієнтованим жінкам?

## Завдання 1

Порівняйте дві позиції щодо професійної кар'єри у суспільстві:

*Т. Парсон:* «Розподіл праці між чоловіками та жінками, насамперед у сім'ї, виправдано тим, що жінки біологічно пристосовані турбуватися та піклуватися про інших. Тому їх участь – материнство та домогосподарство»;

*М. Мід:* «Чоловіки не гірше за жінок можуть куварити, ткати, одягати ляльок або полювати на колібрі, якщо ці заняття вважаються суто чоловічими у суспільстві».

Які, на Вашу думку, чинники впливають на існування «чоловічих» і «жіночих» професій? Чи можливе подолання «скляної скелі» у професійному зростанні жінки в сучасному соціумі?

## Завдання 2

Існують кілька думок щодо ефективності лідерів чоловіків та жінок:

- Хоча жінки і можуть володіти деякими навичками, корисними для керівника, у них зазвичай відсутні якості, що дозволяють стати справжнім лідером.
- Жінки є не менш ефективними керівниками, ніж чоловіки.
- У цілому керівники-чоловіки краще вирішують одні управлінські завдання, а жінки – інші, однак деякі особливості «жіночого» стилю керівництва свідчать на користь жінок-лідерів.

Які чинники та риси впливають на ефективність лідерства? Як, на Вашу думку, можна пояснити відмінності у стилях керівництва лідерів-чоловіків та лідерів-жінок?

## РОЗДІЛ 2.

# ЗЛОЧИННІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ ҐЕНДЕРУ

**Ключові слова:**

*ґендер, мотивація, девіантна поведінка, злочин, користь, злочинець, ґендерні стереотипи, психологічна стать, насильство, цінність, сімейне неблагополуччя.*

## 2.1. Мотивація жіночої злочинності

Проблема мотивації поведінки і діяльності є однією з найважливіших у філософії, психології, соціології, у сфері кримінального права. Однак аналіз мотивації та мотивів жіночої злочинності є фрагментарним у дослідженнях правознавців, кримінологів, психологів. У цілому для сучасної психології характерний стійкий інтерес до вивчення мотиваційної сфери. Упродовж останнього десятиріччя вийшли друком фундаментальні праці Є. П. Ільїна, Д. О. Леонтьєва, С. Г. Московичева, Н. Г. Кокуріної, В. А. Бодрова, С. С. Занюка, С. А. Шоткінова та ін.

Поняття «мотив» (франц. *motif*, з лат. *moveo* – рухати, штовхати) означає спонукання до діяльності або спонукальну причину вчинків особи [13, с. 840]. У психології мотив пов'язується із функцією спонукання та зі спрямованістю діяльності, тобто він є підґрунтям для вибору цілей, заходів та засобів дій особистості. Встановлення суб'єктивної сторони злочину не можна уявити без вивчення та розкриття мотиву злочину.

У теоріях мотивації поняття мотиву, безперечно, – центральне, разом з тим його зміст неоднозначний. Слушною є думка психологів Г. В. Ложкіна та А. Н. Плюща, які вважають що поняттям «мотив» у психології намагаються пояснити спонукання до різноманітних видів діяльності: від інстинктивних дій та операцій до реалізації життєвих стратегічних планів, життя в цілому [3, с. 91]. На думку Л. І. Божович, мотив – це те, заради чого відбувається діяльність, на відміну від цілі, на яку вона спрямована [1, с. 21], адже суттєвою стороною мотиву є не ціль, а відношення, крізь призму якого особа сприймає навколишній світ. Класик психології О. М. Леонтьєв визначив мотив як предмет потреби, тобто коли внутрішнє діє через зовнішнє, і саме цим себе змінює [11, с. 145]. Є. П. Ільїн вважає, що психологічні чинники (утворення), які беруть участь у конкретному мотиваційному процесі й зумовлюють прийняття людиною рішення, можна назвати мотиваторами (мотиваційними детермінантами), вони при поясненні підстав дії чи вчинку стають аргументами прийнятого рішення. Визначення мотиваторів має принципове значення, адже саме

їх багато авторів називають мотивами. Згідно з Є. П. Ільїним, можна визначити наступні групи мотиваторів:

- моральний контроль (наявність моральних принципів);
- переважання (інтереси, схильності);
- зовнішня ситуація;
- власні можливості (знання, вміння, якості);
- власний стан у даний момент;
- умови досягнення мети (затрати зусиль і часу);
- наслідки своєї дії, вчинку [8, с. 85].

У процесі формування мотивації (при виборі мети й способів її досягнення) багато мотиваторів залишаються лише «відомими», «усвідомленими», а «реально діючими» стають тільки ті, які набувають найбільшу значущість для людини й призводять до формування спонукання. Сформований мотив завжди дієвий, тому що він включає спонукання до досягнення мети «тут і зараз». Якщо суб'єкт прагне до реалізації певної діяльності, то є підстави стверджувати, що у нього є мотивація [5, с. 6].

У сучасному кримінальному праві наявна значна кількість праць, присвячених проблемі мотивації злочинної поведінки. Очевидним фактом є те, що розуміння мотиву й мети на сучасному етапі порівняно з кінцем XIX – початком XX ст. є ключовою проблемою не лише у працях науковців, де мотив переважно розглядається як звичайне поняття для певної категорії кримінальних справ, але й аналізується як самостійне поняття для пояснення суб'єктивного боку злочину. На думку О. С. Капінус, при вирішенні питання мотиву й мети злочину у галузі кримінального права, не варто забувати, що і мотив, і мета – це категорії, вироблені в рамках психології, і тільки потім перенесені у кримінально-правову сферу [9, с. 80].

Один із провідних учених-правознавців, академік В. Н. Кудрявцев мотивацію злочинної поведінки розуміє як процес формування мотиву злочину, його розвитку й оформлення, а потім і реалізації у фактичних злочинних діях. Він вважає, що мотивацію треба відрізнити від механізму злочинної поведінки як за обсягом, так і за змістом цих понять.

Мотивація, на його думку, не охоплює всього механізму, тому що останній містить здійснення прийнятого рішення й самоконтроль [10, с. 45]. Але В. Н. Кудрявцев не включає в мотивацію оцінку ситуації суб'єктом, прогнозування наслідків дій, прийняття рішення. Людина, скоюючи злочин, діє ніби наосліп, ситуативно, вона залежить від ймовірних подій, що розгортаються у контексті соціального довкілля.

В. В. Лунєєв вважає, що, будучи динамічним процесом, мотивація пов'язана з усіма елементами злочинної поведінки: актуалізацією потреби, виникненням і формуванням мотиву, цілеутворенням, вибором шляхів досягнення мети, прогнозуванням можливих результатів, прийняттям рішення [12, с. 58]. Крім того, мотивація, на переконання В. В. Лунєєва, включає аналіз наслідків, навіть розкаяння й вироблення захисного мотиву, що, на нашу думку, до мотивації як до процесу формування замислу злочину не належить. Наслідком такої позиції є занадто широке тлумачення поняття мотивації.

Протиріччя у розумінні поняття мотиву наявні у дослідженнях кримінологів. Так, Ю. М. Антонян, Д. А. Шестаков, В. В. Романов, А. Б. Блага, Ф. С. Сафуанов, О. А. Мартиненко розуміють мотив як спонукання: «усвідомлене спонукання (прагнення) до скоєння конкретного цілеспрямованого вчинку (вольового акту), який представляє суспільну небезпеку і передбаченого кримінальним законом в якості злочину»; «внутрішнє спонукання, яке викликає в особи рішучість скоїти злочин», «спонукання, яким керувалася особа, скоюючи злочин». Однак спонукання з позиції кримінологів – це, ймовірніше, підстави вчинку, а не імпульс, який примушує суб'єкта виявляти активність. Так, К. Е. Ігошев розуміє мотив злочинної поведінки як спонукання, яке формується під впливом соціального середовища та життєвого досвіду, яке є внутрішньою безпосередньою причиною злочинної діяльності й виражає особистісне ставлення до того, на що спрямована злочинна діяльність [7, с. 88]. Ґрунтуючись на тому, що мотив злочинної поведінки – це спонукання, В. Н. Кудрявцев водночас відзначає, що про мотив злочину можна говорити лише тоді, коли вже з'явилися чи формуються такі елементи злочинної поведінки, як об'єкт чи предмет впливу, мета чи засіб досягнення злочинного результату [10, с. 58]. При цьому не уточнюється, йдеться про уявну чи реальну мету й цілі її досягнення, тому цілком логічним є тільки один висновок: немає злочину – немає й злочинного умислу, мотиву.



Але нездійснений намір не означає, що цього наміру не було. Очевидно, В. Н. Кудрявцев злочинну поведінку ототожнює зі злочинним мотивом, який у випадку відтермінування чи недосягнення мети в даний момент трансформується у мотиваційну настанову. Людину ще не можна вважати злочинцем (може ним так і не стати), але є вже соціально небезпечною, оскільки має рішучість (намір) скоїти злочин. Отже, погодимось, що мотив злочину – це зумовлені певними потребами внутрішні спонукання до досягнення певного суспільно небезпечного результату, які зумовлюють в особи рішучість скоїти злочин. Ознаками (властивостями) мотиву злочину є, по-перше, його вольовий і усвідомлений характер; по-друге, в основі мотиву лежить система (як викривлених, так і нормальних) потреб людини, серед яких спостерігається перевага природних і матеріальних потреб над духовними; по-третє, мотив має соціально-психологічний характер, внаслідок чого підлягає оцінці з урахуванням морального аспекту; мотив має суб'єктивно-об'єктивний характер, бо перебуває в постійному розвитку, зміні та перетворенні під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Вважається, що корисливо-споживацька мотивація характеризує мотиваційну структуру будь-якої злочинності. Результати дослідження проведеного у виправній установі, де утримуються жінки, які вчинили злочини, дають підстави стверджувати, що мотивація корисливої жіночої злочинності відрізняється від мотивації насильницької жіночої злочинності.

Згідно зі статистичною звітністю МВС України характерним складом злочину для жінок є крадіжки і шахрайство, тому не випадково більшість засуджених жінок відбуває покарання у кримінально-виконавчих установах за корисливі злочини. Крадіжки становлять найбільшу питому вагу злочинів (35 %), шахрайства – 19,1 %, пограбування та вимагання – 17,8 %. Слушною є думка А. Ф. Зелінського, який вказав, що найбільш розповсюдженим мотивом злочинної діяльності завжди була користь. Користь реалізується через протиправне та аморальне заволодіння чужим майном або через звільнення від майнових обов'язків та розходів. Отже, користь – складна соціально-економічна та правова категорія, що включає такі складові:

- прагнення до особистої наживи, яке виражається у бажанні

збагатитися за рахунок незаконного вилучення майна (придбання різних майнових благ);

– бажання позбавитися від матеріальних затрат (незаконне безоплатне користування послугами, що вимагають певного грошового та трудового еквіваленту), сплати аліментів, боргу та ін.;

– прагнення забезпечити майнову вигоду іншим особам [6, с. 138].

Таким чином, збагачення відбувається шляхом свідомого спричинення особою шкоди чужій власності. Особливістю корисливої мотивації є те, що предметом актуальної потреби жінок-злочинців виступає чужа матеріальна цінність, яка здобувається протиправним способом, наприклад, шляхом крадіжки. Зазначимо, що ця група злочинців зазнає «якісних» змін, тобто якщо 10-15 років тому жінки вчиняли крадіжки державного, суспільного або колективного майна, то зараз відбувається більшість крадіжок майна громадян. Найчастіше предметами крадіжок стають коштовні речі: мобільні телефони, техніка, ювелірні вироби, одяг та гроші. Зниження рівня життя населення призводить до вчинення більш примітивних крадіжок, а саме: дитячих речей, продуктів харчування, парфумів, алкоголю, металевого побутового посуду, кольорових металів. Яскравим прикладом є злочин, який скоїла 25-річна непрацююча мешканка м. Полтави, яка вже раніше тричі була засуджена за вчинення крадіжок. Перебуваючи у квартирі свого співмешканця, вона побачила шкіряну куртку його матері вартістю 450 грн. і вирішила її вкрати. Взявши куртку, вона вилізла з нею у вікно та продала за 10 грн. невідомому чоловікові [16]. Майже для всіх опитаних злочинниць була характерна установка на кримінальне заволодіння чужим майном, партикуляризм інтересів, соціальний паразитизм, життя за рахунок інших, перенесення відповідальності за свої вчинки на суспільство загалом.

Шахрайкам властиве вміння пристосовуватися до швидко змінних умов економічного і соціального життя, здатність розробляти нові або удосконалювати колишні способи кримінального обману. Шахрайство, які вчиняють жінки, може бути побутовим, професійним та фінансовим. Для половини опитаних злочинниць цієї категорії шахрайство було основним способом здобуття коштів для існування. Труднощі виявлення даного злочину пов'язані з небажанням потерпілих звертатися в міліцію, що зумовлене побоюванням бути скомпрометованим, а також невірою в

ефективність роботи правоохоронних органів. Крім того, громадяни не завжди усвідомлюють, що стали жертвами обману.

У правовій літературі відзначається значний вплив віктимологічного аспекту на процес детермінації шахрайства, проте, крім власної жадоби або етичної неохайності, на сумнівні операції з малознайомими людьми потерпілих часто штовхають украй несприятливі життєві обставини. Це характерно для квартирних афер і медичного шарлатанства [6, с. 176]. Найбільш поширеними способами шахрайства є: позичання грошей та цінних речей без наміру їх повернення власникові; псевдопосередництво в підкупі посадовців; фальсифікаційні обмани; шахрайство при операціях з нерухомістю або купівлі-продажу автомобілів; удаване сприяння у придбанні товарів; обман відносно предметів, речей, їх якісної сторони і кількості. Найчастіше такі дії скоюються на ринках, біля магазинів, складів, баз, вокзалів. Шахраї діють у групі з наперед розподіленими ролями. Вони миттєво реагують на зміну ситуації і у разі виникнення небезпеки викриття заздалегідь передбачають можливі варіанти зникнення. Значного збитку завдає шахрайська діяльність цілих об'єднань, фірм, наприклад, фінансової групи «Капітал», діяльність якої широко висвітлювалася у засобах масової інформації. Набувають поширення нові види банківських злочинів, пов'язаних з шахрайським заволодінням грошовими коштами за допомогою фальшивих авізо і пластикових карток. Сучасна злочинність у банківській сфері є груповою, оскільки для проходження документації необхідна участь декількох осіб.

Високий рівень кримінальної активності злочинниць, які вчинили такі злочини, пояснюється, з одного боку, певною «фемінізацією» цієї сфери економіки, з другого боку, обмеженням можливості працевлаштування жінок. За умов сучасної економічної ситуації в країні жінок насамперед «виштовхують» з ринку праці, що призводить до зниження рівня життя, погіршення добробуту, тому зростає кількість злочинниць, які засвоюють нові моделі економічної поведінки, на жаль, кримінальної.

Зростання кількості випадків корисливо-насильницьких дій є найбільш небезпечною тенденцією у структурі жіночої злочинності [2, с. 215]. Аналіз статистичних даних Департаменту інформаційних технологій МВС за останні п'ять років дозволив встановити неухильне зростання кримінальної активності жінок у скоєнні корисливо-насильницьких

злочинів. За структурою корисливо-насильницька злочинність жінок майже не відрізняється від аналогічної злочинності чоловіків. Так, у структурі цього виду злочинності крадіжки сягають більше 70 % (чоловіки – 71,8 %; жінки – 73,3 %), розбійні напади – більше 20 % (чоловіки – 24,5 %; жінки – 21,3 %), вимагання – близько 3 % (чоловіки – 2,5 %; жінки – 3,4%). Така ситуація дає підстави стверджувати, що жіноча злочинність за ступенем суспільної небезпечності практично зрівнялася з чоловічою. Атрибутивною ознакою даного виду злочинності є корисливий мотив у поєднанні з насильницьким способом посягань [4, с. 227]. Вчинені злочини часто задовільняють лише утилітарні потреби та інтереси корисливо-насильницьких злочинниць: їжа, алкогольні напої, секс, одяг, наркотичні речовини, інколи косметика. Майже 70 % корисливо-насильницьких злочинниць пиячили, були залежні від наркотиків. Однак зловживання алкоголем та наркотиками може бути лише передумовою, а не причиною злочинної поведінки. Для її реалізації потрібні додаткові зовнішні та внутрішні складові. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук» не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та разом з невмінням продуктивно вирішувати життєві ситуації може призвести до скоєння злочину. Отже, корисливий мотив умисної злочинної діяльності передбачає прагнення за чужий рахунок задовільнити будь-яку індивідуальну потребу шляхом вчинення злочину заради наживи та протиправного збагачення, задоволення миттєвих бажань, майнових інтересів.

Підставами корисливого мотиву можуть бути тільки власні незадоволені потреби. Зазначимо, що французький соціолог Е. Дюркгейм висловив думку про те, що тільки біологічні потреби людини (їжа, сон тощо) обмежуються природним чином, для соціальних потреб жодних обмежуючих механізмів не існує. Інколи фізіологічні потреби в їжі, теплі та ін. породжують правопорушення, які за деяких умов чи обставин життя можуть бути пробачені людині. Якщо матеріальні інтереси переважають над іншими, людина з певним криміногенним рівнем, щоб задовольнити власний потяг до благополучного, комфортного існування, може вдаватися до корисливого злочину. Незважаючи на різноманіття злочинних корисливих спонукань, які властиві цим видам злочинів, можна визначити домінуючу мотивацію у системі корисливої мотивації жінок, а саме паразитично-споживацьку, тобто користь виражає спотворені потреби,

зумовлює, як правило, стійку паразитичну орієнтованість людини.

Серед насильницьких злочинів, які вчиняються жінками, значна частка припадає на подружні вбивства. У процесі нашого дослідження виявлено, що майже 80 % жінок скоїли вбивства чи нанесли тяжкі тілесні ушкодження своїм чоловікам, співмешканцям, коханцям. Існує тенденція скоєння злочинів жінками і чоловіками. Так, насильницькі напади із нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, вбивства, пограбування й хуліганства частіше вчиняють чоловіки. Водночас високий відсоток жінок серед осіб, які скоюють економічні й посадові злочини [14, с.73]. Однак у структурі як чоловічої, так і жіночої злочинності відсоток осіб, які скоїли насильство у сім'ї, приблизно однаковий упродовж останнього десятиліття.

За результатами проведеного дослідження можна визначити деякі мотиви подружніх вбивств: прагнення утримати чоловіка, який збирався йти з дому, розлучитися (31 %); незадоволеність внутрішньосімейними стосунками (27 %); ревності та помста (24 %); самоствердження (14 %); корисливість (4 %). Третина жінок, які скоїли вбивство, прагнули утримати чоловіка, який збирався піти з родин. Домінуючою психологічно значущою якістю цієї категорії осіб є фундаментальна залежність від інших. Така залежність взагалі властива вбивцям, але у цьому випадку вона виступає як «психологічне підживлення». Шлюбний партнер опиняється у ролі життєвозабезпечуючого чинника, і можливість кримінального результату такого контакту визначається неспроможністю даної особи чимось компенсувати неминучий розрив. Криміногенність жінок даного типу закладена в автономній, незалежній від інших нежиттєздатності, з одного боку, і у здатності ставити інших в залежність від себе, з іншого боку. Ці жінки вбивають свій «життєвозабезпечуючий чинник», близьку людину, яка різко й демонстративно розкриває її нежиттєздатну сутність. Цей момент сприймається злочинницею як погроза усталеному життю.

Тривала конфліктогенна ситуація у сім'ї та незадоволеність сімейними стосунками є другим за значущістю мотивом подружніх вбивств. Так, наприклад, засуджена Н., 43 років, скоїла вбивство власного чоловіка, з яким прожила в шлюбі 14 років. Мешкали у сільській місцевості в будинку матері чоловіка. Мати чоловіка зловживала спиртними напоями, а також виготовляла саморобні спиртні напої і продавала їх. Оскільки проживали

вони разом, мати чоловіка схилила його до вживання спиртних напоїв, висміюючи його відмову як слабкість. Чоловік не зміг знайти стабільну роботу, задовольнявся випадковим заробітчанством і поступово втягнувся в побутове пияцтво. На неодноразові прохання Н. дільничний проводив з чоловіком бесіди, які жодним чином на нього не впливали. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, чоловік Н. поводився агресивно, бив її, ревнував, висловлював незадоволення, злився. Під час однієї зі сварок, яка переросла у спільну бійку, Н. завдала удар чоловіку маленькою чавунною сковорідкою по голові, від якого той через три години помер. Отже, спонукання до скоєння вбивства члена сім'ї є результатом конфліктного, складного процесу сімейного життя.

Обґрунтованою є думка фахівця-кримінофахілістика Д. А. Шестакова, який довів, що в умовах подружнього конфлікту, який передує злочину, мотивування залежить від складності та суперечливості міжособистісних стосунків суб'єктів та їх фіксації в їх поведінці. Мотивування може не лише правильно відображати мотиви дії особи, але й спотворювати їх [15, с. 67].

Одним із вагомих мотивів вбивств, які вчиняють жінки, що безпосередньо зумовлено механізмом збереження сімейної системи, є ревності. Ревності як складне почуття передбачає недовіру, болісні сумніви щодо вірності, любові, відданості до значущої особи. У психологічній та кримінологічній літературі є термін «вбивство пристрасті» (вбивство з ревності), який з'явився ще в ХІХ ст. у Франції. Невипадково такі злочини були та залишаються предметом пильної уваги громадськості. В злочинах, скоєних на ґрунті ревності, виявляється характерний для вбивць механізм поведінки, коли весь смисл життя концентрується в якомусь окремому її прояві, зокрема, на сексуальній ролі. В цьому механізмі різкого звуження форм життєпрояву людини, форм її актуального та потенційного існування вбачається одне зі специфічних джерел таких злочинів, як вбивства. Особливе місце у структурі особистості таких людей займає почуття ревності: бажання утримати партнера будь-якою ціною. Аналіз конкретних випадків дозволяє стверджувати, що відчуття реальності, зокрема, у жінок-вбивць, пов'язане з психологічною сексуальною конституцією, тобто з усім комплексом психічних особливостей, в якому відображена функція даних осіб як сексуальних партнерів. Часто у них не виникає індивідуалізованих відношень за мотивами особистої симпатії. Нерідко вбивства, які кваліфікуються як «скоєні на ґрунті ревності», і вчиняються

з метою захисту злочинницями свого спотвореного уявлення про жіночу роль, виражають спробу у будь-який спосіб зберегти це уявлення. При аналізі таких злочинів звертає на себе увагу повна відсутність будь-яких згадувань про кохання як про основу взаємовідносин, жінки впевнені у припустимості скоєння злочину навіть за допомогою фізичної сили, якщо такі дії перешкоджають тому, щоб чоловік покинув родину.

Бажання самоствердитися є провідним мотивом у 14 % злочинниць, які скоїли подружнє вбивство. Під самоствердженням розуміється бажання особистості досягти більш високої оцінки та самооцінки, підвищити самоповагу. У мінливих умовах у процесі трансформації суспільно-економічних відносин змінюється роль чоловіків та жінок, традиційний розподіл ролей у сім'ї. Успішність жінки в інших сферах життєдіяльності одночасно з несприятливою сімейною атмосферою (насамперед зловживання алкоголем), небажанням знайти компроміс призводить до наміру захистити свої «позиції», навіть завдавши шкоди партнеру.

У мотивації насильницьких злочинів, які вчиняються жінками, вигадливо переплітаються різні мотиви. Однак найчастіше можна визначити мотиви, які є різними формами прояву егоїзму та представляють стійкі психологічні утворення особистості, що врешті-решт зумовлюють вибір цілей, засобів, дій; та мотиви, які хоча й виступають як спонукальні причини скоєння злочину, але можуть бути викликані обставинами сімейного, особистого чи об'єктивного характеру і є ситуативними утвореннями, що ініціюють окремі, часто ситуативні дії або конкретну діяльність, зокрема, кримінальну.

Дослідження мотиваційної структури жіночої злочинності дає можливість стверджувати, що мотивація корисливої жіночої злочинності має відмінності від мотивації насильницької жіночої злочинності. Домінантною мотивацією у системі корисливої мотивації жінок, незважаючи на різноманіття злочинних корисливих спонукань, які притаманні корисливим видам злочинів, є паразитично-споживацька, адже користь виражає спотворені потреби особистості, зумовлює стійку паразитичну орієнтованість людини.

У мотивації насильницьких жіночих злочинів визначають мотиви, які є різними формами прояву егоїзму, стійкими психологічними утвореннями особистості, та мотиви, які викликані стресогенними умовами життя

і представляють собою ситуативні утворення, що можуть ініціювати ситуативні дії, зокрема, кримінальні. Ґрунтовне вивчення мотивації жіночої злочинності фахівцями різних галузей сприятиме розумінню негативних тенденцій у структурі жіночої злочинності та профілактиці злочинності в цілому.



# Література:

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Изучение мотивации детей и подростков [текст]; под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежиной. – М.: Изд-во «Наука», 1972. – 328 с.
2. Блага А. Б. Жіноча корислива насильницька злочинність в Україні: сучасний стан проблеми [текст] / А. Б. Блага // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 214-220.
3. Бодров В. А. Нелинейная модель мотивационной сферы личности [текст] / В. А. Бодров, Г. В. Ложкин, А. Н. Плющ // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 2. – С. 90-100.
4. Головкін Б. Г. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку [текст] / Б. Г. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / Акад. правових наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссрод», 2008. – Вип. 15. – С. 227-236.
5. Занюк С. С. Психологія мотивації [текст]: навч. посіб. / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
6. Зелинский А. Ф. Криминальная психология: научно-практ. изд. [текст] / А. Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 241 с.
7. Игошев К. Е. Типология личности и мотивация преступного поведения [текст] / К. Е. Игошев. – Горький.: Изд-во «Горьковская правда», 1984. – 168 с.
8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы [текст] / Е. П. Ильин.– СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
9. Капинус О.С. Убийства: мотивы и цели [текст] / О. С. Капинус. – М.: Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2003. – 384 с.
10. Кудрявцев В. Н. Криминальная мотивация [текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Изд-во «Наука», 1986. – 248 с.

11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность [текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во «Смысл», 2004. – 325 с.
12. Лунеев В. В. Преступное поведение: мотивация, прогнозирование, профилактика [текст] / В. В. Лунеев.– М.: «Смысл», 1991. – 264 с.
13. Мотив [текст] //С оветский энциклопедический словарь; редкол.: А. М. Прохоров (председатель). – М.: «Советская энциклопедия», 1988. – С. 654.
14. Сулова О. І. Гендерна проблематика в пенітенціарній системі України [текст] // Матеріали науково-практ. конф. «Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України». – К.: Міленіум, 2005. – С. 72-82.
15. Шестаков Д. А. Семейная криминология [текст] / Д. А. Шестаков. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 389 с.
16. Вирок Київського районного суду м. Полтави по справі №1-358/ 05 від 01.07.2005 р.

## 2.2. Гендерні моделі поведінки злочинців

За останнє десятиліття дослідження соціальних ролей особистості та поведінки за ознакою статі стає все більш поширеним напрямом у контексті визначення нових тенденцій в сучасній психологічній науці, зокрема, у юридичній психології. Окреслення проблем, пов'язаних з вивченням особистості злочинця із урахуванням гендерних особливостей, дозволяє нейтралізувати однобічне ставлення до особи злочинця, що склалося на законодавчому рівні. Безперечно, злочинність чоловіків та жінок викликана спільними причинами, але в юридичній та психологічній літературі (Ю. М. Антонян, А. Б. Блага, В. Н. Меркулова, Т. А. Денісова, Р. Блекборн, К. Бартол та ін.) неодноразово відзначалась суттєва різниця між злочинністю жінок та чоловіків. Структура жіночої злочинності не тотожна з чоловічою: вона специфічна і певною мірою визначена видами злочинів, які частіше скоюються жінками. Соціальні, психологічні, фізіологічні особливості, які властиві жінці, зумовлюють засоби і способи вчинення нею злочинів.

Дослідження вітчизняного кримінолога Б. М. Головкина дають підставу стверджувати, що останнім часом жінки все активніше втягуються в кримінальну сферу, проявляють немотивовану жорстокість, цинізм, намагаються ні в чому не поступитися чоловікам [5, с. 236]. Отже, руйнуються стереотипні моделі поведінки чоловіків та жінок у кримінальному середовищі, має місце загальна тенденція маскулінізації насильства в соціумі, тому вивчення гендерної складової злочинності постає вельми актуальним завданням. Необхідно зауважити, що спеціальних досліджень з означеної проблеми в Україні не проводилось.

У сучасному тлумаченні гендер – це соціально-психологічна стать людини, сукупність психологічних характеристик та особливостей соціальної поведінки, які проявляються у спілкуванні та взаємодії [10, с. 12]. Гендер визначає соціально-психологічну стать людини, тому зрозуміло, чому цей термін часто використовують при обговоренні відмінностей між чоловіками та жінками. Поняття «стать» (sex) та «гендер»

(gender) відмінні. Вперше думку про необхідність розрізняти біологічну та соціальну стать висловила у середині 30-х рр. минулого сторіття М. Мід у роботі «Стать та темперамент у трьох примітивних суспільствах» (1935). Розвиваючи цю ідею, Р. Унгер запропонувала наступне: поняття «стать» означає біологічні механізми прояву статі, а «ґендер» – соціальні, культурні та психологічні прояви фемінінного і маскулінного. Ґендер, – вважала Р. Унгер, – є соціально-культурним конструктом, а стать людини жодним чином не залежить від її ґендеру [11, с. 225].

За статтю можна визначити людину як чоловіка чи жінку, враховуючи наявні анатомо-біологічні особливості. Зазвичай це поняття вживають щодо певних характеристик та поведінки людини, які зумовлені безпосередньо біологічною різницею між чоловіками та жінками. Поняття «ґендер» включає соціальні, культурні, психологічні аспекти, які формують норми і стереотипи поведінки, взаємини між чоловіками та жінками. Крізь призму ґендеру розуміється біологічна стать людини у соціальному просторі. Згідно з концепцією ґендеру жінка та чоловік – не лише біологічні особи, а члени суспільства зі своїм особистим статусом, власною стратегією правослухняної чи злочинної поведінки. Ґендер є насамперед соціальною характеристикою, це стратегія-концепт, що відображає, формує, пропонує і вимагає відповідних дій [1, с. 125].

У другій половині ХХ ст. С. Бем запропонувала концепцію психологічної андрогінії, яка внесла корективи в наявні уявлення маскуліності та фемініності. Завдяки андрогінії можливе вдале поєднання традиційних чоловічих та традиційних жіночих психологічних якостей, узгодження тенденцій маскуліності та фемініності в одній особистості. Слушною є думка О. Вейнінгера, який вважав, що диференціація статей ніколи не буває завершеною. Всі особливості чоловічої статі можна спостерігати, хоча й у незначній мірі, і у представниць жіночої статі. Всі статеві ознаки жінки наявні і в чоловіка, хоча б у зародковому рудиментному вигляді [3, с. 25].

Базовим утворенням у ґендері вважається психологічна стать особистості. На думку таких учених, як І. С. Кльоцина, Т. В. Бендас, С. М. Оксамитна та ін., психологічна стать представляє складну ієрархічну структуру, що містить когнітивні (ґендерна самосвідомість), емоційні (ґендерна ідентичність) та поведінкові (ґендерні ролі) компоненти.

Ґендерна самосвідомість включає такі психологічні утворення: усвідомлення себе та свого тіла як представника певної статі; знання ґендерних стереотипів, ідеалів, ролей та статусів власної статі; уявлення про сексуальну поведінку, властиву особам певної статі. Ґендерна ідентичність передбачає насамперед емоційно-ціннісне відношення до ґендеру та психологічну тотожність себе із чоловічою чи жіночою статтю. Ґендерна ідентичність припускає наявність переваг, емоційних та мотиваційних характеристик, зумовлених певним ґендером. Найбільш яскравим компонентом психологічної статі є ґендерна поведінка, засвоєння якої дозволяє людині певної статі демонструвати оточенню не тільки знання ґендерних стереотипів, ролей, норм та цінностей, але і свою відповідність їм.

Вивчення ґендерної складової особистості злочинців проводилося у установах виконання покарань мінімального рівня безпеки, де утримуються чоловіки та жінки. За результатами проведеного дослідження виявилось, що андрогінна модель поведінки властива 28 % чоловіків та 30 % жінок-злочинців; 57 % чоловіків та 36 % жінок вибірки мають маскулінний тип статево-рольової поведінки; фемінінна культура поведінки властива 18 % жінок-злочинниць; недиференційована модель поведінки наявна у 16 % жінок та 13 % чоловіків, що вчинили злочини.

*Таблиця 4*

### **Ґендерні моделі поведінки злочинців (%)**

<b>Модель поведінки</b>	<b>чоловіки</b>	<b>жінки</b>
Андрогінний тип	28,3	30,4
Маскулінний тип	57,0	35,7
Фемінінний тип	1,9	17,9
Недиференційований тип	13,3	16,07

Сучасні дослідження з ґендерної проблематики фахівців з соціології, психології, філософії, економіки засвідчують, що домінантною у суспільстві є андрогінна модель поведінки [4, с. 81]. Отже, андрогінія може вважатися вдалим типом статево-рольової поведінки у період трансформації суспільства, коли змінюються усталені стереотипи, і тим самим сприяти адаптації у швидкоплинних соціально-економічних умовах, взаємодії з іншими людьми. Лише третина досліджуваних злочинців має сформовану андрогінну модель поведінки, це в основному молодь віком 19-28 років, які мають достатній освітній рівень, не втратили родинних зв'язків, критично ставляться до себе і навіть у дефіцитарних умовах не втрачають активності, самостійності, наполегливості. Їх способи поведінки та контакти у кримінальному середовищі найчисленіші та різноманітні, вони не відмовляються від лідерської позиції, частіше за інших стають організаторами діяльності, зокрема, злочинної. Так, 23-річна Тетяна Н., яка торгувала на міському ринку городиною, вирішила організувати «бізнес» з наркотичними речовинами на своєму робочому місці. До злочинної діяльності вона залучила знайомих, які на ринку мали точки продажу шаурми, палатки із продажу фруктів, баштанних. Вміло маскуючись через легальний бізнес, семеро членів злочинної групи пропонували бажаним наркотичне зілля. Коли працівники УБОЗ провели затримання, то були вражені акуратністю і прибутковістю цього наркобізнесу. Сама Тетяна Н. вважає, що їх «справу» згубила випадковість, і якщо підійти до організації такого бізнесу «розумно», то можна тривалий час одержувати чималий прибуток. Показовим є факт, що серед жінок, які вчинили корисливі злочини, переважний відсоток тих, хто має саме андрогінну модель поведінки (43,9 %), відповідно у групі злочинниць, які вчинили насильницькі злочини, показник складає 16,7 %. Очевидно, жінки, які скоїли насильницькі злочини, гірше адаптуються у соціальному середовищі, зазнають труднощів при необхідності прийняття рішень та вибору конкретних форм поведінки, якщо треба діяти поза традиційними стереотипами статі.

У групі чоловіків-злочинців розбіжності відсутні, у корисливих злочинців андрогінами є 28,9 %, у насильницьких злочинців – 26 %. Втім злочинці, що мають андрогінний тип поведінки (як чоловіки, так і жінки), характеризуються спрямованістю на реальне осмислення ситуації, швидко орієнтуються у зовнішніх обставинах, прагнуть одержати якомога

швидше конкретний результат, нехтуючи нормами моралі, закону. Єдиним критерієм оцінювання правильності рішень, ідей, вчинків, поведінки в цілому часто є лише їх безпосередній особистий досвід, тому вони з легкістю ігнорують загальноприйняті ґендерні стереотипи, проявляють гнучкість щодо сприймання, оцінювання та виконання соціальних ролей.

Найбільш розповсюдженим типом статево-рольової поведінки злочинців є маскулінний тип: його демонструють 57 % чоловіків та 36 % жінок вибірки (див. табл. 1) усіх вікових груп. Незалежно від біологічної статі людина наділяється як маскулінними, так і фемінними рисами, поєднуючи у собі якості, які вважаються традиційно чоловічим або жіночими. У межах наявних у суспільстві соціокультурних стереотипів маскулінні характеристики зазвичай протиставляються фемінним, розглядаються як протилежні. Стереотипному уявленню маскулінності приписуються «активно-творчі» риси, домінантність, агресивність, логічне мислення та ін. Історичність поведінкових моделей маскулінності проявляється у зміні деяких її складових: якщо раніше взірцем маскулінності вважалася фізична сила, агресія, то зараз це гроші та влада. За результатами дослідження можна стверджувати, що злочинці, яким властива ця модель поведінки, прагматичні, вельми цінують авторитет сили, незалежність, для досягнення мети застосовують усі засоби, легко вдаються до агресивних дій, віддають перевагу авторитарному характеру взаємовідносин із оточуючими. Ці риси поряд з іншими яскраво проявляються в обох групах злочинців та часто зумовлюють варіанти способу вчинення злочину. Чоловіки вчиняють злочини, хизуючись своєю вдачею, силою, агресивністю, а також бажаючи заробити швидко кошти, бо згідно з наявними стереотипами чоловік повинен мати гроші.

Специфіка жіночої злочинності на сучасному етапі полягає у збільшенні числа випадків безпосереднього насильницького впливу з боку жінок, які діють, не співвідносячи отриману вигоду із тяжкістю спричиненої шкоди власнику майна [5, с. 233]. Вони проявляють немотивовану лють, цинізм, намагаючись ні в чому не поступатися чоловікам заради миттєвого задоволення потреб. За матеріалами ЗМІ та кримінальної практики можна зробити висновок, що корисливо-насильницькі злочини, скоєні жінками, за рівнем жорстокості, безжальності, брутальності інколи перевершують злочини чоловіків. В дефіцитарних та стресогенних умовах відбування покарання як чоловіки, так і жінки, схильні до дратівливості,

напруженості, збуджуваності, агресивності, завжди готові відстоювати свій неформальний статус в ієрархічному середовищі засуджених. Зазначимо, що серед чоловіків із маскуліним типом поведінки відсоток тих, хто вчинив корисливі чи насильницькі злочини, однаковий (корисливі злочинці – 56,1 %; насильницькі злочинці – 58,4 %). На жаль, можна констатувати, що аналогічна ситуація спостерігається серед жінок-злочинниць: серед тих, хто вчинив насильницькі злочини, 33,3 % мають саме маскуліну модель поведінки, 38,7% корисливих злочинниць притаманна також ця модель поведінки. Вірогідно, прискорення ритму життя у процесі трансформації суспільства сприяє підвищенню рівня особистісної напруги, тривоги, агресії, що призводить до руйнування традиційних моделей поведінки чоловіків і жінок.

Неможливість людини швидко сформувати нові моделі поведінки призводить до порушення рівноваги між громадськими (суспільними) та особистісними інтересами. При цьому підвищується не лише соціальна активність жінок, але й формується достатньо високий рівень їх маскуліності. У кримінальній сфері це сприяє зростанню агресивності і, як наслідок, збільшенню кількості вчинення жінками тих злочинів, які дотепер вважалися чоловічими: вбивств, тілесних ушкоджень, крадіжок, розбоїв та ін. Зауважимо, що при скоєнні цих злочинів жінки ретельно добирають знаряддя злочину та його виконавців (співучасників), про що свідчить кількість вбивств, які кваліфікуються як вчинені на замовлення.

Фемініна модель поведінки притаманна 17,9 % злочинниць, причому в групі жінок, які скоїли корисливі злочини, осіб цього типу всього 8,8 %. Значна частка злочинниць (27,7 %), що вчинили насильницькі злочини, мають фемінінний тип поведінки, серед чоловіків фемінінними виявилися 1,9 % (всього дві особи з чоловічої вибірки). Злочинниці, у яких сформовано фемінінний тип, в основному належать до вікової групи 33–45 років. Згідно з результатами дослідження людина, якій незалежно від статі властива фемініна модель поведінки, характеризується спрямованістю на інших та залежністю від них, емоційністю, комунікабельністю, тривожністю. Потреба у свідомому плануванні своєї поведінки недостатньо розвинена, тому часто у них виникає залежність від ситуації, дій оточуючих людей. Опинившись у кримінальному середовищі, жінки під тиском співучасників «використовують» свою стать у злочинній діяльності. Наявні у суспільстві ґендерні стереотипи щодо меншої потенційної небезпеки жінок,



привабливий зовнішній вигляд, чемність, товариськість дозволяє злочинницям швидко встановлювати довірливі стосунки, особливо зі чоловіками і навіть провокують віктимну поведінку потенційних жертв злочину. Жіноча стать є фактором, що знижує пильність громадян, тим самим злочинниці допомагають підібратися до жертв з мінімальним ризиком для співучасників злочину. Так, наприклад, 27-річна Оксана М., кандидат у майстри спорту з фігурного катання, розлучена, випадково зустріла свого знайомого Василя К. Як з'ясувалося надалі, той двічі притягувався до кримінальної відповідальності за крадіжки та розбійні напади. Разом з неповнолітнім небіжем Василя К. вони створили організовану злочинну групу. Під видом листоноші, що розносить гроші пенсіонерам, Оксана М. дзвонила у двері квартир, вибачалася за помилку та просила дозволу у господарів подзвонити до поштового відділення. Після короткого спілкування з кимось телефоном ввічливо дякувала, йшла до дверей та впускала до помешкання співучасників. Часто у злочинах, пов'язаних із проникненням в оселю, жінки забезпечують безперешкодне потрапляння співучасників на місце злочину, пошук коштовних речей, цінностей.

Недиференційована модель поведінки характерна для 16 % жінок та 13 % чоловіків, які вчинили злочини. Вважається, що недиференційованість психологічної статі особистості – явище, яке зустрічається вкрай рідко, тому в сучасній літературі з ґендерної проблематики відсутні сутнісні характеристики цього ґендерного типу. Ш. Берн стверджує, що ґендерно-рисові стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, що їх чоловіки й жінки набувають у суспільстві [2, с. 243]. Однак виникає питання: чому ніхто з досліджуваних не сприйняв певні ролі і набув певних статусів. Однак злочинці з недиференційованою моделлю поведінки демонструють проблемну поведінку, відкидаючи як чоловічий, так і жіночий стиль поведінки. Взагалі ця група злочинців характеризується пасивністю, впертістю, брехливістю, егоїзмом, інфантилізмом, емоційним відторгненням всіх видів діяльності. Особливістю злочинців із недиференційованим типом статево-рольової поведінки є незавершеність формування соціальних установок, орієнтованість на неформальну групу, конформізм. Разом з тим, вони мають підвищену потребу у спілкуванні та самоствердженні, але занижена критичність до себе і підвищені вимоги до інших ускладнюють їх соціальне прийняття навіть у кримінальному

середовищі. Важливим є те, що чоловіків та жінок об'єднує неадекватна самооцінка (частіше занижена), зневірення у власних силах, песимізм, стійка ворожнеча. Насторожує те, що у досліджуваних цієї групи майже не збереглися родинні та соціальні зв'язки, практично всі чоловіки та жінки залежні від наркотиків чи зловживали алкоголем.

У культурі кожного суспільства існують традиційні уявлення щодо чоловіків та жінок, розподілу праці між ними, виконання специфічних видів діяльності та соціальних функцій. Такі усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків та жінок загалом називають ґендерними стереотипами. С. М. Оксамитна вважає, що ґендерні стереотипи виявляються як ґендерно-рольові стереотипи та як стереотипи ґендерних рис [8, с. 159]. Якщо ґендерно-рольові стереотипи стосуються прийнятності різноманітних ролей та видів діяльності чоловіками і жінками, то стереотипи ґендерних рис включають психологічні та поведінкові характеристики, притаманні чоловікам і жінкам. Дослідження сутнісних характеристик ґендерних стереотипів представляє неабиякий інтерес, особливо у специфічних умовах одностатевого середовища місць позбавлення волі. Деякі характеристики ґендерів було вивчено за допомогою анкетування. При обробці й аналізі відповідей злочинців на питання анкети було з'ясовано, що особи з андрогенною моделлю поведінки (третина з тих, хто брав участь в анкетуванні), давали розгорнуті письмові відповіді, решта опитаних намагалися письмові відповіді звести до мінімуму, відповідати односкладово, при цьому коментуючи вголос відповідь на кожне питання. Єдине питання, відповідь на яке не викликало дискусивного настрою у злочинців, стосувалося факту скоєння злочину. Аналіз результатів відповідей на питання анкети «Чи міг в таких умовах опинитися чоловік (жінка) і поступити так само, як Ви?» засвідчив, що злочинці обох груп вважають, що статеві відмінності не впливають на вибір злочинної поведінки в ситуації злочину, тобто чоловіки діяли б аналогічно (вважають 87 % опитаних жінок-злочинниць). 93% опитаних чоловіків-злочинців вважають, що жінки вчинили б так само, як діяли вони.

Соціально-культурні чинники, зокрема, чинники кримінальної субкультури, впливають на змістові характеристики ґендерних стереотипів злочинців. Так, жінки, характеризуючи себе як представниць своєї статі, визначають наступні якості: доброта, вміння «добувати» гроші, товариськість, наполегливість, приємна зовнішність та смак,

розум, здатність відповідати за себе, своїх дітей та близьких. До якостей ідеальної жінки належать, на думку злочинниць, терплячість та доброта, приємна зовнішність та смак, незалежність та самостійність, наявність родини та дітей, вміння відстоювати інтереси власні та близьких, вміння заробляти гроші та раціонально їх використовувати. Отже, жінки прагнуть до гармонійного поєднання фемінінних та маскулінінних рис як в реальному, так і в ідеальному образі жінки.

Чоловіки, характеризуючи себе, вважають, що їх основними якостями є: вміння добувати гроші, вміння відстоювати свої інтереси, енергійність та активність, ерудиція, самостійність та твердість волі, вміння поводитися «правильно» та відповідати за свої слова та вчинки. Можливо, остання якість є специфічною для пенітенціарного середовища, де діють певні неформальні норми та правила поведінки, згідно з якими необхідно щомиті бути готовим відстояти власну гідність, підтвердити свій неформальний статус, за необхідності помститися за образу. Це узгоджується із думкою Т. А. Денисової, що більшість засуджених (74,6 %) вважає неприпустимим втручання у внутрішні справи засуджених або захист їх з боку адміністрації установ [6, с. 9]. Образ ідеального чоловіка, на думку злочинців, передбачає володіння такими якостями: вміння заробляти гроші, розум, воля, самостійність, відповідальність за свою сім'ю та близьких, вміння відстояти свої інтереси. Отже, чоловіки дотримуються маскулінного стереотипу, який є традиційним для патріархального суспільства.

Цікавими є результати зіставлення відповідей злочинців за статтю стосовно рис, які повинні мати представники протилежної статі. Жінки наділяють чоловіка такими характеристиками: вміння заробляти гроші, щедрість, розум та ерудиція, здатність відповідати за свою сім'ю та близьких, вміння захистити себе і близьких. Чоловіки бажають бачити жінок добрими, привабливими, люблячими, терплячими, скромними, а також розумними, енергійними. Таким чином, змістовні характеристики ідеального чоловіка, визначені жінками, відповідають маскуліній моделі поведінки, а чоловіки дотримуються традиційно фемінінного ідеального жіночого образу.

Наявні ґендерні стереотипи та ролі ґрунтуються на ціннісно-нормативних уявленнях, які формуються та відтворюються у контексті розвитку суспільства. Людина у процесі своєї життєдіяльності включається

в різноманітні соціальні системи суспільства, в різні ціннісні структури. Наявність різних ціннісних систем у суспільстві зумовлює широкий вибір чоловіком чи жінкою певних цінностей. На думку Р. Мертонa, асоціальна (зокрема, насильницька, агресивна, корисливо-насильницька) поведінка є результатом прірви між офіційними цінностями у суспільстві та можливістю їх досягти. Швидка переорієнтація у процесі трансформації українського суспільства на інші цінності та символи успіху зумовлює переосмислення буттєвих засад життєдіяльності людини, що в свою чергу сприяє будові певної системи цінностей. Відомо, що ціннісні орієнтації особистості виступають регуляторами її поведінки. Результати вивчення життєвих цінностей злочинців у двох групах (серед чоловіків і жінок) виявляють певний спектр значущих і другорядних для них цінностей.

Значущими життєвими цінностями в обох вибірках є матеріальний успіх, здоров'я, почуття задоволення, спілкування. Матеріальний успіх та матеріальна забезпеченість – це цінність, яка завжди була вагомю у структурі цінностей і набула значущості у ринкових умовах розвитку українського суспільства, коли життєвий успіх пов'язується з рівнем споживання матеріальних благ. І чоловіки, і жінки-злочинці не задоволені своїм матеріальним становищем. Не викликає сумніву, що рівень матеріальної забезпеченості – надзвичайно суб'єктивне поняття. Серед досліджуваних найбільш чисельну групу (45 % жінок, 39 % чоловіків) складають злочинці 25-40 років, які не працювали, зловживали алкоголем, притягувалися раніше до адміністративної відповідальності, їм властивий паразитичний, споживацький спосіб життя. Ці чинники впливають на стійкість їх кримінальних поглядів, які підкріплюються високими суспільними стандартами споживання матеріальних благ і не пов'язуються у свідомості злочинців з якістю праці, наявним невисоким освітнім рівнем та реальним соціальним статусом. Жінки займалися проституцією, жебрацтвом, «промотували» залишки домашнього майна. Часто вони мали невдалий досвід сімейного життя і змушені виховувати дітей від різних шлюбів. Інколи злочинниці у такий протиправний спосіб намагаються на деякий час забезпечити мінімальний рівень споживання матеріальних благ для себе та своїх близьких. Чоловіки жили за рахунок дріб'язкових крадіжок, крадіжок металобрухту. Нерідко потерпілими від їх злочинів ставали громадяни пенсійного віку, підлітки або хтось з найближчого оточення, тому прибутки від злочинної діяльності були

незначні і не задовольняли їхні матеріальні потреби. Отже, бажання споживати матеріальні блага не підкріплюються належним професійно-освітнім рівнем та соціальним статусом злочинців, тому вони обирають шлях кримінального збагачення.

Досягнення цінності здоров'я у суспільстві обумовлюється багатьма соціально-економічними та екологічними чинниками. Тому здоров'я, безсумнівно, – це суттєва життєва цінність у місцях позбавлення волі для осіб, що вчинили злочини. Так, під час скоєння злочину злочинці без коливань вдаються до безпосереднього силового впливу на потерпілого. Зазначимо, що за своїм характером та інтенсивністю насильницькі дії жінок мало в чому поступають насильству з боку чоловіків. Навіть коли вони діють у співучасті із чоловіками і ситуація не вимагає застосування фізичного насильства, жінки активно допомагають подолати опір жертв злочину, беруть участь у тортурах. Отже, цінність життя та здоров'я потерпілих для злочинців сумнівна, інша справа – власне здоров'я, про яке треба піклуватися. Почуття задоволення як життєва цінність є вагомим в обох групах досліджуваних. На думку Н. Р. Саліхової, реалізація цінностей особистості залежить від ціннісної ієрархії особи та можливості досягнення, доступності цінності [9, с. 44].

І чоловіки, і жінки демонструють гіперпотяг до відпочинку. Втіху та фізичний комфорт приносять їжа, алкогольні напої, секс, наркотичні речовини. Вчинені злочини часто задовольняють саме ці гіпертрофовані потреби та інтереси. Втім зловживання алкоголем та наркотиками є передумовою, а не причиною злочинної поведінки, для її реалізації потрібні ще додаткові зовнішні та внутрішні складові. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук», не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та разом з невмінням продуктивно вирішувати життєві ситуації може призвести до імпульсивності у діях, вчинках і злочинної поведінки зокрема.

Спілкування як специфічна форма взаємодії людини з іншими в умовах ув'язнення, безперечно, є значущою цінністю для обох груп досліджуваних. Спілкування забезпечує їм підтримку емоційного стану та можливість мати у відповідь емпатійне змінення власних переживань і почуттів. Такі відомі кримінологи, як А. Н. Сухов, В. Ф. Пірожков, Г. Ф. Хохряков, вважають, що у злочинному середовищі мають місце певні деформації спілкування

[цит. за 7, с. 305]. Зважаючи на те, що дослідження проводилося в установах, де відбувають покарання вперше засуджені чоловіки та жінки, яскравих деформацій спілкування не спостерігалось. Спілкування злочинців відбувається у достатньо вузькому колі, часто із використанням жаргонного мовлення, яке засвоюється майже неусвідомлювано. Їх мовлення «загальмоване», оскільки є побоювання сказати щось зайве, образливе, заборонене, тому випадки використання жестів як засобу позбавлення внутрішньої напруги жаргонного мовлення – розповсюджене явище у кримінальній субкультурі. Внаслідок наявності негативних стереотипів сприйняття, що існують у кримінальному середовищі, взаємовідношення та спілкування, особливо серед чоловіків, набувають характеру відчуження, обережності.

До незначущих життєвих цінностей обох груп досліджуваних злочинців належать такі цінності, як: демократія у суспільстві, особистісне зростання, служіння людям та багатство духовної культури. Ці цінності ними визначаються як абстрактні та суперечливі у системі ціннісних орієнтацій злочинців.

В установах виконання покарань за останнє десятиліття накопичено значний досвід релігійного виховання представниками різних релігійних конфесій. Майже половина жінок (47,8 %) та чверть чоловіків-злочинців (24,6 %), які брали участь у дослідженні, вважають себе віруючими, щоправда, жоден з опитаних не впевнений, що віра може стримати від вчинення злочину. Мабуть, тому така життєва цінність, як багате духовно-релігійне життя, не визнається злочинцями обох груп важливою.

У межах наявних ґендерно-рольових стереотипів вважається, що жінки чуйні, емоційні, вміють налагоджувати контакти з оточенням, потребують уваги та піклування. Частково ці стереотипи виявилися у жіночий вибірці досліджуваних. Для жінок-злочинниць важливе місце в ієрархії цінностей займає любов, привабливість та прихильність. Бажання та потреба мати близьких людей, відчувати піклування, любов значущих людей, занепокоєність щодо стосунків з ними складає сутність цінності любові та прихильності. На жаль, власна спотворена доля злочинниць впливає на те, що ця цінність стає примарою, нездійсненою мрією. Їхні типові відповіді: «жахливо, коли тебе ніхто не кохає», «жахливо, якщо я назавжди залишусь одна». Тривале існування в одностатевому

середовищі з певними обмеженнями у виборі одягу спонукає жінок зберігати привабливу зовнішність, особливо якщо зовнішність є знаряддям їх кримінальної діяльності. Отже, має місце залежність певних цінностей від умов життя людини, оточуючого середовища.

Сучасні ґендерні стереотипи зазнають певних змін, тому руйнування традиційних стереотипів маскулінності та фемінінності у процесі трансформації суспільства – явище неминуче. Неспроможність людини швидко сформуванати адекватні моделі поведінки призводить до порушення рівноваги між суспільними та особистісними інтересами й цінностями, до коливань в узагальнених уявленнях про те, якими є чоловіки і жінки. Наслідком цього може стати підвищення не тільки соціальної активності, але й маскулінізація жінок нашого суспільства.

Результати дослідження дають підставу стверджувати, що жінки-злочинниці прагнуть до поєднання маскулінних та фемінних рис, чоловіки-злочинці дотримуються традиційної маскулінної моделі поведінки. Чоловічий ідеальний образ за своїми змістовними рисами не має суттєвих ґендерних відмінностей в обох групах злочинців. Жіночий ідеальний образ істотно відмінний: жінки прагнуть до андрогенної моделі поведінки, а чоловіки вважають жінку фемінінною.

Ґендер як соціальна стать особистості є значущою детермінантою багатьох сфер життєдіяльності, і тому ґендерні стереотипи певною мірою проявляються і у кримінальній сфері. Тобто у злочинному середовищі зростає агресивність, збільшується кількість вчинення жінками тих злочинів, які дотепер вважалися чоловічими: вбивства, тілесні ушкодження, розбої та ін. У сучасному суспільстві найбільш розповсюдженою є андрогінна модель поведінки, тому не випадково третина злочинців виявилися андрогінами з високоадаптивними якостями. Протиріччя у сфері соціальних і економічних відносин зачіпають життєві інтереси людей та можуть проявлятися у криміналізації відносин на побутовому рівні, а саме в успішному скоєнні цими злочинцями, які швидко пристосовуються в мінливих умовах сьогодення, злочинів корисливої спрямованості: шахрайств, крадіжок, грабєжів.

Переорієнтація на інші цінності та символи успіху під час трансформації українського суспільства зумовлює побудову певної системи цінностей, зокрема, цінностей злочинців. Значущими життєвими цінностями

злочинці (і чоловіки, і жінки) вважають матеріальний успіх, здоров'я, почуття задоволення, спілкування. Незначущими життєвими цінностями обох груп досліджуваних злочинців є такі, що суперечать їхній системі ціннісних орієнтацій, а саме: демократія у суспільстві, особистісне зростання, служіння людям та багатство духовної культури. У процесі дослідження з'ясовано, що жінки-злочинниці мають ґендерно забарвлену цінність – любов та прихильність. На жаль, власна спотворена доля злочинниць зумовлює те, що ця цінність залишається їх нездійсненою мрією.

Подальше вивчення ґендерних особливостей злочинців дозволить створити у пенітенціарній системі ефективні програми ресоціалізації з урахуванням не лише статі злочинців, а й моделі статево-рольової поведінки, що сприятиме зменшенню рівня злочинності в усіх її проявах та формах.



# Література:

1. Абукирова Н. И. Что такое гендер [текст] / Н. И. Абукирова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 123-125.
2. Берн Ш. Гендерная психология [текст] / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 320 с.
3. Вейнинггер О. Пол и характер [текст] / О. Вейнинггер. – М.: Латард, 1997. – 358 с.
4. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства [текст]: наук. доповідь. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2002. – 121 с.
5. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку [текст] / Б. Г. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / Акад. правових наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссруд», 2008. – Вип. 15. – С. 227-236.
6. Денисова Т. А. Молюся за вас щоденно [текст] / Т. А. Денисова. – Донецьк: Донецький меморіал, 2005. – 20 с.
7. Дмитриева Ю. А. Пенитенциарная психология [текст]: учеб. / Ю. А. Дмитриева, Б. Б. Казак. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2007. – 681 с.
8. Оксимитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи [текст]: навч. посіб. / С. М. Оксимитна та ін.– К.: «КІС», 2004. – 536 с.
9. Салихова Н. Р. Реализуемость личностных ценностей в условиях жизненного кризиса [текст] / Н. Р. Салихова // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 1. – С. 44-51.
10. Чекалина А. А. Гендерная психология [текст]: учеб. пособ. / А. А. Чекалина. – М.: «Ось-89», 2006. – 256 с.
11. Unger R. Toward a redefinition of sex and gender [текст] // American Psychologist. – 1979. – № 3. – P. 224-225.

## 2.3. Гендерні детермінанти насильницької поведінки в сім'ї

Проблема сімейного насильства дотепер не стала предметом уваги у суспільстві. У відомчих статистичних обліках, які ведуться дільничними інспекторами міліції, останнім часом у зв'язку з прийняттям Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» достатньо широко відображені дані про осіб, які вчинили насильство в сім'ї та перебувають на профілактичному обліку. Статистична інформація включає відомості про стать, вік, родинний зв'язок злочинця з потерпілим тощо. Відомості про осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї, у цих обліках не зазначаються. Тому й досі офіційні статистичні дані про цю категорію потерпілих незначні.

Дослідженнями проблеми внутрішньосімейних злочинів проводили такі науковці, як Д. А. Шестаков, Б. Г. Тугельбаєва, О. В. Старков, В. П. Рєвін, М. Кошарний, В. Берестова та ін. Незважаючи на появу нових форм насильницьких злочинів, побутові насильницькі злочини все одно переважають, тому актуальною залишається проблема психологічних характеристик як жертв злочинів, так і осіб, які їх скоюють.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає, що насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю.

На сьогодні сформувалися три основні підходи до вивчення проблеми насильства в сім'ї: соціально-історичний; системний сімейний та індивідуально-психологічний. Перший розглядає насильство як соціальну проблему, що виникла через домінуючу позицію чоловіка у суспільних відносинах. Другий підхід фокусується на походженні та формах конфлікту, вивчаючи особливості взаємодії, динаміку спілкування, процес вирішення конфліктів у сім'ї як системі. Індивідуально-психологічна перспектива

розгляду проблеми передбачає пошук специфічних рис кривдника та жертви, а також наслідків насильства на особистісному рівні [2].

Насильство у сім'ї проявляється в основному:

- з боку батьків по відношенню до дітей;
- по відношенню до іншого члена подружжя;
- з боку дітей та онуків по відношенню до старших членів сім'ї.

Незважаючи на всю серйозність проблеми, більшість випадків сімейного насильства з мовчазної згоди жертви залишається внутрішньою проблемою, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдникові. Причиною такої поведінки, по-перше, є незнання населенням законодавства країни, а звідси – незнання своїх прав та обов'язків. По-друге, у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось неприпустимим, крім того, сімейне насильство розглядається як елемент виховання (при патріархальній структурі сім'ї тощо). По-третє, наявна авторитарна структура відносин у сім'ї призводить до формування пасивної позиції слабкої сторони подружжя.

До образливої, насильницької поведінки відносять: по-перше – фізичне насильство – вчинок, що або був здійснений, або сприймається як такий, що здійснювався з метою ушкодження іншої людини. По-друге – психологічне насильство, а саме – один з шістьох типів психологічного насильства: висловлена погроза, прихована погроза, прихована погроза щодо використання фізичного насильства, жорсткий контроль поведінки, патологічні ревності, ментальна деградація, ізоляція [2].

У проведеному дослідженні брали участь три групи: перша група – діти, які є жертвами насильства в сім'ї, друга група – жінки, які скоїли вбивства своїх чоловіків, співмешканців, третя група – чоловіки, які скоїли вбивства своїх дружин.

Метою дослідження було вивчення наслідків насильства у дітей, аналіз мотивів сімейного насильства, а також з'ясування причини віктимної поведінки жертв сімейного насильства.

У групі № 1 використовувалися такі методи дослідження: проводилося анкетування, бесіда та тестування за проєктивними та тестовими

методиками; в групі №2 проводилося анкетування, застосовувалися дані картотек первинної діагностики психологів установ виконання покарань.

Необхідно зауважити, що від насильства в сім'ї страждає така незахищена категорія населення, як діти. При цьому наслідки насильства завдають їм найбільшої шкоди, насамперед моральної, що може вплинути на їх життя у майбутньому.

Жорстке поводження з дітьми та підлітками в сім'ї, на думку зарубіжних та вітчизняних дослідників, зумовлено наступними чинниками:

- застосування фізичних покарань в якості ефективного способу вирішувати всі дитячі проблеми;
- наявність в сім'ї вітчима чи співмешканця;
- пияцтво та наркоманія батьків.

Досліджувані першої групи – діти та підлітки віком від 9 до 17 років, які перебували у приймальнику-розподільнику для неповнолітніх, притулку для неповнолітніх та спеціалізованій школі. Діти, які стають свідками й жертвами насильства в сім'ї, відчують страх та безпорадність, їх намагання обмежуються бажанням вижити в цій ситуації. Якщо ситуація нестерпна, дитина покидає домівок. За результатами опитування, більшість дітей та підлітків (68 %) потерпали від фізичного насильства, не могли задовольнити свої суттєві потреби в їжі, одязі (34 %), близько 17 % дітей постраждали від сексуального насильства. Становище цих дітей в сім'ї пов'язане з неадекватною самооцінкою, почуттям провини, тривожності. Ставлення до своєї родини в них некритичне, створений образ сім'ї та образ батьків не відповідає реальній картині: вони ідеалізують і неіснуючу сім'ю, і батьків, і своє місце у родині.

Лише 11 % дітей та підлітків цієї групи мають обох батьків, інші – мешкали з матір'ю (47 %), з батьком (6 %), майже у третини дітей був родич-опікун чи ними займалися органи опіки.

Якщо у сім'ї між батьками виникають суперечки або батьки розлучаються, діти вважають себе винними в цьому. Симптоми їх стану відповідають діагнозу післятравматичного стресового порушення. Дитина, опинившись в ситуації батьківського конфлікту, не може визначити, хто з батьків правий.

З віком дитина навчиться захищати себе від цих хвилювань, вона буде просто уникати конфліктів, намагатися частіше не бути вдома або просто не звертати увагу на чергову сварку, навіть посміхатися над непорозуміннями батьків. Однак цей захист буде досягнутий ціною відчуження від батьків, зверхнім ставленням до них, егоїзмом, цинізмом до почуттів інших людей [3].

Отримані результати свідчать, що діти та підлітки цієї групи ідентифікували себе з іншими дорослими людьми, а не з батьками. Ці дорослі люди часто мали асоціальну спрямованість, тому виникли певні дефекти соціалізації. На насилля в сім'ї всі опитані діти відреагували своєрідно: втекли з дому, почали займатися бродяжництвом, жебракувати, вживати алкоголь та різноманітні токсичні речовини.

Від своїх однолітків вони відрізняються тим, що мають дефекти соціальної адаптації, індивідуального соціального досвіду, дефекти в розумінні та виконанні соціальних ролей, дефекти у спілкуванні.

Соціально адаптовані діти та підлітки до своєї сім'ї ставляться критично, висловлюють незадоволення стосунками з батьками, скаржаться на недостатність уваги. Разом з тим, і хлопчики, й дівчата цієї групи ідентифікують себе зі своїми батьками, довіряють їм більше, ніж стороннім дорослим.

Насилля в сім'ї значною мірою визначається культурними й соціальними чинниками, зокрема, такими, як ґендерні стереотипи та настанови щодо їх реалізації у сімейних стосунках.

У дослідженні також брали участь жінки, які відбувають покарання в Качанівській виправній колонії, та чоловіки, які відбувають покарання в Диканівській виправній колонії, за скоєння насильницьких злочинів у сім'ї, зокрема, вбивств.

У таблиці наведені дані щодо ставлення опитуваних жінок до можливості застосування фізичного насильства в сім'ї.

Таблиця 5

## Ставлення опитуваних жінок до можливості застосування фізичного насильства в сім'ї

Вік респондентів	Вважаю це нормальним		Ставлюся до цього негативно		Залежить від ситуації, важко відповісти	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
26-30 років	23	8	16	81	61	11
31-40 років	12	3	41	72	47	25
41-45 років	41	17	20	63	39	20

Майже третина опитаних жінок віком 41-45 років вважають припустимим фізичне насильство. Зазначимо, що більшість вбивств своїх чоловіків та співмешканців скоюють жінки, які належать до цієї вікової групи. Чоловіки незалежно від вікової групи припускають можливість фізичної розправи та застосування фізичної сили у подружньому житті.

Основними формами насильства над жінками є заподіяння фізичної шкоди, побоїв та образи.

На питання «Хто міг допомогти Вам усунути обставини, які призвели до скоєння злочину?» більшість опитуваних жінок (45,5 %) вважали, що злочин неминучий. Близько третини (31,5 %) зауважили, що можна було його попередити за допомогою родичів та близьких. Лише 9,5 % опитуваних вважали, що їм могла допомогти міліція.

Серед факторів, які вплинули на скоєння злочину, досліджувані визначили такі: невіршені життєві ситуації, негативні психічні стани та стан алкогольного сп'яніння. Зокрема, до невіршених життєвих обставин відносяться довготривалі ситуації внутрішньосімейної агресії.

Вбивства, які скоюються жінками в результаті внутрішньосімейної

агресії, є результатом домашніх сварок. Вони скоюються «в момент емоційного вибуху», без умисності і, як правило, відбуваються вдома, «на кухні» з використанням ножа в якості зброї або ж інших побутових предметів. Жінка – жертва насилля з боку чоловіка упродовж багатьох років – несподівано використовує фізичну силу, вбиваючи чоловіка – джерело цього насилля.

Внутрішньосімейна жорстокість має важливі наслідки для психічного здоров'я жінок. Так, «синдром побитих дружин» формується упродовж тривалого часу і є доказом домашньої жорстокості.

Уявлення про ґендерні відмінностей статей, які формувалися історично, дозволяють по-новому поглянути на стосунки, які складаються в сім'ї, особливо у конфліктних та криміногенних ситуаціях. Чоловік як голова сім'ї раніше сприймався в суспільстві як відповідальний за поведінку жінки та інших членів сім'ї, і вважалося, що він має право на різноманітні засоби виховання та контролю над членами сім'ї. Жінка як «берегиня вогнища» має забезпечити емоційний комфорт, добробут своєї родини, тобто якість родинних стосунків залежить від жінки. Якщо шлюб невдалий, насамперед суспільством звинувачується жінка, крім того, вона відчуває провину за психологічну атмосферу у сім'ї.

Чоловік може вдаватися до різних засобів тиску, що підтримують підпорядковуючу позицію жінки. Вони застосовують ізоляцію, залякування, нав'язування почуття провини, залежності, безнадійності. Як правило, у жінки формується ціла система неадаптивних думок, уявлень, ілюзій, що зумовлює сімейну дисгармонію, навіть у випадку, коли їх продовження стає небезпечним для життя.

Типовими стратегіями міркування жінок є:

– бажання турбуватись про чоловіка: «Лише я можу врятувати його»; «Я потрібна йому»; «Якщо я все робитиму добре, це скінчиться»;

– намагання бути терплячою до образ: «Я хочу бути терплячою та доброю жінкою»; «Я обіцяла бути вірною»; «Він – найважливіша людина в моєму житті, моя половина до самої смерті»;

– зменшення інтенсивності образ: «Насправді він ображає мене не так вже й часто»; «Я знаю, що він намагається не бити мене по обличчю»; «На

щастя, він «відходить» дуже швидко»;

– зняття з чоловіка відповідальності за образу: «Він не хотів ображати мене, а лише втратив контроль над собою»; «Він не винен, він був п'яний»; «Його життя надто тяжке»;

– заперечення можливості покласти край цим стосункам: «Я нікому не потрібна, і самотність для мене нестерпна»; «Я не можу уявити життя без нього»; «Я не знаю, що я ще можу зробити» [2].

Загальними рисами психологічних моделей поведінки жінок, жертв насилля в сім'ї, є звинувачення самих себе, почуття сорому та приниження, бажання приховати факти жорстокого поводження від оточуючих, близьких, родичів, а також почуття «потрапляння в пастку». Багато жінок соромляться просити про допомогу чи навіть відчувають страх, так як їх попереднє прохання про допомогу не було задоволено ні працівниками міліції, ні родичами. Таким чином, побутові злочини, скоєні жінками, є типовими і тому мають найбільшу питому вагу серед насильницької жіночої злочинності. Це свідчить про наявність проблеми прихованого побутового насильства, на яке жінка відповідає насильницькими діями, що в свою чергу потребує певного комплексного експертного дослідження учасників злочину та ситуації злочину.

Різні дослідження свідчать, що жертви сімейного насильства часто були жертвами або свідками насильства з боку батьків, які мали жорсткі ґендерні настанови щодо статевих ролей. Такі жінки ще у юному віці звикли бути залежними та пасивними, підкорюватись чоловіку. Дитячий досвід сприяв формуванню уявлення, що така поведінка є невід'ємною частиною життя жінки в сім'ї, тобто віктимна поведінка формується ще в дитинстві.

Причини насилля в сім'ї та сімейного неблагополуччя вбивця, звичайно, пов'язує з особистістю жертви, при цьому у процесі сімейного конфлікту обидві сторони нерідко потребують доказів власної правоти, (гіпертрофоване подання власної образи). В ситуації, що склалася подружжя знає, що подальше сімейне життя продовжуватися не може, але часто випадок вирішує, хто стане жертвою, а хто – нападником.

За результатами проведеного дослідження можна виокремити деякі мотиви подружніх вбивств.



**Мотиви подружніх вбивств (%)**

<b>Мотиви подружніх вбивств</b>	<b>Чоловіки</b>	<b>Жінки</b>
Незадоволеність внутрішньосімейними стосунками	29	27
Самоствердження	35	22
Прагнення утримати чоловіка (дружину), які збираються піти з дому	21	31
Ревнощі	10	18
Корисливість	5	2

Виникнення в людини спонукання до скоєння вбивства члена сім'ї є результатом конфліктного та складного процесу сімейного життя. В умовах подружнього конфлікту, який передує злочину, мотивація залежить від складності та суперечливості міжособистісних стосунків суб'єкта та їх фіксації в його поведінці. Мотивування може не лише правильно відображати мотиви дії, але й перекичувати їх [4].

Більш ніж, у третини чоловіків, які скоїли вбивство, домінуючим мотивом було бажання самоствердитися, що можна пояснити тим, що у мінливих умовах у процесі трансформації суспільних відносин змінюється роль чоловіків та жінок, змінюється традиційний розподіл ролей у сім'ї.

Третина жінок, які скоїли вбивство, прагнули утримати чоловіка, який збирався піти з дому. Приблизно така ж частка жінок скоїла вбивство через незадоволеність сімейними стосунками.

Одержані результати підтверджують, що насильство в сім'ї є поступовим процесом, який розгортається упродовж тривалого часу й складається з декількох етапів.

На першому етапі зростає напруження, яке відчують члени сім'ї. В побуті з'являються епізоди грубого ставлення чоловіка до дружини, зловживання алкоголем. Одна зі сторін займає активну, наступальну, егоїстичну позицію, друга сторона – пасивну позицію, уникає сварок, але обидві сторони відчують, що їм важко уникнути напруження, розв'язати конфліктну ситуацію.

Другий етап характеризується актом фізичного насилля, під час якого майже відсутній контроль над власними діями. Якщо скривджена сторона не може відповісти агресією, в неї настає заперечення того, що відбулося, образа, можливий емоційний розлад. Так, побиті жінки частіше звертаються за допомогою через 24-28 годин після акту насильства.

Наступний етап характеризується примиренням, каяттям кривдника. Жертва перебуває у розпачі, і, якщо не відбувається розрив сімейних стосунків, на цьому етапі відбувається віктимізація жінки.

У процесі нашого дослідження виявлено деякі риси, що характерні для чоловіків, які постійно ображають своїх жінок, а саме: завищена самооцінка, неадекватний «Я-образ», потреба у самоствердженні, нездатність до співчуття, низькі комунікативні здібності, низький контроль за поведінкою, апатія, депресивні стани, розлади уваги, волі, деякі органічні синдроми, зловживання наркотиками та алкоголем. Тобто психопатологія є передумовою, а не причиною насильницької поведінки.

Чоловіки, що скоїли насильницькі злочини щодо своїх жінок, мають усталені стереотипи щодо статевої ролі, згідно з якими маскуліність включає незалежність, компетентність, агресивність, домінантність і контроль. За результатами анкетування можна припустити, що всі ці особливості склалися на основі отриманого в минулому досвіду стосунків із батьками. Психологічний тиск та фізичне насильство призвели до недиференційованості статево-рольової ідентичності, тобто вони мають невизначену психологічну стать.

Таким чином, спостерігається висока кореляція між образливою поведінкою у власній сім'ї та образами з боку батьків у дитинстві.

Проблема чоловіків, які ображають жінок, полягає у тому, що вони надто бояться виявити свій страх і через це втратити контроль. Кривдники не вирізняють своїх емоцій і всі негативні почуття (сум, образу, страх)

виражають через гнів. Вони не знаходять у жінки захисту, який давала мати, і реагують таким чином, як це робив батько. Причина такого вияву емоцій полягає у тому, що страх, сум у свідомості цих чоловіків суперечить образу справжнього чоловіка і тому витісняється у підсвідомість. Невизнані емоції ховаються за лаштунками гніву й набувають надто маскулінного вигляду [5].

Як свідчать дослідження Даттона та Мак'Лелланда, матері чоловіків, які били своїх жінок, в дитинстві вимагали від хлопчиків дисципліни, намагаючись запобігти покаранню з боку домінантного та грубого батька. Мати контролювала емоції хлопчика, а батько показував взірць агресивної поведінки. З дитинства такі хлопчики звикли, що мати забезпечує спокій, регламентуючи дії та почуття. Навіть у зрілому віці вони підсвідомо розраховують на захист з боку материнської персони, якою може стати жінка. Коли їх охоплюють якісь неприємні почуття, особливо страх, вони сподіваються, що жінка надасть їм внутрішній комфорт. Такі чоловіки потребують особливої уваги, їх очікування у близьких стосунках є надто високими та нереальними. Якщо ж вони не знаходять захисту та підтримки, на які розраховують, то починають гніватись. Адже у дитинстві вони більше звикли до проявів гніву, ніж страху. У таких подружніх взаєминах деструктивна поведінка, створення напруження набагато переважають конструктивне спілкування та прояви теплоти і любові.

Таким чином, певні характеристики насильства у сім'ї зумовлені деякими соціально-психологічними та ґендерними факторами: наявністю випадків застосування насильства в батьківській сім'ї, суспільними нормами стосовно лідерства в сім'ї та поведінки членів сім'ї, соціальним статусом, сімейними взаємовідносинами, глибиною внутрішньосімейних конфліктів.

Наслідками подружнього насильства може стати комплекс симптомів посттравматичного стресового розладу (страх, почуття безпорадності, високий рівень роздратованості, порушення сну), виникнення зневіри у власних силах, зменшення здатності жертв до опору, зміна ставлення до себе, тобто відбувається процес віктимізації жінки. Наслідки застосування насильства завдають найбільшої шкоди та викликають дефекти соціалізації дітей – жертв насилля.

Насилля в сім'ї визначається культурними й соціальними чинниками,

зокрема, такими, як ґендерні стереотипи та настанови щодо його застосування в подружніх стосунках. Моделі насильницької поведінки у зв'язку зі зміною ґендерних стереотипів стають типовими в побуті, тому виникає потреба в формуванні ненасильницької поведінки в суспільстві взагалі та родині зокрема.

# Література:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» №2789-14 від 15 листопада 2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №10. – Ст. 70.
2. Грабська І. А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування / І. А. Грабська // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 9. – С. 20-22.
3. Автомонов П. П., Могло Л. В. «Діти вулиці»: проблеми та профілактика / П. П. Автомонов // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 8. – С. 22-25.
4. Шестаков Д. А. Семейная криминология / Д. А. Шестаков. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 389 с.
5. Walker L. E. The battered woman syndrome. – Hotaling G.T., Finkelhor D. (Eds). Family abuse and its consequences: New directions in research. – Newbury Park: Sage Publications. – 1988.

## 2.4. Гендерна складова у політиці протидії ВІЛ-інфекції в Україні

Гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародним законодавством. Принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23, 24 Конституції визначають рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Частина третя Ст. 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та акцентує увагу на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо. Крім того, ряд міжнародних стандартів та рекомендацій, розроблених за їх результатами, зокрема, Об'єднана Програма ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС), дослідження, проведене Фондом ООН для розвитку в інтересах жінок (ЮНІФЕМ), ВООЗ, Світовим Банком, визначають, що врахування гендерних підходів мають безпосередній вплив на забезпечення громадського здоров'я, насамперед у напрямі подолання епідемії ВІЛ.

На сьогодні в Україні епідеміологічні дані свідчать про збільшення частки статевого шляху розвитку епідемії ВІЛ<sup>7</sup>/СНІД<sup>8</sup>. Так, у 2013 р. із усіх випадків діагнозу «ВІЛ-інфекція» 54 % людей було інфіковано статевим шляхом і лише 31 % – парентеральним (через кров). Таким чином, саме профілактика передачі ВІЛ статевим шляхом стає пріоритетним завданням держави.

На міжнародному рівні дослідження, що аналізують гендерні чинники інфікування ВІЛ, проводяться більше 10 років. Існують аналітичні документи та звіти міжнародних і національних агенцій щодо необхідності

.....  
<sup>7</sup>ВІЛ – вірус імунодефіциту людини

<sup>8</sup>СНІД – синдром набутого імунодефіциту людини

впровадження ґендерних підходів у програми профілактики, догляду, підтримки та лікування. Наприклад, Фонд народонаселення ООН України (компонент ґендерної рівності в програмі допомоги Україні, річний робочий план (2006 р.)). Громадські організації завдяки міжнародним агенціям першими почали розробляти тренінгові модулі, проводити дослідження та конференції, навчання з ґендерної проблематики у сфері протидії ВІЛ-інфекції для своїх членів та партнерів [1].

Значне місце у проведенні ґендерних досліджень в Україні належить Харківському центру ґендерних досліджень (ХЦГД). Це перша в Україні університетська програма з ґендерних досліджень, що пропонує вивчати ґендерні проблеми у процесі різних соціальних дисциплін, які читають викладачі Центру як основні курси та складові інших дисциплін для студентів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та інших вищих навчальних закладів міста. Видавнича програма ХЦГД реалізується з 1994 р. і передбачає публікацію наукової та освітньої літератури з ґендерних досліджень (навчальні посібники, переклади праць провідних зарубіжних авторів, матеріали вітчизняних досліджень) у країнах колишнього СРСР. У 1996 р. ХЦГД підготував і опублікував перший в СНД підручник з ґендерних досліджень «Теорія та історія фемінізму». З 1997 р. у рамках програми ХЦГД виходять друком періодичні видання з ґендерних проблем: академічний журнал «Ґендерні дослідження» (видається два рази на рік) та журнал «Новий образ. Український феміністський журнал» (українською, російською та англійською мовами). У 2001 р. ХЦГД спільно з видавництвом «Алетейя» (м. Санкт-Петербург) заснував книжкові серії «Феміністська колекція» та «Ґендерні дослідження».

Важливим напрямом дослідження проблеми ґендерної рівності є Проект технічного співробітництва «Рівність жінок і чоловіків у світі праці», який реалізує в Україні Міжнародна організація праці (МОП) за спільної фінансової підтримки Європейського Союзу. В Україні МОП реалізувала низку окремих досліджень з питань ВІЛ/СНІДу у сфері праці, спрямованих на запобігання поширенню епідемії, серед яких – проект МОП/GTZ Німецького товариства технічного співробітництва «Впровадження політик та програм з ВІЛ/СНІДу на робочих місцях» та проект МОП/ЮНЕЙДС «Розробка моделі співпраці органів влади, роботодавців, профспілок та громадських організацій із залученням

приватного сектору на місцевому рівні з метою посилення національних дій у відповідь на епідемію ВІЛ/СНІДу в Україні». У рамках дослідження МОП/GTZ «Впровадження політик та програм з ВІЛ/СНІДу у сфері праці», започаткованого у 2005 р., розроблено модель соціально-економічних наслідків ВІЛ/СНІДу в Україні, яка була і залишається вагомим аргументом у переконанні уряду та соціальних партнерів МОП щодо більш активного їх залучення до заходів, спрямованих на запобігання ВІЛ/СНІДу у сфері праці.

У 2009 р. Інститутом медицини праці АМН України на замовлення МОП проведено пілотне дослідження з питань профілактики ВІЛ/СНІДу у сфері охорони здоров'я України, у якому охоплено низку важливих питань, зокрема: аналіз відповідної законодавчої бази на предмет відповідності міжнародним нормам, професійні та непрофесійні ризики інфікування ВІЛ, а також питання стигми та дискримінації людей, які живуть з ВІЛ (медичних працівників та пацієнтів), у сфері охорони здоров'я.

Поведінкові дослідження з проблем ВІЛ/СНІДу серед різних цільових груп в Україні проводяться з кінця 1990-х рр. Найбільш ґрунтовно досліджені такі цільові групи:

- споживачі ін'єкційних наркотиків,
- працівники комерційного сексу,
- молодь,
- загальне населення [2].

Згідно з даними досліджень, основні причини інфікування чоловіків та жінок відрізняються. Це призводить до виникнення цілої низки питань, що безпосередньо стосуються проблем ґендеру. Ґендерні стереотипи та їхній вплив на поширення ВІЛ викликають найбільше суперечностей. Цей факт зумовлений тим, що ґендерні стереотипи, хоча і підтримуються в суспільстві, сприймаються на індивідуальному рівні і безпосередньо пов'язані з особистим досвідом людини. Чи визначає людина себе жертвою ґендерного стереотипу, залежить від її особистого сприйняття себе. Наприклад, споживачка ін'єкційних наркотиків з досвідом О. не вважає себе жертвою ґендерних уявлень в середовищі наркозалежних. Хоча, насправді, її ризик зараження вищий, ніж у чоловіка. Це пов'язано



зі специфічною ієрархією в групах споживачів наркотиків: жінки завжди приймають ін'єкцію останніми, що підвищує ризик зараження. Цьому не має логічного пояснення, це правила та норми, що склалися у зв'язку з нерівністю становища чоловіка та жінки у таких групах. Питання використання презервативів в гетеросексуальних парах є актуальним для вирішення проблеми поширення епідемії. Згідно з даними багатьох досліджень рішення про використання презервативів часто приймається чоловіками, які, у свою чергу, переважно до цього не схильні. Багато факторів впливають на їхнє рішення, але не менш важливим є прийняття самою жінкою таких умов, навіть незважаючи на відсутність бажання сексу без використання презервативів. Отже, ґендерні норми формують установки щодо сексу, сексуальності, вірності та ризикованих сексуальних практик, а отже, вони відіграють важливу роль у поширенні епідемії.

Наслідки впливу ґендерних уявлень у вирішенні проблеми поширення ВІЛ/СНІДу значні. Сексуальне насильство щодо жінок та чоловіків – один з таких прикладів. Це пов'язано не тільки з тим, що насильницький статевий акт підвищує ризик зараження, а також з тим, що ґендерні уявлення та ролі мають безпосередній вплив на поширення насильницьких дій щодо різних уразливих груп. Нерівність доступу до медичного обслуговування та економічних ресурсів – така ґендерна нерівність обмежує як чоловіків, так і жінок, зокрема, не сприяє можливості отримати інформацію про більш безпечні сексуальні стосунки.

Таким чином, у сучасному суспільстві жінки більш вразливі до ВІЛ, ніж чоловіки. Жінки становлять близько 45 % від усіх дорослих, які живуть з ВІЛ в Україні. Зокрема, у 2013 р. поширеність ВІЛ серед вагітних жінок становила 0,39 %. Це один із найвищих показників у Європі. Жінки мають більше ризиків інфікування ВІЛ через більшу біологічну і соціальну вразливість, ніж чоловіки. Найбільше ризикують жінки, які надають сексуальні послуги за винагороду та/або вживають наркотики ін'єкційним шляхом, мають статеві стосунки із чоловіками, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом. Нерідко трапляються випадки, коли жінки надають сексуальні послуги для того, щоб мати можливість купувати наркотики для себе та своїх партнерів. При цьому вони менш здатні захистити себе від впливу ВІЛ/СНІДу через економічні, соціальні, правові, політичні і культурні обставини. Жінки можуть бути залежними від чоловіків тому, що вони бояться відплати на кшталт побиття або розлучення. Проблема

ґендерної нерівності є очевидною у багатьох аспектах, пов'язаних насамперед з репродуктивною функцією. Вірогідність передачі ВІЛ від чоловіка до жінки під час незахищених статевих контактів у 2-4 рази вища, ніж від жінки до чоловіка. Соціальні і статеві стосунки між жінкою та чоловіком найчастіше контролюються чоловіком. Жінка не може наполягати на використанні презерватива у разі, якщо цього не хоче її чоловік. Представниця жіночої статі, яка надає сексуальні послуги за винагороду, є незахищеною, оскільки «умови» сексуального контакту визначає «замовник послуги».

ґендерні проблеми прийнято вважати тільки жіночими, проте чоловічі ґендерні ролі також шкодять чоловічому здоров'ю. Чоловіки так само, як і жінки, страждають від ґендерної дискримінації. Так, наприклад, для чоловіків характерні такі ґендерні проблеми [2]:

- 1) чоловіки живуть в середньому 62 роки, що на 12 років менше середньої тривалості життя жінок;
- 2) чоловіки мають найвищі у світі темпи зростання захворювання на ВІЛ/СНІД та туберкульоз;
- 3) приблизно третина з них не може залишити по собі нащадків через безпліддя;
- 4) майже кожний п'ятий мав в анамнезі інфекцію, що передається статевим шляхом;
- 5) чоловіки становлять понад 80 % самогубців і переважають серед тих осіб, які перенесли інфаркт чи інсульт;
- 6) щороку в Україні 80 тис. з них помирають у працездатному та репродуктивному віці;
- 7) вони потерпають від неможливості отримати андрологічну медичну допомогу чи консультацію тощо;
- 8) при розлученні чоловіки мають менші права на опіку над дітьми.

ґендерні особливості ризиків та вразливості щодо інфікування ВІЛ відображено і в нормативно-правовій базі. Так, відповідно до **Наказу МОЗ України від 08.02.2013 р. № 104 «Про затвердження Переліку та Критеріїв визначення груп підвищеного ризику щодо інфікування**

**ВІЛ» та Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки<sup>9</sup>** визначено наступні соціальні групи підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ, тобто вразливі групи населення:

1. Споживачі ін'єкційних наркотиків.
2. Особи, які надають сексуальні послуги за винагороду.
3. Чоловіки, які мають сексуальні стосунки з чоловіками.
4. Статеві партнери споживачів ін'єкційних наркотиків.
5. Клієнти осіб, які надають сексуальні послуги за винагороду.
6. Статеві партнери чоловіків, які практикують секс з чоловіками.

Відповідно, реалізація ключових положень Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014 – 2018 рр. насамперед спрямована на надання соціально-медичних та інформаційних послуг вказаним вразливим групам населення і співпрацю державного та громадського секторів, зокрема, й органів внутрішніх справ, які є одними з виконавців програми.

Варто звернути увагу на те, що серед вищезазначених груп на другому місці знаходиться саме соціальна група жінок, яка, окрім своєї ґендерної, соціальної та економічної вразливості, відповідно до українського законодавства, несе також адміністративну відповідальність за діяльність, яка визначається поняттям «проституція», що створює додаткові умови для вразливості, зокрема, такі, як: насильство, стигма і дискримінація.

Отже, ми можемо виділити три найбільш уразливі до ВІЛ та інших соціально небезпечних захворювань (інфекції, що передаються статевим шляхом, гепатити тощо) підгрупи жінок, які потребують особливої уваги при плануванні профілактичних програм та ґендерно чутливого підходу при наданні їм психо-соціальних послуг:

1. Секс-працівниці (жінки, які надають сексуальні послуги за винагороду, в тому числі неповнолітні).
2. Жінки, які вживають наркотики, зокрема, ті жінки, що є клієнтками

.....

<sup>9</sup><http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>

програм замісної підтримуючої терапії (ЗПТ).

3. Жінки, які є сексуальними партнерками чоловіків, які вживають наркотики.

Секс-працівниці (жінки, які надають сексуальні послуги за винагороду). Типовими характеристиками таких жінок в Україні є вік 14-30 років, складні життєві обставини, досвід сексуальної експлуатації та/або сексуального та фізичного насильства, примус до незахищених сексуальних контактів і, як наслідок, висока вразливість до інфікування ВІЛ та інфекціями, що передаються статевим шляхом.

Факти і закономірності, визначені дослідниками, свідчать, що дитяча та юнацька проституція повинна визначатися як «жорстоке поводження з дітьми», а молодь, залучену до надання сексуальних послуг за винагороду, необхідно сприймати як «жертв сексуальної експлуатації». Вважається, що неповнолітній не може виважено прийняти рішення щодо участі в сексуальних контактах і, таким чином, не може добровільно обирати секс-роботу як сферу зайнятості. Такий вид роботи незалежно від ставлення до неї не підходить дітям і підліткам, оскільки порушує їх сексуальну свободу і недоторканість. Також вплив факторів, що сприяють залученню молоді до заняття комерційним сексом, краще розкривається через поняття «вразливість».

Ґрунтовне дослідження проблем залучення до секс-роботи в Україні свідчить, що секс-працівниці, як правило, або є основними «годувальниками в сім'ї» (надають сексуальні послуги для того, щоб забезпечити свою родину (дітей, батьків, іноді – чоловіка чи співмешканця)), або «годуєть наркобізнес» (забезпечують придбання наркотиків для себе та/чи своїх сексуальних партнерів, які є споживачами психоактивних речовин (ПАР)). В останньому випадку жінки піддаються подвійній небезпеці інфікування ВІЛ: статевим та парентеральними шляхами.

Проведені дослідження свідчать, що в секс-бізнес, як правило, потрапляють дівчата, які в дитинстві не мали досвіду емоційно теплих, довірливих стосунків з батьками, а також ті, які пережили сексуальне, фізичне та психологічне насильство, мають певні психологічні та матеріальні проблеми. Як наслідок, типовими для України є їх

характеристики як уразливої групи: низький рівень освіти, віктимність, самотність, залежна поведінка, аутоагресія, занижена самооцінка, депресія і суїцидальність. Це ті якості, які заважають влаштуватися на високооплачувану роботу, а також мати соціально успішних друзів, близькі відносини з емоційно значущим партнером, відсутність яких може призвести до таких негативних наслідків, як алко- і наркозалежність. Часто дівчата спочатку починають займатися сексом за винагороду, а вже потім зловживати наркотиками. Існує стереотип, що інакше вони не змогли б виходити на роботу, не вживши алкоголь або кодеїн-місткі таблетки. У такому випадку залежність від ПАР є бар'єром виходу зі сфери комерційного сексу. Також необхідно зазначити, що на біологічному рівні жінки вдвічі частіше, ніж чоловіки, інфікуються ВІЛ при незахищеному вагінальному сексуальному контакті.

**Ситуативні та індивідуальні фактори вразливості та ризику залучення до заняття комерційним сексом:**

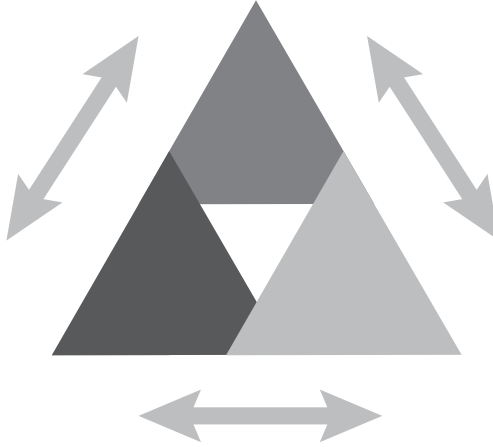
- Якщо мати дівчини надавала сексуальні послуги за винагороду.
- Схвалення секс-роботи в найближчому оточенні.
- Ранній початок статевого життя (рання вагітність, народження дітей без підтримки партнера або рідних, сексуальне насильство над неповнолітніми).
- Перебування в інтернатних закладах, спеціалізованих закладах системи опіки та інших закладах закритого типу.
- Членство в молодіжних бандах (в тому числі й в групах дітей вулиці), залучення до кримінальної діяльності.
- Відсутність соціально прийнятної зайнятості (навчання, робота, хобі).
- Проживання в курортних та туристичних зонах.

Існує методика діагностики ситуативних факторів ризику сексуальної експлуатації підлітків – SERA Model (Sexual Exploitation Risk Assessment Framework). За результатами оцінки визначається категорія, до якої належить підліток, ризику якого оцінюються таким чином: низький ризик, середній ризик чи високий ризик сексуальної експлуатації. Ризику

оцінюються за такими факторами: соціальне виключення (виключення зі школи, прогул занять тощо), бідність та деривація, попередній досвід сексуального, фізичного та емоційного насильства, наявність поряд неформальних об'єднань, протиправні паттерни в сім'ї та суспільстві, наявність психічних розладів.

### **Категорія 1 – «низький ризик»**

Жодних ознак ризику, невеликий ризик, ознак ризику менше, ніж у категоріях 2 і 3: ризикована сексуальна поведінка, перші прогули в школі, подекуди відсутність на заняттях, відвідування небезпечних місць, підсаджування в машини до незнайомих осіб, поява подарунків або доступу до ресурсів, ранні ознаки зловживання алкоголем і наркотиками.



### **Категорія 3 – «високий ризик»**

Множинні показники ризику: досвід насильницьких відносин, контакти з відомими порушниками, втечі з дому, часта відсутність вдома, проблемне вживання наркотиків і алкоголю, досвід насильства чи залякувань, страх.

### **Категорія 2 – «середній ризик»**

Менше ознак ризику, ніж у категорії 3: регулярна відсутність вдома, секс в обмін на подарунки, розмови про такий секс, регулярні прогули школи, відвідування небезпечних місць, відносини з іншими вразливими однолітками, досвід насильства і залякувань, страх, розвиток проблемного вживання алкоголю та наркотиків.

**Стаття 181-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) надає наступне визначення проституції:**

**1. Об'єктом даного адміністративного проступку** є суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку і суспільної моралі.

**Коментар:**

*Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері громадської моралі, яку визначає система поглядів та уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей. Громадська мораль – це форма суспільної свідомості у конкретний історичний період розвитку суспільства.*

**2. Об'єктивна сторона правопорушення** виражається в занятті проституцією (матеріальний склад). Проституція – це вид діяльності, що передбачає залучення людей в статеві стосунки за певну винагороду в грошовій, майновій або будь-якій іншій формі.

Ознаками проституції як виду правопорушення є:

- 1) добровільність.
- 2) платність.

**Коментар:**

***Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого коментованою Статтею, полягає у безладному здійсненні статевих контактів за матеріальну винагороду.***

Проституція – це вид діяльності, що виражається у систематичному вступі жінок і чоловіків у безладні статеві стосунки за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування. **Винагорода є обов'язковою ознакою** об'єктивної сторони цього правопорушення, **якщо її немає, то і немає складу цього правопорушення.**

Сексуальні послуги можуть оплачуватися в різному еквіваленті (гривні, іноземна валюта, речі, продукти харчування, послуги соціально-побутового або соціально-культурного спрямування тощо). Виконання дій з надання сексуальних послуг характеризується тим, що послуги можуть надаватися в будь-якій, зокрема, й неприродній (непристойній), формі, що залежить від бажання й потреб статевого партнера, відповідної

домовленості. У сукупності такі дії і приготування до заняття проституцією становлять завершене правопорушення.

**Характерною ознакою** дій, що передбачають об'єктивну сторону адміністративного правопорушення **заняття проституцією, є добровільність.** У випадках, коли особа чинить такі дії **під впливом** якогось **примусу** з боку інших осіб, складу цього **правопорушення немає.**

**3. Суб'єкт адміністративного проступку** – фізична осудна особа жіночої або чоловічої статі, яка досягла 16-річного віку.

**4. Суб'єктивна сторона правопорушення** визначається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Заняття проституцією тягне за собою попередження або накладання штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 85 до 170 грн.

Ті самі дії, вчинені повторно упродовж року після накладання адміністративного стягнення, передбачають накладання штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 136 до 255 грн.

**Вразливість секс-працівниць.** Особливість діяльності секс-працівниць – вони залежні від клієнтів і сутенерів, які, дотримуючись своїх інтересів, змушують їх вдаватися до незахищеного і небезпечного сексу, що є прямою загрозою інфікування ВІЛ та інфекціями, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), змушують вживати алкоголь і наркотики, завдають фізичного, сексуального та економічного насильства. Часто спроба виходу зі сфери надання сексуальних послуг за винагороду породжує загрози і насильство з боку сутенерів щодо самої жінки, так і її близьких. Насильницька наркотизація нерідко є способом утримання жінки у секс-бізнесі.

Вразливість секс-працівниць зумовлена наступними чинниками:

- Великою кількістю сексуальних партнерів.
- Неможливістю повною мірою контролювати свою сексуальну поведінку, насамперед використання презервативу, оскільки переважно рішення щодо його використання приймає клієнт;



- Обмеженими можливостями використання презервативу через економічні причини (велика кількість сексуальних контактів, кожний з яких має бути забезпечений презервативом, що в даному випадку становить значні витрати).
- Вживанням наркотиків, алкоголю та інших психоактивних речовин як безпосередньо небезпечних стосовно ВІЛ-інфекції, так і таких, що послаблюють контроль над власною поведінкою.
- Недостатнім рівнем поінформованості з питань безпечної поведінки, зокрема, сексуальної, зумовленою низьким рівнем освіти в цілому, малою кількістю спеціалізованих інформаційних матеріалів, частою зміною секс-працівників у результаті внутрішньої міграції.
- Недостатнім доступом до якісних та недорогих венерологічних послуг.
- Високим громадським тиском на групу, стигматизацією за ознакою приналежності до групи секс-працівниць, дискримінацією та, як наслідок, закритістю групи для впровадження якісних профілактичних програм;
- Насильством як з боку клієнтів, так і з боку міліції, зокрема, насильством в сексуальних контактах, які ніколи не бувають захищеними.
- Високою мобільністю групи (зміною її складу), що перешкоджає накопиченню позитивних змін у свідомості та поведінці при здійсненні профілактичних послуг.
- Відсутністю соціального захисту та реальної можливості знайти альтернативне джерело засобів для існування.

Секс-працівниці – одна з найбільш вразливих груп, представники якої піддаються жорсткій стигматизації та дискримінації, що зумовлює їх важкодоступність і закритість для впровадження профілактичних програм. Вони з більшою вірогідністю можуть ставати жертвами здирицтва, зґвалтування, затримання або включення до медичних програми поза їхньою волею. Стигматизація представників вказаної групи призводить до порушення прав людини, а також позбавляє їх прав на рівний захист

законом. При цьому як загальне населення, так і деякі посадові особи керуються емоційним і моралізаторським ставленням до проблеми, а не нормами чинного законодавства.

Стигматизація (з грец. **στίγμα** – ярлик, тавро) – таврування, нанесення стигми. На відміну від таврування, стигматизація може означати навішування соціальних ярликів. У цьому розумінні стигматизація – це асоціація певної якості (як правило, негативно забарвленої) з конкретною людиною чи групою людей, хоча такий зв'язок відсутній або недоведений. Стигматизація є складовою частиною багатьох стереотипів та призводить до дискримінації.

Дискримінація, за визначенням Комітету ООН з прав людини, – це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового положення, народження або іншої обставини і яка має на меті або наслідок знищення або применшення визнання.

Стигматизація та дискримінація секс-працівниць призводить до наступних негативних та небажаних для суспільства явищ:

- соціальної ізоляції підгрупи населення, відторгнення її від суспільства;
- применшення або позбавлення основних прав і свобод секс-працівників (право на життя, на збереження здоров'я; на отримання переваг від наукового прогресу; на шанобливе ставлення; на таємницю особистого життя та ін.);
- позбавлення доступу до товарів і послуг з профілактики соціально небезпечних захворювань;
- незбереження сексуального та репродуктивного здоров'я;
- підвищення ризику інфікування ІПСШ, ВІЛ;
- фізичне та сексуальне насильство;
- відсутність допомоги і захисту від правоохоронних органів;
- відсутність права на працю, належних умов праці та соціального захисту;

- відсутність доступу до медичних, соціальних і юридичних послуг.

**Секс-працівниці та вживання ПАР.** Наявні в суспільстві ґендерні стереотипи ставлять жінку, яка вживає наркотики, у більш складну ситуацію, ніж чоловіка, який вживає наркотики, практично нехтуючи та ізолюючи її від соціуму. Жінка втрачає чоловіка, сім'ю, дітей, позбавляється роботи. Вона часто не може розраховувати на допомогу і підтримку родичів. Жінки, які споживають наркотики, більшою мірою, ніж чоловіки, засуджуються не тільки співробітниками правоохоронних органів, а й медичними працівниками, а також представниками соціальних служб. Все це збільшує вразливість жінок. Часто вони відчують тягар подвійної, потрійної стигматизації як з боку суспільства, так і з боку найближчого оточення (як жінка, яка вживає наркотики, як секс-працівниця, як ув'язнена, як людина, що живе з ВІЛ тощо).

Високий ступінь самостигматизації жінок-споживачів наркотиків (СІН) істотно обмежує їх доступ до лікування наркозалежності, до послуг зі зменшення шкоди, охорони сексуального і репродуктивного здоров'я. Соціальна стигма, фізичне та сексуальне насильство призводять до втрати самоповаги, змушують деяких жінок повірити в те, що вони заслуговують такого ставлення, що, в свою чергу, знижує ймовірність їх звернення зі скаргами до влади про скоєні стосовно них злочини. Жінки-СІН та секс-працівниці також сприймаються як небажані сексуальні партнери через високу вірогідність ризику інфікування ВІЛ. З цієї причини їх часто виганяють з публічних будинків, а також з вулиць, де вони працюють.

**Особливості взаємодії представників органів внутрішніх справ із секс-працівницями.** Необхідно пам'ятати, що наше суспільство ставиться до секс-працівниць з різним ступенем терпимості («прийнятно – терпимо – неприйнятно»), але ці жінки мають права, як і всі громадяни України, і ці права необхідно поважати. Співробітники ОВС, представники влади зобов'язані дотримуватися закону щодо своїх громадян, незалежно від їхнього способу життя, моральних цінностей та ін. За даними ВООЗ (2005), секс-працівники часто є легкою мішенню для переслідування і насильства з кількох причин. Вони вважаються аморальними і заслуговують покарання». Якщо співробітники правоохоронних органів, юристи, судді або працівники охорони здоров'я ставляться негативно до цих вразливих груп населення, вони можуть діяти протизаконно.

Варто пам'ятати, що репресивні методи роботи співробітників правоохоронних органів впливають на поширення ВІЛ-інфекції. В результаті секс-працівниці постійно змінюють місця надання послуг, стаючи недоступними для профілактичних заходів, уникають звернень за медичною допомогою, тому не отримують інформації, засобів захисту та доступу до лікування ІПСШ. Все це не тільки призводить до приниження їхньої людської гідності, а й до небезпеки для особистого і громадського здоров'я в силу практичної відсутності доступу до медичного обслуговування, соціального і правового захисту.

Секс-працівниць рідко затримують за надання сексуальних послуг, але вони піддаються утискам з інших приводів (наприклад, порушення громадського порядку, хуліганство, проживання без реєстрації). При цьому співробітниками ОВС часто не береться до уваги той факт, що секс-працівниці можуть перебувати на програмах замісної терапії, антиретровірусної терапії (АРТ). Їм можуть чинитися перешкоди у прийомі необхідних лікарських засобів, що може призвести до важких наслідків.

Секс-працівниці також повідомляють про вимагання грошей, про побиття з боку співробітників правоохоронних органів і клієнтів. Вони вказують, що готові використовувати презервативи при всіх видах сексуальної діяльності, але не завжди можуть контролювати поведінку клієнтів. Якщо вони піддаються насильству з боку клієнтів, то не можуть звернутися до правоохоронних органів за допомогою.

На жаль, в Україні трапляються випадки, коли права жінок порушуються представниками міліції за підозрою в занятті проституцією. Так, Кіровоградське відділення Ліги «Легалайф» проводило дослідження за підтримки Фондації Інституту відкритого суспільства (FOSI). Згідно з результатами основними порушниками прав жінок, які надають сексуальні послуги за винагороду, є працівники правоохоронних органів, на другому місці – клієнти, на третьому – інші органи влади. Також було зафіксовано факти згвалтування та доведення до самогубства жінок.

Іншою важливою проблемою залишається безкарність злочинців, коли міліція ігнорує звернення секс-працівниць стосовно згвалтування і крадіжки особистих речей. Часто правоохоронці перекладають відповідальність на саму жертву злочину, зауважуючи, що не потрібно займатися такою діяльністю. Щоб не складати протоколи про порушення,

у секс-працівниць вимагають гроші. Зафіксовано факти, коли жінки погоджуються на складання протоколів, щоб уникнути підкидання наркотиків. Часто міліціонери шантажують жінок тим, що повідомлять родичам, дітям, адміністрації шкіл про їхній статус.

Насамперед вирішення вищезазначених проблем полягає у дотриманні працівниками правоохоронних органів алгоритму затримання при адміністративному правопорушенні і чіткому виконанні посадових інструкцій.

Затримання за підозрою в занятті проституцією має здійснюватися тільки на місці скоєння правопорушення, якщо є достатні підстави вважати, що був факт правопорушення:

- при наявності свідків,
- при наявності клієнтів,
- при отриманні мічених грошей.

При затриманні співробітник правоохоронних органів має представитися, а саме – назвати своє звання, прізвище, ім'я й по батькові та зазначити, у якому відділенні міліції він працює.

Також у процесі супроводження затриманого за підозрою в скоєнні правопорушення (оскільки тільки адміністративна комісія може прийняти остаточне рішення щодо факту скоєного правопорушення) у відділення міліції, необхідно обов'язково зафіксувати в журналі відомості про доставлених/затриманих.

При затриманні/супроводженні/спілкуванні співробітник правоохоронних органів не має права застосовувати фізичну силу. Важливо пам'ятати про гідність кожної людини і ставитися до затриманого з повагою.

Супроводження правопорушника до чергової частини ОВС за вчинення адміністративного правопорушення (Ст. 259 КУпАП) з метою складання протоколу може бути тільки в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим. Супроводження порушника має відбуватися у нетривалій термін, затримання не може перевищувати 3-х годин, якщо відсутнє рішення суду.

Супроводженню й затриманню не підлягають особи, перелік яких наведений у п. 6.6. Інструкції, затверджені наказом МВС України №181-09 р.

**Важливо пам'ятати, що кожен працівник правоохоронних органів є представником влади, держави і насамперед має виконувати свій обов'язок із забезпечення законності і правопорядку, захисту прав й інтересів громадян, соціальних груп, суспільства і держави.**

Україна ратифікувала і реалізує основні міжнародні акти з прав людини при розробці національного законодавства. Ці документи є загальними і універсальними за своїм характером, тобто забезпечують права і свободи кожній особі незалежно від статі, віку, національності, віросповідання, виду діяльності, соціального статусу та ін. Основними міжнародними конвенціями, що діють у цій сфері, є:

- Загальна Декларація прав людини;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (включаючи Факультативний Протокол про громадянські і політичні права);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;
- Конвенція проти катувань та інших видів жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження і покарання.

Даними документами передбачається право на життя, на здоров'я, на свободу, недоторканість і безпеку; право не піддаватися нападу чи сексуальній експлуатації; право не піддаватися тортурам і жорстокому, нелюдському, принизливому покаранню або поводженню (включаючи лікування); право не піддаватися дискримінації за статевою ознакою; право на приватне життя та ін. Хоча жодна з перерахованих вище конвенцій конкретно не зорієнтована на секс-працівниць, теоретично ці документи захищають їх, оскільки є загальними щодо всіх людей. Таким чином, необхідно чітко розуміти, що якщо співробітники правоохоронних органів, юристи, судді піддають дискримінації секс-працівниць, вони діють протизаконно.

Держава повинна поважати право на здоров'я всіх своїх громадян без будь-якої дискримінації, тобто об'єктивно держава повинна утримуватися

від прямого або непрямого впливу на право на здоров'я. Державні закони зобов'язані поважати права секс-працівниць, як і будь-яких інших громадян, створюючи середовище, яке забезпечує їм реалізацію основних прав. Правоохоронні органи мають особливу відповідальність у реалізації чинних законів.

***Важливість об'єктивного використання понять з метою уникнення стигми і дискримінації: чому правильно вживати поняття «секс-працівниці», а не «проститутки»? Секс-робота не стосується тільки моральних проблем, не є наслідком лише патріархату. Секс-робота – це складне соціальне явище, породжене глобальною економічною нерівністю і гендерною дискримінацією. Отже, знищити такий вид діяльності без зміни наявної структури суспільства неможливо, а боротьба із соціальними явищами шляхом застосування кримінальних заходів означає не лише неусвідомленість складності подібного феномена, але і витіснення секс-діяльності з видимого і більш безпечного простору у приховане і менш комфортне для секс-працівниць кримінальне «підпілля».***

Для того, щоб вже сьогодні кардинально змінювати ситуацію, необхідно передусім подолати стигму і дискримінацію щодо жінок, які надають сексуальні послуги за винагороду та покращити їх доступ до психосоціальних і медичних послуг. У перспективі розвитку нашого суспільства із дотриманням принципів прав та свобод кожної людини буде доцільним розглянути питання можливості прирівняти секс-діяльність до інших видів праці, тобто надати секс-працівницям трудові права і доступ до освіти і медицини, а також можливості самоорганізовуватися і самостійно вирішувати власні проблеми.

Поняття «проституція» секс-працівники і громадські активісти вживають, опираючись на відповідні положення законів, що мають відношення до секс-діяльності. Поняття «проституція», «проститутка» є негативними ярликами, що викликають внутрішню та зовнішню стигму серед жінок, які надають сексуальні послуги за винагороду і, як наслідок, породжують дискримінацію цієї соціальної групи в суспільстві, тому їх використання є небажаним. Означені поняття насамперед нівелюють гідність людини, повагу до її прав і свобод, не тільки формують негативну громадську думку щодо певної групи людей, але й ізолюють їх, ускладнюючи доступ до ряду благ суспільства, необхідних для цієї групи послуг.

Саме використання поняття «проституція» або вживання інших нетолерантних висловлювань (таких, як: «повія», «хвойда», «курва», «нічний метелик», «шалава» тощо) не дозволяє змінити суспільну думку, а отже, і ставлення суспільства до секс-працівників як до рівноправних членів суспільства з боку держави. Ряд цих та інших образливих висловлювань не тільки стигматизує передусім жінок, але й ніби виправдовує неправомірні дії щодо них, включаючи усі види насильства.

Згідно з рекомендаціями Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДУ (ЮНЕЙДС) щодо вживання понять від 2011 р., які обговорювалися, зокрема, з секс-працівниками, необхідно використовувати наступні поняття: «комерційний секс», «сексуальні послуги», «секс-працівники», «працівники комерційного сексу», «особи, які надають сексуальні послуги за винагороду». Поняття «проституція» може вживатися тільки по відношенню до ювенальної проституції. Таким чином, хоча в адміністративному кодексі найбільш вживаним є поняття «проституція», в інших нормативно-правових актах України, зокрема, у Загальнодержавній цільовій соціальній програмі протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014 – 2018 рр., використовується поняття «особи, які надають сексуальні послуги за винагороду».

На основі рекомендацій і керівних принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), ЮНЕЙДС, Європейської конвенції з прав людини було розроблено **«Декларацію прав секс-працівників Європи»**<sup>7</sup>, яка виступає за дотримання базових прав кожної людини, повагу до людської гідності і протидію стигмі та дискримінації:

*«Секс-працівники не вимагають для себе особливих прав, але не сприймають загальноприйнятої думки, що продаж сексуальних послуг (надання сексуальних послуг за винагороду) є підставою для того, щоб секс-працівники були позбавлені базових фундаментальних прав, які відповідно до міжнародних норм мають усі люди від народження і до смерті».*

*«У Декларації визначено базові права людини, трудові права і права мігрантів, які повинні мати секс-працівники згідно з міжнародним правом, і вказано, що держави зобов'язані забезпечити дотримання*

.....  
<sup>7</sup> [http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/userfiles/files/join/dec\\_brusselsrus.pdf](http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/userfiles/files/join/dec_brusselsrus.pdf)



*таких прав і можливість користуватися своїми правами повною мірою для усіх своїх громадян без винятку і не залежно від соціальної групи, до якої вони належать».*

*«Відповідно до міжнародних норм про права людини держава повинна поважати, дотримуватися і захищати права всіх осіб, що знаходяться на її території; такі фундаментальні права включають право на приватне життя, на сімейне життя, на легальний виїзд з країни, на свободу від негуманного або принизливого поводження і упередженого ставлення, на свободу самовираження, інформації, свободу пересування і свободу об'єднань».*

**Доступ секс-працівниць до медичних та соціальних послуг.** На сьогодні в Україні працює низка неурядових організацій (НУО), завданнями яких є зниження епідемії ВІЛ/СНІДу та забезпечення дотримання прав людини. Саме ці організації викликають найбільшу довіру секс-працівників. Державні служби, такі, як ЦСССДМ, часто асоціюються зі службою опіки, відправленням дітей у притулок чи інтернат, з позбавленням батьківських прав. Тому секс-працівниці намагаються не користуватися послугами держслужб, а також не знають, що саме вони можуть їм запропонувати. Найбільші побоювання викликає характер взаємодії секс-працівниць з представниками правоохоронних органів, оскільки багатьом жінкам доводилося відчувати на собі їх жорстоке поводження, психологічне насильство, експлуатацію неповнолітніх, шантаж і здирництво.

Необхідно зазначити, що завданнями НУО є профілактика ВІЛ серед уразливих верств населення, до яких належать і секс-працівниці. Помилково вважати, що подібна допомога сприяє поширенню проституції як явища і зводиться до роздавання презервативів. Навпаки, клієнтки цих організацій отримують необхідну інформацію про безпечний спосіб життя, безпечний секс, необхідну діагностику та медичну допомогу, соціальну та правову підтримку. Часто в результаті подібної багатосторонньої підтримки жінки приймають рішення про вихід з секс-бізнесу, і в цьому випадку отримують відповідну допомогу.

Звернення секс-працівниць в неурядові благодійні організації сприяє зниженню ризику інфікування ВІЛ та ІПСШ. НУО, що займаються профілактикою ВІЛ, забезпечують доступ своїх клієнтів до наступних безкоштовних послуг:

- Отримання інформації з профілактики ВІЛ та ІПСШ і щодо репродуктивного здоров'я.
- Отримання безкоштовних презервативів і лубрикантів.
- Тестування на ВІЛ.
- Тестування на ІПСШ.
- Консультація психолога, соціального працівника.
- Направлення до шкірвендиспансеру.
- Спілкування за принципом «рівний – рівному».
- Отримання дезінфекантів.
- Отримання предметів гігієни та інших засобів (вологі серветки, прокладки, тести на вагітність тощо).

Секс-працівниці мають потребу і у профілактичних програмах, в рамках яких проводиться профілактика ВІЛ серед споживачів ін'єкційних наркотиків (СІН). Вони можуть отримати не тільки перераховані вище послуги, але й відвідувати інформаційні заняття щодо виходу з хімічної залежності, спілкуватися з рівними у терапевтичних групах, отримати направлення у реабілітаційні центри для хімічно залежних людей.

***Взаємодія співробітників ОВС із НУО, які надають послуги жінкам з числа уразливих груп населення.*** Згідно з Загальною декларацією прав людини «кожна людина має право на рівень життя, необхідний для підтримки здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів для існування через незалежні від неї обставини». Співробітники правоохоронних органів не повинні використовувати владу для насильства або вимагання грошей у секс-працівників. Вони мають забезпечувати недискримінаційний захист секс-працівників від насильства і домагань з боку клієнтів і злочинців. Тому необхідно проводити навчання для того, щоб сумлінні співробітники правоохоронних органів не вважали, що грубе ставлення до секс-працівників служить цілям громадського порядку або громадського здоров'я, а розуміли, що це навпаки негативно на них впливає.

Насамперед взаємодія співробітників органів внутрішніх справ і громадських організацій має базуватись на дотриманні національного і міжнародного законодавства та повинна відповідати нормам вищезазначених міжнародних договорів, конвенцій та керівних документів, ратифікованих Україною. Спільні дії ОВС та НУО повинні спрямовуватися на подолання стигми та дискримінації щодо найбільш вразливих верств населення і забезпечення безпеки та здоров'я усіх громадян.

Неурядові організації (НУО) або громадські організації, які працюють з представниками найбільш вразливих до ВІЛ груп населення, надають послуги з профілактики ВІЛ/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань у рамках національних програм і чинного законодавства України та відповідно до міжнародних стандартів та науково обґрунтованих методик і підходів. Зокрема, НУО надають інформаційну, правову, психологічну, гуманітарну допомогу, проводять навчання та переадресацію клієнтів до медичних установ. Опираючись на ґендерно чутливі підходи, НУО регулярно збирають та аналізують потреби жінок із числа своїх клієнтів, створюють безпечне середовище для отримання послуг, приділяють особливу увагу репродуктивному здоров'ю жінок, роботі з їхніми дітьми та родиною.

Зі свого боку неурядові організації можуть сприяти навчанню і поширенню інформації серед співробітників ОВС щодо питань особистого та громадського здоров'я, акцентуючи увагу на профілактиці і лікуванні таких соціально значущих захворювань, як: ВІЛ-інфекція, туберкульоз, гепатити, захворювання, що передаються статевим шляхом (ІПСШ). Також НУО можуть надавати необхідні медичні і психосоціальні послуги для затриманих представників із числа вразливих груп населення та консультації щодо взаємодії з ними на основі дотримання прав людини.

Співробітники органів внутрішніх справ можуть допомагати НУО інформувати та перенаправляти їхніх клієнтів, зокрема, потенційних секс-працівниць, до медичних та соціальних установ і таким чином підвищувати ефективність профілактичних заходів щодо представників груп підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ, забезпечити ширше охоплення лікуванням, доглядом і підтримкою людей, які живуть з ВІЛ, і їхнє оточення та покращити доступ населення до послуг з консультування,

тестування на ВІЛ-інфекцію і проведення її діагностики. Особлива увага до медичних, психологічних, юридичних і соціальних потреб затриманих жінок допоможе застосовувати ґендерно орієнтований підхід в роботі ОВС. Це сприятиме не тільки покращенню взаємодії міжсекторальної роботи, але й вплине на формування авторитетності правоохоронних органів, зокрема, міліції, серед загального населення, підвищить рівень довіри суспільства та сприятиме зміні суспільної думки стосовно представників вразливих груп, що впливатиме на подолання стигми і дискримінації.

У контексті взаємодії між ВІЛ-сервісними НУО та ОВС важливими є такі спільні заходи:

- Інформування про наявні послуги для жінок, зокрема, ВІЛ-позитивних, які вживають наркотики, секс-працівниць і їхніх партнерів, та їх переадресація до медичних закладів і громадських організацій з метою своєчасного забезпечення доступу до профілактики, лікування, догляду, підтримки та інформаційної допомоги для затриманих представників із числа вразливих груп населення.
- Оперативне реагування на випадки насильства щодо вразливих жінок і їхнього близького оточення, переадресація жертв насильства для отримання медичної і психосоціальної допомоги до відповідних медичних і соціальних установ, просвітницька інформаційна робота із загальним населенням щодо профілактики насильства.
- Спільна робота з близьким оточенням вразливих жінок, участь у інформаційно-просвітницьких кампаніях з профілактики ВІЛ, туберкульозу, гепатитів і наркоспоживання для населення, зокрема, молоді.

Отже, ґендерний підхід необхідно інтегрувати в усі національні програми у відповідь на епідемію ВІЛ/СНІДу для забезпечення ґендерної рівності та справедливості в національних заходах протидії ВІЛ-інфекції шляхом:

- створення рівних умов та можливостей для населення України в отриманні інформації щодо інфікування на ВІЛ та інших послуг, зокрема, щодо проблем сексуального та репродуктивного здоров'я,

профілактики поширення ВІЛ/СНІДу;

- створення рівних умов і можливостей для доступу жінок і чоловіків, уразливих щодо ВІЛ-інфікування, з урахуванням їх особливих потреб;
- розширення можливостей реалізації хлопчиками та дівчатками, жінками та чоловіками, які живуть з ВІЛ/СНІДом, права на отримання якісних інтегрованих послуг з профілактики, лікування, догляду та підтримки.

# Література:

1. ВБО «Мережа людей, які живуть з ВІЛ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://network.org.ua/assets/Uploads/GenderTraining-ModuleUKRFinal2.PDF>
2. Впровадження ґендерного підходу до національної відповіді на епідемію ІЛ/СНІД в Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://network.org.ua/media/news/page-3201>.
3. Ґендерно-чутливі послуги у сфері ВІЛ/СНІДу: аналітичний звіт за результатами дослідження. – К.: Інжиніринг, 2011. – 62 с.
4. Дотримання прав жінок, які належать до вразливих груп населення. Операційне дослідження. Міжнародний благодійний фонд «СНІД Фонд Схід-Захід» (AIDS Foundation East-West – AFEW-Україна), 2013.
5. Кобикова Ю. В. Психологічне насильство як чинник виникнення проституції / Ю. В. Кобикова // Матеріали круглого столу «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (11 листопада 2011 р.) – Харків: ХНУВС, 2011. – С. 271-276.
6. Мельник Т. М. Огляд Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки» з точки зору ґендерної політики / Т. М. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://network.org.ua/books/page-3495/>.
7. Національна тристороння соціально-економічна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntser.gov.ua/ua/presscentre/news/488.html>.
8. Правовые основы снижения уязвимости секс-работников: метод. пособ. – Бишкек, 2009. – 163 с.
9. Проект Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://dssz.gov.ua/index.php/uk/gromadske-obgovorennya/1450-2014-2018>.

10. Савчук О. М. Гендерний підхід у наданні послуг ЛЖВ: посіб. з питань використання гендерних підходів у наданні послуг людям, які живуть з ВІЛ/СНІД / О. М. Савчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://network.org.ua/assets/Uploads/NetworkGender-Manual2011FINALUKR2.pdf>.
11. Усиление противодействия ВИЧ / ИППП в сфере секс-работы в Украине и Российской Федерации. CONECTA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conectaproject.eu/wp-content/uploads/2012/08/Russian-Policy-Paper-RUS.pdf>.
12. ФНООН України: компонент гендерної рівності у програмі допомоги Україні: річний робочий план, 2006 р., Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.unfpa.org.ua/unfpa\\_in\\_ukraine.html](http://www.unfpa.org.ua/unfpa_in_ukraine.html).

## **Контрольні запитання до розділу 2:**

1. Розкрийте поняття «мотивація злочинної поведінки».
2. Надайте загальну характеристику гендерним моделям поведінки жінок-злочинниць.
3. Як співвідносяться поняття «агресія» та «насильство»?
4. Охарактеризуйте види та ознаки насильницьких дій, що можуть вчинятися у сім'ї стосовно жінок.
5. Наведіть види та ознаки насильницьких діянь, що можуть вчинятися в сім'ї стосовно дітей.
6. Зазначте соціальні фактори, які необхідно враховувати при розробці запобіжних заходів для попередження насильства у сім'ї.
7. Охарактеризуйте жінок, які належать до уразливих груп населення.
8. Наведіть приклади стигматизації та дискримінації у ставленні до жінок, які належать до вразливих груп населення.
9. Опишіть роль правоохоронних органів у реалізації гендерної політики в Україні.

## Завдання 1

Ознайомтеся з визначенням поняття «наси́льство в сім'ї».

У Ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. подано визначення поняття «*наси́льство в сім'ї*». Це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. При цьому необхідно мати на увазі, що у сучасній медицині під здоров'ям розуміється не просто відсутність захворювання, але й повне фізичне та психологічне благополуччя.

Окрім цього, Ст.1 також дає визначення наступних понять:

- *фізичне насильство в сім'ї*, тобто умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

- *сексуальне насильство в сім'ї*, тобто протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

- *психологічне насильство в сім'ї*, тобто насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

- *економічне насильство в сім'ї*, тобто умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

З якими із наведених вище формами насильства Ви не зустрічалися? Як Ви вважаєте, чому?



## Завдання 2

Проаналізуйте зміст розділу II Конституції України та визначте:

- які конституційні права громадян порушуються насильством у сім'ї?
- які конституційні права неповнолітніх порушуються насильством у сім'ї?

## Питання для обговорення

1. Наведіть приклади усіх форм насильства стосовно громадян, з якими Ви зустрічалися у практичній діяльності.

2. Які з перерахованих нижче дій належать до насильства в сім'ї? Визначте, до яких видів насильства вони належать:

- а) примушування до заняття сексом;
- б) погроза вбивства;
- в) залякування діями, жестами, поглядом;
- г) крик;
- д) перешкоджання контактам з друзями або іншими членами родини;
- е) побиття;
- є) зневага, образи;
- ж) демонстрація перед дитиною статевих органів;
- з) виявлення жорстокості щодо іншого члена сім'ї на очах дитини;
- и) заборона ходити до школи, на навчання;
- і) задушення;
- ї) відбирання отриманих від інших подарунків;
- й) замикання під замком;
- к) позбавлення їжі чи пиття;

- л) примушування робити речі, які дитина соромиться;
- м) демонстрація порнографічних зображень;
- н) відмова у придбанні вкрай необхідних дитині речей;
- о) розбивання або ламання особистих речей неповнолітнього;
- п) позбавлення сну;
- р) стискування за горло або трясіння;
- с) зв'язування дитини;
- т) погроза вбити (покалічити) хатню тварину дитини;
- у) силове занурення голови дитини під воду і утримання її там;
- ф) відмова у медичній допомозі;
- х) завдання опіків (цигарками, відкритим полум'ям, праскою тощо);
- ц) примушування до жебрацтва;
- ч) погроза фізичним чи статевим насильством;
- ш) ігнорування (відмова розмовляти);
- щ) кепкування, ображення, приниження перед іншими;
- ю) позбавлення житла, вигнання з дому;
- я) запевнення дитини в тому, що вона потворна, дурна;
- ь) використання праці дитини для отримання прибутку.

## РОЗДІЛ 3.

# ГЕНДЕР ТА СІМ'Я

**Ключові слова:**

*сім'я, шлюб, шлюбно-сімейні настанови, репродуктивні настанови, ієрархія сімейних цінностей, чоловік, жінка, батьківство, «чайлдфрі».*

# 3.1. Шлюбно- рольові уявлення юнаків та дівчат

Одне з практичних завдань психології сім'ї – підготовка молоді до створення сім'ї. Найважливіший аспект розв'язання цього завдання – аналіз уявлень молодого покоління про родину, сімейне благополуччя. Це можна пояснити цілим рядом причин. Питання про зміцнення шлюбу і поліпшення шлюбної структури населення набуває важливого державного значення. У багатьох сучасних дослідженнях проблем шлюбу і сім'ї наводяться відомості, які підтверджують наявність кризи даного соціального інституту у світі. Так, третина всіх шлюбів виявляється нежиттєздатними, збільшується кількість проблемних сімей. Згідно з думкою багатьох дослідників, при вивченні проблем сім'ї необхідно враховувати систему уявлень про неї, які могли б допомогти в розумінні її характеристик. Серед них можна виокремити такі: форма відносин між подружжям, наявність або відсутність дітей, характер дитячо-батьківських стосунків, сімейні ролі тощо.

Сучасний світ вимагає зміни традиційних внутрішньосімейних ролей, нових моделей поведінки. Це пов'язано з тим, що в суспільстві яскраво виявляється конфлікт між статевими та соціальними ролями жінки і між реальними внутрішньосімейними ролями чоловіка, традиційними ґендерними стереотипами і соціальними очікуваннями щодо цих ролей.

Незважаючи на актуальність завдання підготовки молоді до шлюбу, варто констатувати незначну кількість праць з означеної проблеми. Значний обсяг теорій, концепцій, ідей, сформованих радянською педагогікою, соціологією і психологією, у зв'язку зі зміною ідеологічних засад виявилися застарілими. Зміни соціального інституту сім'ї, автономізація шлюбної, сексуальної і репродуктивної поведінки, зниження педагогічного потенціалу і значущості сімейних цінностей, зростання кількості розлучень і неповних сімей, ускладнення міжособистісних

відносин у сім'ї – все це зумовлює необхідність аналізу зовнішніх і внутрішніх механізмів формування шлюбно-сімейних відносин.

Одним із таких механізмів є шлюбно-сімейна настанова. Шлюбно-сімейні настанови включаються, як правило, у загальне коло питань психологічної готовності до шлюбу, де розглядаються лише окремі сторони проблеми [1, с. 9]. Так, Л. Б. Шнейдер вважає, що серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності до сімейного життя як одне з найважливіших можна визначити правильне розуміння молоддю ролі сім'ї і шлюбу, що пов'язано з особливостями формування в них настанов, орієнтованість на укладання шлюбу [17].

Готовність до шлюбу – це система соціально-психологічних настанов особистості, що визначає емоційно-психологічне ставлення до способу життя, цінностей шлюбу [10]. Психологічну готовність до шлюбу в цілому дослідники визначають як особливий стан особистості, необхідність розвитку в собі певних якостей сім'янина. Внутрішнім механізмом готовності до шлюбу є шлюбно-сімейної настанови. Дотепер немає загальноприйнятого уявлення про структуру шлюбно-сімейних настанов. Однак можна визначити найважливіші з них:

- ✓ настанови на шлюб,
- ✓ настанови на дітонародження,
- ✓ статево-рольова настанова,
- ✓ настанова на сімейні цінності [7, с. 9, 17].

Зміст поняття «шлюбно-сімейна настанова» конкретизувала Т. Ю. Сорокіна. Вона розглядає шлюбно-сімейну настанову як різновид соціальної настанови, як позицію особистості відносно шлюбу і сім'ї, сформовану на основі досвіду, яка визначає стан готовності до шлюбу і поведінку людини у шлюбно-сімейній сфері [14]. Оскільки соціальна настанова складається з трьох провідних компонентів (знання, емоції і дії), то і в структурному відношенні шлюбно-сімейної настанови Т. Ю. Сорокіна визначає аналогічні компоненти. Емотивний компонент полягає у сприйнятті себе як майбутнього об'єкта шлюбно-сімейних відносин, відбиває позицію молоді людини відносно сімейного способу життя в цілому. Когнітивний – передбачає наявність певних знань,

необхідних для шлюбно-сімейної взаємодії. Діяльнісний – визначає психологічну готовність до шлюбу.

Емпіричне дослідження ґендерних особливостей шлюбно-сімейних настанов, виконане Т. Ю. Сорокіною, засвідчило, що в юнаків значно розвинуті традиційні патріархальні і репродуктивні настанови – на верховенство чоловіка і багатодітність. Настанови на наявність дітей і сім'ю дівчат і юнаків не відрізняються, однак настанова на вірність вище у дівчат. Юнаки менш лояльно ставляться до розірвання шлюбу і більшою мірою зорієнтовані на обов'язок, ніж на задоволення, мають більш традиційне уявлення про роль жінки в сім'ї, на значущу роль дітей у сімейному житті. Дівчата більш зорієнтовані на задоволення, ніж на обов'язок. Зіставлення орієнтацій молоді на певні функції сім'ї показало, що юнаки більше, ніж дівчата, орієнтуються на функції забезпечення емоційного клімату та дозвілля в сім'ї. Для дівчат важливими є комунікативна функція і функція психологічного комфорту. Важливе значення для дівчат має підтримка і традиційна опора на «чоловіче плече». Ієрархія шлюбно-сімейних настанов у дівчат відрізняється від чоловічої. Дівчата орієнтуються на деяку автономність у шлюбі та особистий комфорт, споживацькі відносини, егоцентризм. Виходячи з цього, автор припускає, що дівчата менш підготовлені до шлюбно-сімейних відносин, ніж юнаки.

Адекватне ставлення до протилежної статі є важливим компонентом шлюбно-сімейної настанови [1, с. 15]. Молоді люди повинні враховувати особливості поведінки свого партнера, оскільки поведінка чоловіка і жінки мають відмінні риси, стандарти, які сформувалися у процесі культурно-історичного розвитку і передаються через виховання. На сьогодні відбуваються трансформації в культурі взаємостосунків між статями: спостерігаються зміни в ґендерних соціокультурних стереотипах маскулінності та фемінності, що виявляється у послабленні поляризації чоловічих і жіночих ролей, також спостерігається тенденція зміни норм сексуальної поведінки і відповідних їм моральних настанов [4, с. 6, 7, 13]. У зв'язку з цим значний інтерес викликають дослідження уявлень молоді про сімейні ролі.

Ряд праць підтверджує, що у студентському середовищі ґендерна асиметрія виявляється більшою мірою у сфері сімейних стосунків [11]. Хлопці віддають перевагу традиційним моделям поведінки чоловіка

і жінки, демонструючи більшу консервативність, ніж дівчата [2, с. 3]. Жінка, на думку більшості студентів, повинна бути господинею, доброю, поступливою, ніжною, жіночною, «вміти хитрувати», терплячою, вірною, дбайливою. Чоловік повинен володіти розумом, мужністю, відповідальністю, заповзятливістю, впевненістю в собі, цілеспрямованістю, працьовитістю і бути матеріально забезпеченим. Якості, необхідні рівною мірою як чоловіку, так і жінці, для сімейного життя, – любов, взаємоповага, взаєморозуміння, довіра, чесність, здатність до компромісу.

А. І. Чубова дослідила специфіку впливу типу батьківської сім'ї (повна або неповна сім'я) на формування способу сімейного життя. Було встановлено, що дівчата з повних сімей і юнаки обох груп у своїх уявленнях про функції дружини і чоловіка схильні об'єднувати риси традиційної та егалітарної сім'ї. При цьому з традиційної моделі вони запозичили відповідальність чоловіка за матеріальне забезпечення сім'ї і його домінування у прийнятті основних рішень, з егалітарної – дружини беруть більш-менш активну участь у прийнятті рішень, однакова участь подружжя у вихованні дітей і виконанні деяких побутових обов'язків. Дівчата з неповних сімей віддали перевагу псевдоегалітарній моделі сім'ї, яка характеризується рівним ступенем завантаженості побутовою роботою і односторонньою відповідальністю чоловіка за економічну забезпеченість сім'ї. Юнаки з повних сімей висловили аналогічну точку зору з даного питання, а юнаки з неповних сімей меншою мірою готові розподіляти владу порівну [16].

Шлюбно-сімейні настанови є основою «шлюбного договору». Це поняття визначається психодинамічним підходом, де традиційно приділяється значна увага неусвідомлюваним або погано усвідомлюваним елементам поведінки. П. Мартін і К. Сейджер розглядають «подружній контракт (угоду)» як неоформлений індивідуальний договір, що містить надії і обіцянки, які висловлює кожний з партнерів, що вступає у шлюб. Це уявлення індивіда про те, як повинен поводитися в сім'ї він сам й інший член подружньої пари [18]. Означене поняття може стосуватися всіх аспектів сімейного життя, включаючи позасімейні контакти, кар'єру, фізичне здоров'я, гроші і т.д. Ця угода має взаємний характер, оскільки містить те, що кожен припускає дати і хоче одержати. Важливо підкреслити, що подружня угода переважно не є договором у прямому значенні слова – подружжя може ніколи не промовляти це вголос одне

одному, що зумовило появу поняття прихованого, «таємного» шлюбного контракту [18].

Сімейний психотерапевт Кліффорд Сегер, автор теорії шлюбних контрактів, зауважує, що ми всі одружуємося (або погоджуємося жити разом, уникнувши законного оформлення шлюбних уз), вважаючи, що наш партнер приймає певні основоположні очікування від нас і уявлення. Ці припущення, звичайно, ніде не прописані; лише деякі з них були обговорені у процесі залицяння і прийняття рішення стати парою. Проте окремі уявлення й очікування відносно спільного життя залишаються до певного часу лише в їх головах. Інакше кажучи, значна частина «умов» шлюбного контракту не була обговорена партнерами або навіть зовсім не усвідомлюється ними [цит. за 18]. Пункти, які включені у зміст «таємного» шлюбного контракту, стосуються майже кожного аспекту майбутнього спільного життя. Це очікування щодо стосунків з друзями; уявлення про досягнення у житті, які кожний хотів би мати; хто домінуватиме у прийнятті основних рішень; яким буде сексуальне життя; як ви проведете вільний час; наскільки часто і відкрито ви будете ділитися переживаннями одне з одним; як ви виховуватимете ваших дітей – це лише деякі з найбільш важливих сфер, щодо яких кожен партнер має власні уявлення.

К. В. Ягнюк стверджує, що перед кожною подружньою парою постає завдання співвідношення власних уявлень про сім'ю, обговорення спільних очікувань і прийняття того, що ваш чоловік або дружина відрізняється від вас і ваших уявлень, причому відрізняється досить істотно. Рано чи пізно кожній парі належить переглянути багато пунктів своїх «таємних» шлюбних контрактів і створити єдиний, максимально усвідомлений і проговорений шлюбний контракт.

Студентський вік – це період найактивнішого формування шлюбно-сімейних настанов. Ключовими чинниками, що впливають на формування шлюбно-сімейних настанов, є матримоніальний менталітет, батьківська сім'я [5], освітнє середовище і засоби масової інформації [14]. Матримоніальний менталітет є невіддільним від культури прабабків, релігії, фольклору, ідеології, що передається з покоління в покоління. Проте в даний час відбувається зміна традиційних матримоніальних уявлень.



Кожна конкретна особистість інтеріоризує зовнішню модель сім'ї, її варіанти, пропускаючи зовнішній досвід крізь призму своєї спрямованості та особливостей. Однією з таких особливостей може стати ґендер. Таким чином, аналіз уявлень юнаків і дівчат про сім'ю і рольову поведінку в ній – актуальне завдання психології. Окрім цього, дослідження тенденцій розвитку шлюбу і сім'ї створюють підстави для більш глибокого розуміння багатьох актуальних проблем сучасності і є основою для передбачення розвитку демографічного процесу. Шлюбно-сімейні відносини відбивають як позитивні, так і негативні аспекти стану суспільства. Соціальні умови посилюють або пом'якшують історичний спадок сім'ї як соціального інституту.

Зауважимо, що має місце відмінність шлюбно-рольових уявлень юнаків і дівчат, насамперед у площині сімейних цінностей.

*Таблиця 7*

### **Показники сімейних цінностей у групах юнаків і дівчат ( $M \pm m$ )**

<b>Шкала</b>	<b>Юнаки</b>	<b>Дівчата</b>	<b>t</b>	<b>p</b>
Інтимно-сексуальна активність	4,52±0,3	4,70±0,4	0,36	–
Особистісна ідентифікація з шлюбним партнером	6,42±0,4	6,75±0,5	0,52	–
Господарсько-побутова активність	5,64±0,3	6,75±0,2	3,08	p<0,01
Батьківсько-виховна активність	6,95±0,2	7,12±0,2	0,60	–
Соціальна активність	6,14±0,2	7,62±0,3	4,10	p<0,001
Емоційно-психотерапевтична активність	6,97±0,2	8,03±0,2	3,75	p<0,01
Зовнішня привабливість	5,85±0,4	7,68±0,3	3,66	p<0,01

В юнаків найзначущішими виявилися моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на шлюб як середовище, яке забезпечує психологічну розрядку і стабілізацію, а також батьківські функції і спільність інтересів, потреб, ціннісних орієнтації, способів і час спілкування. Щонайменш значущими для них є сексуальні відносини в шлюбі й побутова організація сім'ї.

У дівчат серед сімейних цінностей найзначущими є моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на сучасні зразки у зовнішньому вигляді, а також зовнішня соціальна активність (професійна, суспільна). Менш значущими для дівчат є сексуальні відносини у шлюбі, спільність інтересів, потреб, ціннісних орієнтації, способів проведення часу і побутова організація сім'ї. Вони більше за юнаків цінують побутову організацію сім'ї, зовнішню соціальну активність, емоційно-психотерапевтичні функції шлюбу і його відповідність стандартам сучасного образу.

Таким чином, ієрархії сімейних цінностей подібні: і для дівчат, і для юнаків найзначущішими виявилися моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці та стабілізації, а найменш значущими – сексуальні відносини у шлюбі. Батьківські функції і спільність інтересів, потреб, ціннісних орієнтації, способів проведення часу займають в ієрархії цінностей юнаків більш високі позиції, а орієнтація на сучасні зразки у зовнішньому вигляді нижчі позиції, ніж у дівчат.

Доречним буде зіставлення рольових домагань, тобто установок юнаків і дівчат на власну активну участь у реалізації різних сімейних функцій.

Дані таблиці засвідчують, що високий бал (більше 7) в групі юнаків був отриманий лише за шкалою «соціальна активність», а в групі дівчат – за всіма показниками, крім «батьківсько-виховна активність». Найнижчі показники були отримані у юнаків за шкалою «господарсько-побутова активність», а у дівчат – «батьківсько-виховна активність». Дані таблиці свідчать про те, що установки юнаків і дівчат на виконання обов'язків щодо виховання дітей дуже близькі.

### Особливості рольових домагань у групах юнаків і дівчат ( $M \pm m$ )

Шкала	Юнаки	Дівчата	t	p
Господарсько-побутова активність	5,19±0,4	7,15±0,3	3,92	p<0,01
Батьківсько-виховна активність	6,67±0,3	6,70±0,4	0,06	–
Соціальна активність	7,48±0,3	8,15±0,2	1,85	p<0,1
Емоційно-психотерапевтична активність	6,14±0,3	7,85±0,3	4,03	p<0,001
Зовнішня привабливість	5,33±0,5	7,30±0,3	3,38	p<0,01

Зіставлення установок чоловіків і жінок на власну активну участь щодо реалізації різних сімейних функцій виявило статистично значущі відмінності. Відповіді щодо «господарсько-побутової активності», «соціальної активності», «емоційно-психотерапевтичної активності», «зовнішньої привабливості» підтвердили, що показники юнаків нижчі, ніж у дівчат.

Отже, хлопці і дівчата значно відрізняються за шлюбними рольовими установками. У юнаків менш виражена установка на активну участь у веденні домашнього господарства, у реалізації власних професійних потреб, у наданні емоційної підтримки іншій людині, а також у прагненні бути привабливим, модно і красиво одягатися. Вказані відмінності відповідають традиційним уявленням про ґендерні відмінності рольової поведінки в сім'ї.

У зв'язку з цим необхідно зіставити рольові очікування чоловіків і жінок щодо поведінки партнера у шлюбі. Середні показники рольових очікувань з різних сфер життєдіяльності сім'ї наведено у таблиці.

Дослідження дозволило з'ясувати, що і юнаки, і дівчата понад усе чекають від партнера дій щодо створення «психотерапевтичної атмосфери», моральної і емоційної підтримки. Достатньо високі (перевищують 7 балів) очікування випробовуваних обох груп щодо активної батьківської позиції партнера. У групі дівчат високий рівень очікувань спостерігається стосовно соціальної (професійної, суспільної) активності і зовнішньої привабливості партнера.

Таблиця 9

### Особливості рольових очікувань у групах юнаків і дівчат ( $M \pm m$ )

Шкала	Юнаки	Дівчата	t	p
Господарсько-побутова активність	6,00±0,4	6,35±0,4	0,62	–
Батьківсько-виховна активність	7,23±0,3	7,50±0,3	0,64	–
Соціальна активність	4,81±0,4	7,10±0,5	3,88	p<0,01
Емоційно-психотерапевтична активність	7,81±0,2	8,20±0,2	1,38	–
Зовнішня привабливість	6,38±0,5	8,05±0,4	2,61	p<0,05

Юнаки менше всього чекають від дружини соціальної активності, а дівчата від чоловіків – господарсько-побутової активності. Проте рівень цих очікувань відповідає середнім показникам, тобто ці сфери для них достатньо значущі. Зіставлення рольових очікувань дівчат і юнаків щодо поведінки партнера у шлюбі за допомогою критерію Стьюдента засвідчило близькість рольових очікувань випробовуваних обох груп щодо господарсько-побутової, батьківсько-виховної і емоційно-психотерапевтичної активності партнерів.

Водночас виявлено статистично значущі відмінності рольових очікувань. Відповіді щодо «соціальної активності» та «зовнішньої привабливості» засвідчили, що показники юнаків значно нижчі, ніж у дівчат. Таким чином, дівчата очікують від свого партнера значної активності у професійній і суспільній діяльності, і більшою мірою, ніж юнаки, бажають мати привабливого зовні партнера.

Для аналізу рольової адекватності юнаків і дівчат варто здійснити зіставлення рольових домагань і рольових очікувань (таблиці 10, 11). Рольова адекватність шлюбу – різниця балів, що характеризують рольові домагання чоловіка і дружини. Чим менше різниця, тим вища рольова адекватність.

*Таблиця 10*

### **Рольові очікування юнаків і рольові домагання дівчат (M±m)**

<b>Шкала</b>	<b>Рольові очікування юнаків</b>	<b>Рольові домагання дівчат</b>	<b>t</b>	<b>p</b>
Господарсько-побутова активність	6,00±0,4	7,15±0,3	2,30	p<0,05
Батьківсько-виховна активність	7,23±0,3	6,70±0,4	1,06	–
Соціальна активність	4,81±0,4	8,15±0,2	7,48	p<0,001
Емоційно-психотерапевтична активність	7,81±0,2	7,85±0,3	0,11	–
Зовнішня привабливість	6,38±0,5	7,30±0,3	1,58	–

## Рольові очікування дівчат і рольові домагання юнаків ( $M \pm m$ )

Шкала	Рольові очікування юнаків	Рольові домагання дівчат	t	p
Господарсько-побутова активність	6,35±0,4	5,19±0,4	2,05	p<0,05
Батьківсько-виховна активність	7,50±0,3	6,67±0,3	1,95	–
Соціальна активність	7,10±0,5	7,48±0,3	0,65	–
Емоційно-психотерапевтична активність	8,20±0,2	6,14±0,3	5,71	p<0,001
Зовнішня привабливість	8,05±0,4	5,33±0,5	4,25	p<0,001

Дані таблиць інформують, що юнаки і дівчата найбільш адекватні (очікування дівчат істотно не відрізняються від домагань юнаків) в установках на моральну і емоційну підтримку партнера і в бажанні мати привабливого партнера, а найменш адекватні в установках на господарсько-побутову і соціальну зовнішню активність чоловіка. Юнаки чекають більш низької активності дружини у побутовій, професійній, суспільній сферах.

Дані таблиці свідчать про те, що дівчата, навпаки, найбільш адекватні в установках щодо соціальної зовнішньої активності партнера і щонайменше – в установках на господарсько-побутову активність партнера, моральну і емоційну підтримку і в бажанні мати привабливого партнера. Дівчата чекають значно більшої активності юнаків у розв'язанні побутових питань, прагнуть мати зовні привабливого чоловіка, в очікуванні моральної і емоційної підтримки, створенні «психотерапевтичної атмосфери», ніж орієнтовані на це юнаки. Варто зазначити, що у всіх сферах, за винятком

господарсько-побутової, показники очікувань дівчат перевищують 7 балів. Це відбиває очікування саме високого рівня активності. Але всі показники юнаків належать до категорії середніх. Це може викликати істотні труднощі – дівчата чекатимуть більшого від партнерів, ніж ті готові дати. Цікаво, що показники домагань дівчат у всіх сферах, окрім батьківсько-виховної, належать до категорії високих. Юнаки ж чекають високої активності дружин у батьківсько-виховній сфері і в моральній підтримці. Тобто дівчата готові до більшої активності в різних сферах сімейного життя, ніж того чекають від них юнаки.

Отже, ієрархії сімейних цінностей у юнаків і дівчат подібні. Незалежно від статі в юнацькому віці найзначущішими виявилися моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці та стабілізації, а найменш значущими – сексуальні відносини у шлюбі. Але батьківські функції і спільність інтересів, потреб, ціннісних орієнтації, способів і часу спільного передування, відпочинку займають в ієрархії цінностей юнаків більш високі позиції, а орієнтація на сучасні зразки зовнішнього вигляду більш низьку позицію, ніж у дівчат.

Дівчата значно вище за юнаків оцінюють значення побутової організації сім'ї, зовнішньої соціальної активності, емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу, значущість зовнішнього вигляду, його відповідності стандартам сучасного образу.

Зіставлення рольових очікувань і домагань в юнацькому віці показало, що і для юнаків, і для дівчат характерний високий рівень очікувань від партнера дій щодо створення «психотерапевтичної атмосфери», моральної і емоційної підтримки, а також активної батьківської позиції. У дівчат, крім того, високий рівень очікувань передбачає соціальну (професійну, суспільну) активність і зовнішню привабливість партнера. Найменш значущі для юнаків соціальна активність дружини, а для дівчат – господарсько-побутова активність чоловіків.

З метою вивчення уявлень юнаків і дівчат про рольову поведінку чоловіка і дружини було проведено опитування відносно обов'язків, які вони включили б у свій шлюбний контракт, та стосовно зустрічних зобов'язань, які вони готові виконувати як майбутній чоловік/дружина.

Усього в результаті опитування було виявлено 46 найменувань

обов'язків. З них юнаки включили б у контракт 34 обов'язки (74 %), а дівчата – 22 (48 %) ( $\phi=2,66 - p<0,01$ ). Отже, шлюбні контракти юнаків відрізнялися більшою різноманітністю зобов'язань, ніж контракти дівчат. І юнаки, і дівчата включили по 25 найменувань обов'язків (54 %) у контракт уявного шлюбу.

У наступних таблицях наведено результати аналізу частоти окремих обов'язків, що зустрічаються у шлюбних контрактах. У таблиці враховувалися тільки ті обов'язки, які зустрічалися частіше, ніж у 2 контрактах. Найчастіше (85,7 %) хлопці включали у власний шлюбний контракт обов'язок «матеріально забезпечувати сім'ю», причому багато хто додавав слово «повністю». Далі за частотою (71,4 %) вказували обов'язок «ведення домашнього господарства» з уточненням «допомагати», «виконання чоловічих справ», «коли дружина не зможе цим займатися». На третьому місці – зобов'язання «бути вірним» (57,1 %). У групі дівчат найбільш часто у власних зобов'язаннях вказувалися «виховання дітей» (70 %), «ведення домашнього господарства» (65 %). На третьому місці (як і в юнаків) – зобов'язання «бути вірною» (60 %). Необхідно зазначити, що ці зобов'язання є домінуючими і серед передбачуваних юнаками зобов'язань дружини.

Таким чином, і юнаки, і дівчата вважають за найважливіше закріпити за допомогою контракту як власне зобов'язання ведення домашнього господарства, обов'язок виховання дітей, а також вірність чоловіку/дружині. Уявлення дівчат і юнаків про шлюбні зобов'язання чоловіка/дружини відповідають тим зобов'язанням, які вони припускають взяти на себе.

Порівнюємо частоту окремих обов'язків у шлюбних контрактах юнаків і дівчат: юнаки частіше, ніж дівчата, вказували обов'язок «матеріально забезпечувати сім'ю» (85,7 % проти 20 %) і «разом проводити вільний час» (28,6 % проти 0 %), але рідше – обов'язок «готувати їжу» (4,8 % проти 40 %) і «створювати затишок» (0 % проти 20 %). Такі дані зумовлені, на нашу думку, наявними традиційними уявленнями про розподіл ролей у сім'ї.

Традиційні уявлення про ґендерні відмінності рольової поведінки в сім'ї пояснюють виявлені відмінності власних зобов'язань і зобов'язань дружини – юнаки частіше вказували як обов'язки дружини, а не як власні, обов'язки «готувати їжу», «підтримувати чистоту», «створювати затишок»,



собі ж частіше приписували обов'язок «матеріально забезпечувати сім'ю». Дівчата ж частіше відносили до своїх обов'язків «готувати їжу», «підтримувати чистоту», а чоловіки, на їхню думку, мають виконувати такі обов'язки, як: «матеріально забезпечувати сім'ю», «разом проводити вільний час», «приділяти увагу, залицятися».

Таблиця 12

\* -  $p < 0,05$  \*\* -  $p < 0,01$  \*\*\* -  $p < 0,001$ 

## Частота окремих обов'язків, що зустрічаються в шлюбних контрактах (у %)

	Юнаки		Дівчата		φ		
	Власні обов'язання зання	Зобов'язання чоловіка	Власні обов'язання зання	Зобов'язання чоловіка			
Обов'язки	1	2	3	4	1-3	1-2	3-4
Бути вірною/вірним	57,1	52,4	60	45	0,19	0,30	0,95
Бути другом	4,8	0	15	5	1,13	1,42	1,08
Вести домашнє господарство	71,4	71,4	65	70	0,44	-	0,33
Разом проводити вільний час	28,6	14,3	0	15	3,61***	1,14	2,91**
Виховувати дітей	52,4	71,4	70	60	1,16	1,21	0,72
Готувати їжу	4,8	47,6	40	10	2,96***	3,00***	2,29**
Піклуватися про зовнішній вигляд	0	14,3	5	0	1,44	2,51**	1,42
Піклуватися про дружину	9,5	14,3	20	15	0,96	0,48	0,41
Матеріально забезпечувати сім'ю	85,7	23,8	20	85	4,60***	4,28***	4,48***
Виконувати подружній обов'язок	14,3	19,1	25	30	0,87	0,41	0,42
Любити чоловіка/дружину	28,6	33,3	50	30	1,41	0,46	1,30
Підтримувати чоловіка, допомагати	28,6	14,3	35	15	0,45	1,14	1,48
Підтримувати чистоту	4,8	19,1	20	0	1,48	2,92***	3,12***
Створювати затишок	0	28,6	20	5	2,96***	3,61***	1,48
Прислухатися до думки чоловіка	28,6	14,3	10	0	1,12	1,14	2,03*
Поважати батьків чоловіка	14,3	14,3	5	5	1,04	-	-
Поважати чоловіка	19,1	19,1	20	15	0,07	-	0,41
Приділяти увагу, залицятися	14,3	4,8	5	25	1,04	1,08	1,88*

Таблиця 13

\* -  $p < 0,05$  \*\* -  $p < 0,01$ 

## Частота найзначущих обов'язків, що зустрічаються у шлюбних контрактах (у %)

Обов'язки	Юнаки		Дівчата		φ	
	Власні зобов'язання	Зобов'язання чоловіка	Власні зобов'язання	Зобов'язання чоловіка		
1	2	3	4	1-3	1-2	3-4
Бути вірною/вірним	23,8	19,1	35	0,79	0,18	-
Вести домашнє господарство	14,3	33,3	35	1,58	1,47	2,57**
Виховувати дітей	0	4,8	10	2,06*	1,42	-
Готувати їжу	4,8	4,8	0	1,42	-	-
Піклуватися про дружину	0	4,8	5	1,44	1,42	-
Матеріально забезпечувати сім'ю	0	0	5	1,44	-	2,57**
Виконувати подружній обов'язок	33,3	4,8	0	3,91***	2,55**	-
Любити чоловіка/дружину	9,6	9,6	5	-	-	-
Підтримувати чоловіка, допомагати	4,8	0	0	1,42	1,42	1,42
Створювати затишок	0	4,8	0	-	1,42	-
Прислухатися до думки чоловіка	0	9,8	0	-	2,06*	-
Поважати чоловіка	4,8	4,8	5	0,04	-	1,42
Приділяти увагу, залицятися	4,8	0	0	1,42	1,42	-

Особливим є питання, які обов'язки зазначали молоді люди в шлюбному контракті як найбільш вагомі. Цікаво, що жоден юнак не вважав матеріальне забезпечення сім'ї домінуючим. На першому місці юнаки найчастіше (у 33,3 %) зазначали «виконувати подружній обов'язок» (задоволення сексуальних потреб), далі – обов'язок «бути вірним» (у 23,8 %). У дівчат домінували обов'язки «бути вірною» і «вести домашнє господарство». «Виконувати подружній обов'язок» жодна дівчина не вказала першим у шлюбному контракті.

Зазначимо, що враховувалися тільки ті обов'язки, які зустрічалися частіше, ніж в 2 контрактах. Перерахуємо ті зобов'язання, які зустрічалися в 1-2 контрактах. Це «берегти сімейне вогнище», «вести сімейний бюджет», «любити дітей», «довіряти», «прощати», «не брехати», «ні в чому не дорікати», «приховувати поганий настрій», «не піднімати руку», «забезпечити гідним житлом», «дарувати щастя», «виконувати примхи», «бути опорою», «не пити», «не кривдити», «дарувати подарунки», «бути захистом». Вказані зобов'язання зустрічалися в основному в контрактах, складених юнаками, що й зумовило більшу різноманітність їх зобов'язань. Це ми пов'язуємо з більш серйозним їх ставленням до шлюбних обов'язків.

Таким чином, і юнаки, і дівчата вважають найважливішим закріпити за допомогою контракту як власне зобов'язання ведення домашнього господарства і обов'язок виховання дітей, а також вірність чоловіку/дружині. Уявлення дівчат і юнаків про шлюбні зобов'язання чоловіка/дружини відповідають тим зобов'язанням, які вони припускають узяти на себе.

Але юнаки частіше за дівчат включали в свої зобов'язання необхідність матеріально забезпечувати сім'ю і сумісне проведення вільного часу, але рідше називали такі традиційно жіночі обов'язки, як «готувати їжу» і «створювати затишок». Хлопці частіше вказували як обов'язки дружини, а не як свої, традиційно жіночі обов'язки по догляду за будинком, приготуванню їжі, створенню затишку. Собі ж вони частіше приписували обов'язок матеріального забезпечення сім'ї. Дівчата ж переважно відносили до своїх обов'язків приготування їжі і підтримку чистоти, а чоловікам частіше приписували обов'язок матеріального забезпечення сім'ї, «разом проводити вільний час», «приділяти увагу, залицятися».

Необхідно зазначити, що і юнаки, і дівчата зазначали у контракті

переважно зобов'язання, що відносяться до матеріально-побутової сфери і батьківської сфери сім'ї. Але як було встановлено в попередній частині дослідження, і для дівчат, і для юнаків найзначущими виявилися моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці і стабілізації. Господарсько-побутова сфера знаходиться внизу ієрархії сімейних цінностей.

Таким чином, шлюбний контракт не зможе стати «гарантією сімейного щастя», оскільки прописані в ньому позиції не торкаються найважливіших для юнаків і дівчат сфер сімейного життя.

Заповнення «Шлюбного контракту», наведеного у формі незакінчених речень, дозволило уточнити уявлення дівчат і юнаків про модель взаємодії і взаємостосунків у шлюбі на неусвідомлюваному рівні.

Результати аналізу варіантів доповнень незакінченого речення «Завжди буду...» наведені в таблиці. У процесі обробки відповідей ми враховували лише ті обов'язки, які зустрічалися частіше, ніж в 2 контрактах. Аналізуючи відповіді пункту контракту «Завжди буду...», опиралися на ті сфери життєдіяльності, які виділені А. Н. Волковою у методиці «Рольові очікування і домагання в шлюбі».

Таблиця 14

## Результати контент-аналізу пункту контракту «Завжди буду...» (в %)

Категорії контент-аналізу	Юнаки	Рольові домагання дівчат	$\varphi$	p
Спрямованість на сфери життєдіяльності сім'ї – Інтимно-сексуальна активність	29,6	18,6	1,04	-
– Особистісна ідентифікація з шлюбним партнером	0	0	0	-
– Господарсько-побутова активність	18,5	18,6	0,01	-
– Батьківсько-виховна активність	0	2,33	1,01	-
– Зовнішня соціальна активність	0	0	0	-
– Емоційно-психотерапевтична активність	25,9	32,5	0,60	-
– Зовнішня привабливість	0	4,7	1,45	-

І серед юнаків, і серед дівчат найчастіше реєстровано відповіді, які відносяться до двох сфер – інтимно-сексуальної (любов, сексуальна гармонія) і емоційно-терапевтичної (розуміти, вислуховувати, підтримувати, привітно ставитися). Дещо рідше зустрічалися відповіді щодо категорії «господарсько-побутова сфера» («допомагати доглядати будинок», «буду доброю господинею», «підтримувати чистоту», «створювати затишок»). Але ані в дівчат, ані в юнаків не відзначено відповідей, що належать до категорії «особистісна ідентифікація з шлюбним партнером» і «зовнішня соціальна активність». Статистично значущих відмінностей за частотою

відповідей між дівчатами та юнаками не виявлено. Отже, і дівчата, і юнаки вважають найважливішим закріпити для себе в контракті зобов'язання, що стосуються любові, сексуальних відносин, підтримки позитивного емоційного клімату, моральної і емоційної підтримки в шлюбі.

За допомогою методики визначення рольових очікувань і домагань було визначено, що і для дівчат, і для юнаків у структурі сімейних цінностей найбільш значущими є моральна і емоційна підтримка членів сім'ї, орієнтованість на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці і стабілізації, а найменш значущими – сексуальні відносини у шлюбі. Серед шлюбних рольових установок у юнаків переважає установка на реалізацію власних професійних потреб («зовнішня соціальна активність») і на обов'язки виховання дітей. У дівчат переважають установки на реалізацію власних професійних потреб і потреб у моральній та емоційній підтримці членів сім'ї.

Порівняння цих результатів з результатами відповідей на пункт контракту «Завжди буду...» свідчать про деякі протиріччя. На усвідомлюваному рівні в обох групах домінує установка на зовнішню соціальну активність, а в юнаків, крім того, – виховання дітей. Але ці установки або відсутні, або виражені мінімально у відповідях «шлюбного контракту» (тобто на неусвідомлюваному рівні). І лише в групі дівчат як на усвідомлюваному, так і на неусвідомлюваному рівнях виражені установки на емоційну підтримку членів сім'ї. Інше протиріччя стосується інтимно-сексуальної сфери. За методикою визначення рольових очікувань і домагань (усвідомлюваний рівень) в обох групах це найменш значуща подружня цінність. У шлюбному контракті (неусвідомлюваний рівень) значна кількість відповідей стосувалася саме цієї сфери. Найбільш злагожені на усвідомлюваному і неусвідомлюваному рівнях установки на моральну і емоційну підтримку членів сім'ї.

У таблиці наведено результати аналізу пункту контракту «Буду старатися погоджувати з чоловіком...» .

### Результати контент-аналізу пункту контракту «Буду старатися погоджувати з чоловіком...» (в %)

Категорії контент-аналізу	Юнаки	Рольові домагання дівчат	$\phi$	$p$
Обов'язки	28,6	34,3	0,49	–
Важливі питання	7,1	8,6	0,21	–
Плани на майбутнє	14,3	8,6	0,70	–
Бюджет	21,4	28,5	0,65	–
Проведення вільного часу	7,1	8,6	0,21	–

І в юнаків, і в дівчат найбільш часто зустрічалися категорії контент-аналізу «обов'язки» і «сімейний бюджет». Також достатньо велика кількість випробовуваних вказувала на необхідність погоджувати плани на майбутнє.

Таким чином, і юнаки, і дівчата вважають за необхідне погоджувати зі своїм партнером сімейні обов'язки, витрати та плани на майбутнє. Але цікаво, що тільки по одній людині з кожної групи зазначили, що припускають узгоджувати правила виховання дітей.

У таблиці наведено результати аналізу відповідей пункту контракту «Буду старатись навчитися...» .



## Результати контент-аналізу пункту контракту «Буду старатись навчитися...» (в %)

Категорії контент-аналізу	Юнаки	Рольові домагання дівчат	$\phi$	$p$
Господарсько-побутові навички	29,6	16,7	1,17	–
Комунікативні навички	14,8	6,7	0,99	–
Виявляти турботу, увагу	18,5	3,3	1,86	$p < 0,05$
Терплячість, стриманість, терпимість	14,8	46,7	2,79	$p < 0,01$
Любити те, що любить партнер	3,7	10,0	0,96	

Найбільша кількість юнаків (29,6 %) вважає важливим для себе оволодіти навичками господарювання (готувати, допомагати по господарству). Крім того, вони вважають за необхідне навчитися проявляти турботу, увагу (18,5 %), оволодіти комунікативними навичками (вислуховувати, розуміти) (14,8 %), навчитися терплячості, стриманості (14,8 %).

Серед дівчат найбільша кількість випробовуваних вважає за необхідне навчитися терпимості, стриманості (46,7 %). Ці відповіді зустрічаються значно частіше, ніж у юнаків ( $p < 0,01$ ). Наступна за частотою категорія – «господарсько-побутові навички» (16,7 %).

Дівчата значно рідше давали відповіді, що відносяться до категорії «виявляти турботу, увагу», ніж юнаки (3,3 % проти 18,5 % ( $p < 0,05$ )). Можливо, вони вважають, що вміють проявляти турботу і увагу.

Таким чином, значна частина юнаків вважає за необхідне, одружуючись, обіцяти своєму подружжю оволодіти господарськими навичками, навчитися комунікативним навичкам, проявляти турботу,

увагу. За допомогою методики визначення рольових очікувань і домагань було встановлено (розділ 2.2), що дівчина не чекає від чоловіка високої господарсько-побутової активності. Але для дівчат характерний високий рівень очікування моральної та емоційної підтримки з боку чоловіка, що й відповідає намірам юнаків.

Серед дівчат переважає бажання навчитися терпимості, стриманості, терпінню. Це свідчить, з одного боку, про розуміння дівчатами важливості вказаних якостей для підтримки психологічного клімату в сім'ї, а з другого – можливо, про недостатній їх розвиток. Необхідно зазначити, що за допомогою методики визначення рольових очікувань і домагань було встановлено, що для хлопців характерний високий рівень очікування від дружини дій щодо створення «психотерапевтичної атмосфери», забезпечення моральної та емоційної підтримки. Отже, очікування хлопців відповідають намірам дівчат навчитися цьому.

У таблиці наведено результати аналізу відповідей пункту контракту «Буду старатися навчити чоловіка/дружину...».

Таблиця 17

### **Результати контент-аналізу пункту контракту «Буду старатися навчити чоловіка/дружину...» (в %)**

<b>Категорії контент-аналізу</b>	<b>Юнаки</b>	<b>Рольові домагання дівчат</b>	<b>φ</b>	<b>p</b>
Виховання дітей	14,0	14,7	1,48	–
Повага до думки чоловіка/дружини	28,0	2,9	2,65	p<0,01
Власне захоплення	20,0	0	2,50	p<0,01
Навички взаємодії	12,0	14,7	0,30	–
Господарсько-побутові навички	12,0	41,8	2,74	p<0,01
Вираження любові	4,0	5,9	0,33	–

Отже, найбільша частина юнаків припускає навчити дружину шанувати їхню думку (28 %) і водінню машини (20,0 %). Відповіді даних категорій у дівчат зустрічаються значно рідше (відповідно 2,9 % і 0 %). Але дівчата значно частіше за юнаків припускають учити своє подружжя навичкам господарювання (вести господарство, готувати їжу) – 41,8 % проти 12,0 %.

Отримані результати інформують про те, що для хлопців найбільш важливо, щоб дружина поважала думку чоловіка, а дівчата вважають за необхідне навчити чоловіків господарюванню.

Таким чином, і дівчата, і юнаки припускають найважливіше закріпити для себе в контракті зобов'язання, що стосуються любові, сексуальних відносин, забезпечення позитивного емоційного клімату, моральної і емоційної підтримки в шлюбі. І юнаки, і дівчата вважають за необхідне погоджувати із своїм партнером сімейні обов'язки і бюджет, а також плани на майбутнє.

Найбільша частина юнаків висловила бажання, що після одруження мають оволодіти господарськими навичками, комунікативним навичкам, проявам турботи, уваги, тоді як серед дівчат переважає бажання навчитися терпимості, стриманості. Юнаки рідше, ніж дівчата, вказують на бажання вчитися цьому, але частіше визнають необхідність навчитися прояву уваги, турботи. Для юнаків найбільш важливо, щоб дружина поважала думку чоловіка, а дівчата вважають за необхідне навчити чоловіків господарюванню.

Отримані результати виявили протиріччя шлюбно-рольових установок юнаків і дівчат на усвідомленому і неусвідомлюваному рівнях.

## 3.2. Феномен «чайлдфрі» у сучасному суспільстві

Сучасне суспільство характеризується стрімкими трансформаціями в усіх сферах, зокрема, і у сімейній. Структура та функції сучасної сім'ї помітно відрізняються від моделі сім'ї не лише XIX, але й XX ст. Якщо у XX ст. спостерігалось руйнування традиційної патріархальної родини, то XXI ст. характеризується поступовим знищенням нуклеарної сім'ї. Межі сім'ї поступово розмиваються, що, зокрема, зумовлено проблемою традиційного ставлення до бездітності.

Сьогоднішня європейської людини відрізняється безліччю відкритих можливостей. Суспільство прийшло до того, що людина повинна мати вибір. Особистість вільна у виборі професії, стилю життя, сексуальної орієнтації, партнера, хобі, вільна бути дивною, приєднуватись до певної субкультури. Суспільство більш-менш дозволяє особистості робити вибір. Звичайно, залишається багато нетерплячих та агресивних людей, але загалом сучасне європейське суспільство, до якого ми прагнемо інтегруватися, дозволяє особистості робити вільний вибір в усіх сферах, однак не в бажанні мати дитину. Людина, особливо жінка, яка заявляє оточуючим про своє небажання мати дитину, підтягає суспільному осуду. Але таких людей стає все більше, і вони створюють феномен, який номінується, як childfree («чайлдфрі»).

«*Чайлдфрі*» (з англ. childfree – вільні від дітей) – відсутність дітей та свідоме небажання їх мати. При цьому йдеться не про тих людей, які свідомо відкладають народження дитини на потім, та тих, хто не може мати дітей, а про тих, хто не бажає їх мати взагалі. Рух «чайлдфрі» у зарубіжних країнах з року в рік поширюється. Доволі значна кількість американських жінок відкрито заявляють про свої «чайлдфрі»-погляди. Серед росіян та українців кількість тих, хто називає себе «чайлдфрі», зростає. Представники цього руху створюють спільноти в інтернеті, спілкуючись на форумах та в блогах. Серед «чайлдфрі» є як одинокі люди (чоловіки і жінки), так і подружні пари.

Особистість, яка обирає добровільну бездітність, має як усвідомлені, так і неусвідомлені мотиви такого вибору. Загалом, аналізуючи матеріали інтернет-спільнот «чайлдфрі», можна виділити наступні свідомі мотиви, які призводять людей до вибору добровільної бездітності:

- Прагнення до економічно більш стабільного життя, яке не вимагає поступок у кар'єрі, витратах тощо. Жінки-«чайлдфрі», як правило, працюють, багато хто з них має успішну кар'єру. Дитина сприймається ними як завада успішній кар'єрі. Водночас «чайлдфрі» (як жінки, так і чоловіки) відзначають перевагу економії грошей за факту відсутності дітей та можливість збудувати більш комфортний стиль життя, позбавлений батьківства. Можна відзначити, що «чайлдфрі» поширені не лише серед погано забезпечених верств суспільства, а серед так званого «середнього класу» – менеджерів, програмістів, представників творчих професій тощо. Це люди, які досягли певного рівня життя (багато хто з них не мав його у батьківській родині) та не бажає його втратити або поступатись ним.
- Прагнення витратити свій час на себе. «Чайлдфрі» розуміють, що після появи дитини потрібно виділяти на її виховання багато часу, який у випадку її відсутності можна витратити на можливості, які надає сучасність: мандрівки, хобі, спілкування, саморозвиток тощо.
- Бажання створити сім'ю, у якій подружжя сконцентровані один на одному, збудовану більше на любові та бажанні бути разом, ніж на батьківських обов'язках. Для «чайлдфрі» дитина – не ланцюг, який поєднує подружжя, а завада для розлучення у парах, які нещасливі один з одним.
- Емоційні мотиви. «Чайлдфрі» мають різне емоційне ставлення до дітей – від ненависті та неприйняття до загалом позитивного емоційного ставлення до чужих дітей при небажанні мати своїх. Загалом «чайлдфрі» позбавлені мотивації продовження роду як самоцілі та вважають її безглуздою. Вони заперечують так звані «батьківські інстинкти», наголошуючи на усвідомленості вибору батьківства або відмови від нього. «Чайлдфрі» зазначають, що не

настільки люблять дітей, щоб заради батьківства позбавляти себе речей, які є для них важливими.

- Бажання уникнути родів. Особливо цей мотив виражений серед жінок-«чайлдфрі», які акцентують увагу на тому, що народження дитини пов'язано із втратами здоров'я жінки, значним погіршенням фізичної форми тощо. Можливість вагітності часто викликає у жінок-«чайлдфрі» відразу, тривогу, страх та гнів.

Безумовно, існують і неусвідомлені мотиви та причини. Вивчати їх складніше, однак за подякими висловленнями «чайлдфрі» можна припустити, що більшість з них мають психологічні дитячі травми, які призводять до відповідного вибору. Досить часто це пережите «дитинство без дитинства» старших дітей (особливо дочок) у багатодітних родинах. Вони, як правило, були змушені змалку вживатись у роль «господині дому та матері», тому не прагнуть реалізувати батьківські функції у дорослому житті. Деякі «чайлдфрі» розповідають про емоційно несприятливі стосунки з батьками. Однак це питання докладно не досліджено.

На сьогодні медіа-засоби доволі часто інформують про феномен «чайлдфрі», майже завжди – з осудливим підтекстом. Але контент-аналіз змісту матеріалів записів у блогах та форумах «чайлдфрі» підтверджують те, що більшість суспільних тверджень, які стосуються «чайлдфрі», є, ймовірно, результатом суспільних стереотипів. Отже, можна визначити наступні суспільні стереотипи щодо «чайлдфрі».

**«Чайлдфрі» активно пропагують свою «ідеологію».** Це зовсім не так. Як правило, залученню до руху «чайлдфрі» особу спонукає не бажання переконати якомога більше людей відмовитись від батьківства. Очевидно, причина в тому, що на людей, які у певному віці не мають дітей, існує постійний тиск з боку найближчого оточення. Особливо це стосується жінок і подружніх пар. На чоловіка тиснуть менше, вважаючи, що йому ж «треба зробити кар'єру, він ще встигне», а ось жінка сприймається суспільством як особа, яка насамперед повинна народжувати дітей. Крім того, саме в народженні дітей жінка повинна вбачати сенс свого життя. Жінку дітородного віку майже ніхто не питає: «А чи бажаєш ти мати дитину?». Родичі, знайомі вважають, що жінка априорі дуже цього бажає і постійно запитують: «А коли Ви плануєте?», «Дивись, народжуй, бо потім буде пізно» тощо. Якщо жінка раптом говорить про те, що не бажає мати

дитину, вона вислуховує, що «це ненормально», «тобі треба лікуватись», «ти не розумієш, дитина – це найбільше щастя у житті». І такі розмови тривають роками.

«Чайлдфрі» створюють спільноти не через бажання поширити свої погляди на світ, а через прагнення знайти оточення, яке підтримує їх вибір. Самотня людина, яка постійно вислуховує від оточуючих, що «ти виронок», «ти ненормальна», «всі бажують мати дітей, а ти ні, із цим терміново треба щось робити», з часом починає вірити, що це так, що вона – ненормальна. У спільноті «чайлдфрі» свідомо бездітні люди почувають себе більш комфортно, вперше вони не повинні виправдовувати власний вибір.

Як правило, «чайлдфрі» не намагаються запевнити своїх родичів, друзів та знайомих у тому, що дитина їм не потрібна. Їм це, ймовірно, байдуже. Більшість «чайлдфрі» – це особи, які живуть доволі напруженим життям, роблять кар'єру, мають широке коло інтересів. Вони не мають бажання когось вчити, як треба жити, і надзвичайно поважають свободу вибору. «Чайлдфрі» доволі позитивно ставляться до батьків, які добре виховують своїх дітей, висувають до них помірні вимоги у ставленні до оточуючих.

**«Чайлдфрі» – дуже агресивні люди, які ненавидять дітей.** Це не зовсім правда. Так, серед «чайлдфрі» є так звані «чайлдхейди», у яких діти викликають відразу. Але вони не складають переважну більшість серед «чайлдфрі». Як правило, до дітей вони ставляться спокійно, із задоволенням інколи можуть навіть поспілкуватися зі своїми племінниками або дітьми знайомих. Насправді, «чайлдфрі» відрізняються нетерпимістю не до дітей, а до батьків, які вважають, що матері з дитиною всі оточуючі повинні пробачати все. Особливо до людей, які вимагають від суспільства постійних поступок через те, що в них є діти, і які вважають, що «це ж дитина, вона не може зробити нічого поганого, бо дитина – це ангел; якщо я маю дитину, оточуючі повинні зрозуміти, що я маю право на все».

**«Чайлдфрі – невдахи. Вони не можуть дозволити собі дитину».** Це – неправда. Серед «чайлдфрі» більшість – доволі успішні люди із середнім рівнем доходів і вище. «Чайлдфрі» добре усвідомлюють, що виховання дитини потребує значних витрат, але гроші – не основний

елемент мотивації «чайлдфрі». Більшість з них зауважує, що якщо б мали справжнє бажання мати дитину і виховувати її, могли б і заробити на її утримання. Водночас «чайлдфрі» відрізняються підвищено відповідальним ставленням до проблеми знаходження коштів на дитину. Вони з великим обуренням ставляться до людей, які народжують дітей, не замислюючись над тим, за що вони будуть їх утримувати, що зможуть їм дати. Абсолютна більшість «чайлдфрі» із осудом ставиться до людей, які народжують та залишають свою дитину та випадків поганого ставлення до дітей (домашнього насильства і т.ін.) У «чайлдфрі» доволі високі стандарти життя, для них важливо мати високий рівень доходів.

**«Чайлдфрі» – бездушні егоїсти.** Так, певною мірою егоїзм характерний для більшості «чайлдфрі». Для них дуже важливо задовольнити власні потреби: як матеріальні, так і духовні. Добровільно бездітні люди дуже цінують власну свободу та можливість займатися тим, що їм подобається. Але у цьому питанні наявні подвійні стандарти в сучасному суспільстві. Спробуймо замислитись над тим, який відсоток людей у сучасному суспільстві є егоїстами. Чи є егоїстом людина, яка заводить дитину для того, щоб «було кому піднести склянку води»? Який відсоток батьків обирає батьківство через те, що бажать дати нове життя, а не для того, щоб утримати партнера, уникнути суспільного осуду («у всіх подруг вже є діти, а в мене немає, що люди скажуть?»), вирішити свої матеріальні чи житлові проблеми? І майже ніхто таких батьків не осуджує, суспільство не переймається такими проблемами. Проте про егоїзм «чайлдфрі» говорять майже завжди, саме їх егоїзм викликає широкий суспільний осуд.

**«Чайлдфрі» – нещасні люди, які мають значні психологічні проблеми.** Їх треба лікувати. Цей міф також пов'язаний із подвійними стандартами. Більшість людей мають психологічні проблеми. Батьківство такі проблеми загострює, бо батьківство – це новий етап в житті особистості, який пов'язаний із подоланням психологічних криз, із проблемами адаптації тощо. Поширеним є міф про те, що батьківство – це ліки від психологічних проблем («тобі погано, в тебе часті депресії, тобі треба народжувати») та проблем у міжособистісних стосунках подружжя («народиш йому дитину, все налагодиться»). Але, як правило, ці «ліки» діють навпаки. Для того, щоб бути гарним батьком та матір'ю, потрібно починати з гармонізації власної особистості. Але чомусь це майже нікого не бентежить. Суспільство не переймається, що мати, яка має психологічну травму з дитинства,



«передасть» її дитині, але надзвичайно бентежать психологічні проблеми «чайлдфрі».

Останнім часом у суспільстві нечасто порушується така проблема: батьківство повинно бути свідомим, бо така позиція призводить до зниження демографічних показників. «Чайлдфрі» (як це не парадоксально!) – прихильники усвідомленого та відповідального батьківства, вони з повагою ставляться до успішних та гармонійних батьків (у російськомовній «чайлдфрі»-спільноті їх називають «адекватные детные»).

***«Чайлдфрі» бажують в майбутньому паразитувати на дітях, які зараз народжуються. Майбутні діти будуть вимушені платити за їх утримання у старості.*** Ще один подвійний стандарт. По-перше, «чайлдфрі», як правило, є платниками податків. Якщо дотримуватися цієї думки, то сучасні діти, яким допомагає держава, отримують її частково із заробітків «чайлдфрі». Жінка, яка все життя працює, має високий рівень заробітку та сплачує податки, надає можливість іншій жінці отримувати грошову допомогу на дитину. Крім того, вона не конкурує із жінкою-матір'ю за грошову допомогу держави. Якщо, наприклад, раптом народжуваність у країні підвищиться втричі, кількість податкоплатників та робочих рук різко зменшиться, а тих, хто потребує фінансової допомоги держави, – різко збільшиться. Крім того, «чайлдфрі» не схильні розраховувати на допомогу держави у старості, вони більше замислюються над необхідністю заробити на забезпечену старість. Ще один цікавий момент – у суспільстві не викликає обурення той факт, що серед сучасних та майбутніх пенсіонерів є такі, діти яких залишають країну і не беруть участь в «утриманні покоління, яке їх породило та виростило».

***Життя «чайлдфрі» позбавлене сенсу, бо сенс життя – у продовженні роду.*** Це не так. Насправді, сенс життя – це особистісна категорія, яка для кожної окремої особи має власний сенс. Але суспільство з обуренням вирішує за добровільно бездітних, що якщо в їх житті немає дитини, то немає і сенсу життя, що в свою чергу викликає обурення і певну агресію з боку «чайлдфрі» – вони відстоюють своє право самостійно вирішувати, що є для них сенсом життя.

Отже, проаналізувавши найпоширеніші міфи щодо «чайлдфрі», визначимо приховані причини суспільної ненависті до цієї групи людей.

Європейське суспільство створило з інституту батьківства культ, у якому дитина стає зверхцінністю, основним сенсом життя. Особистість не має права думати, що дитина не приносить їй радості. Йдеться про класичний фрейдиський конфлікт між бажаннями та суспільними установками. Суспільна установка не дозволяє особистості навіть усвідомити той факт, що діти для неї не є щастям. Ці почуття витісняються до несвідомого і викликають психозахисну реакцію, яку З. Фрейд називав запереченням. Замість того, щоб визнати свої несхвалені суспільством почуття, особистість починає демонструвати активну ненависть до тих, хто ці почуття визнає та демонструє. Так, за психоаналітичною теорією більшість гомофобів – приховані гомосексуалісти. Ненависть до «чайлфрі» зумовлена власним прихованим конфліктом між казкою про щасливе батьківство та реальністю. Люди, які насправді отримують задоволення від батьківства, які самоактуалізуються у вихованні дітей, як правило, ставляться до «чайлдфрі» з розумінням. Небажання людини мати дітей не викликає в них бурхливого осуду та ненависті. Звідси можна зробити припущення, що негативне ставлення суспільства до «чайлдфрі» – це прояв внутрішніх конфліктів, які зумовлені тим фактом, що суспільство мало уваги приділяє проблемам гармонійного, усвідомленого батьківства, батьківства за власним вибором. Відстоювати своє право на вибір у сфері батьківства – це складний шлях від батьківства за примусом до відповідального батьківства за бажанням.

# Література:

1. Андреева Т. В. Психология семьи: учеб. пособ. / Т. В. Андреева. – СПб.: Речь, 2007. – 384 с.
2. Бадя Т. Н. Представления студенток РГГУ о браке и семье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [forum.rsu.ru/sutra](http://forum.rsu.ru/sutra).
3. Блохина М. В., Панченко Е. В. Гендерные представления студенчества / М. В. Блохина, Е. В. Панченко // Женщины. История. Общество / Тверь, ТвГУ, 1999. – С 191-193. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [/a-z.ru/women/texts/blohr.htm](http://a-z.ru/women/texts/blohr.htm).
4. Бошормени-Нэги И., Крэснер Б. Изменяющийся облик брака / И. Бошормени-Нэги, Б. Крэснер // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2007. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyjournal.ru>.
5. Володарская Е. А., Логвинова Н. Ю. «Родительская» и «студенческая» модели представлений о семейном воспитании / Е. А. Володарская, Н. Ю. Логвинова // Психологический журнал. – 2005. – № 5. – С. 26-33.
6. Головнюва І. В. Зміна традиційних внутрішньосімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти / І. В. Головнюва // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 12-16.
7. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ / С. И. Голод. – СПб.: Петрополис, 1998. – 272 с.
8. Докучаева С. О. Влияние родительской семьи на построение супружеской семьи в следующем поколении / С. О. Докучаева // Психологическая наука и образование. – 2005. – № 3. – С. 41-54.
9. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. – М., 1988. – 208 с.
10. Лисовский В. Т. Молодежь: любовь, брак, семья [текст]: соц. исследование / В. Т. Лисовский. – СПб.: Наука, 2003. – 336 с.
11. Логвінова Д. В. Гендерні стереотипи старшокласників про соціальні

- ролі / Д. В. Логвінова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Психологія». – 2005. – № 702. – С. 100-104.
12. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – С. 343-353.
  13. Плахотнік О. Про деякі контрверсії ґендерної теорії та їх практичні наслідки / О. Плахотнік // Я. – 2009. – № 1. – С. 10-15.
  14. Сорокина Т. Н. Особенности брачно-семейных наставов студенческой молодежи: автореф. ... канд. псих. наук. / Т. Н. Сорокина. – Самара, 2007.
  15. Сысенко В. А. Молодежь вступает в брак / В. А. Сысенко. – М.: Мысль, 1986. – 254 с.
  16. Чубова А. И. Сравнительный анализ представлений молодых людей из неполных и полных семей о супружеской и родительской роли / А.И. Чубова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Психологія». – 2007. – № 759. – С. 312-315.
  17. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Б. Шнейдер. – М.: Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.
  18. Ягнюк К. В. Тайный брачный контракт, или по ту сторону бракосочетания / К. В. Ягнюк // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2005. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [psyjournal.ru/j3p](http://psyjournal.ru/j3p).

## **Контрольні запитання до розділу 2:**

1. Розкрийте сутність поняття «шлюбно-сімейні настанови».
2. Визначте основні відмінності шлюбно-сімейних настанов у юнацькому віці.
3. Як співвідносяться шлюбно-сімейні настанови та «шлюбний контракт»?
4. Розкрийте сутність поняття «чайлдфрі». Чим зумовлена поява такого феномену в сучасному суспільстві?
5. Охарактеризуйте ключові стереотипи, які існують в суспільстві щодо «чайлдфрі».

### **Завдання 1**

Уявіть собі, що Ви берете шлюб. У Вас є можливість укласти шлюбний контракт. Які пункти Ви вважаєте за необхідне внести до нього?

### **Завдання 2**

До Вашої уваги пропонуються результати виконання молодятами методики «Рольові очікування і домагання в шлюбі» А. Н. Волкової. Порівняйте їх уявлення про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій. Які труднощі, на Вашу думку, можуть виникнути у пари у майбутньому?

Шкали сімейних цінностей	№ карт.	Бали		№ карт.	Бали		Загальний показник	
		Чол.	Жін.		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Інтимно-сексуальна	1	2	2				6	6
	2	2	2					
	3	2	2					
	$\Sigma=$	6	6					
Особиста ідентифікація з партнером	4	2	2				6	6
	5	2	2					
	6	2	2					
	$\Sigma=$	6	6					
Господарчо-побутова		<b>Очікування</b>		<b>Домагання</b>			5,5	7
	7	3	2	22	2	2		
	8	1	3	23	1	2		
	9	2	3	24	2	2		
	$\Sigma=$	6	8	$\Sigma=$	5	6		
Батьківсько-виховна	10	3	2	25	2	2	6,5	6,5
	11	2	2	26	2	3		
	12	2	2	27	2	2		
	$\Sigma=$	7	6	$\Sigma=$	6	7		
Соціальна активність	13	1	2	28	2	3	4,5	7,5
	14	2	3	29	1	2		
	15	1	2	30	2	3		
	$\Sigma=$	4	7	$\Sigma=$	5	8		
Емоційно-психотерапевтична	16	3	3	31	2	2	6,5	8
	17	2	3	32	2	3		
	18	2	2	33	2	3		
	$\Sigma=$	7	8	$\Sigma=$	6	8		
Зовнішня привабливість	19	2	3	34	2	3	5,5	8
	20	2	2	35	2	2		
	21	2	3	36	1	3		
	$\Sigma=$	6	8	$\Sigma=$	5	8		

# МІСЦЕ ДЛЯ КРІПЛЕННЯ ДИСКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

## ГЕНДЕР У ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Київ-2015



Навчальний посібник видано в рамках реалізації проекту «Включення тем профілактики ВІЛ та дотримання прав уразливих груп населення в систему професійної підготовки співробітників правоохоронних органів у м. Києві та м. Харкові», що впроваджується МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід» (*AFEW-Україна*) у співпраці з Харківським національним університетом внутрішніх справ (ХНУВС) та Національною академією внутрішніх справ України (НАВСУ) за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження».

*AFEW-Україна* не несе відповідальності за точність і повноту навчальних матеріалів, а також за будь-які дії, зроблені внаслідок їх публікації. *AFEW-Україна* не несе відповідальності за можливі наслідки використання опублікованої інформації третіми особами.

Відтворення, передача, розповсюдження або дублювання будь-якої частини матеріалів, що містяться у публікації, допускається за умови їх некомерційного використання надалі. Посилання на Міжнародний благодійний фонд «СНІД Фонд Схід-Захід» (*AIDS Foundation East- West — AFEW-Україна*) обов'язкове.

### **Контактна інформація:**

МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід» (*AFEW-Україна*)  
вул. Бульварно-Кудрявська, 76, офіс 28  
Київ 04053, Україна  
Тел./факс: +38 (044) 272-40-17, 272-40-27  
E-mail: [info@afew.org.ua](mailto:info@afew.org.ua)  
Веб-сайт: [www.afew.org.ua](http://www.afew.org.ua)

**(с) Міжнародний благодійний фонд «СНІД Фонд Схід-Захід»  
(*AIDS Foundation East- West — AFEW-Україна*), 2015**

**Розповсюджується безкоштовно**